AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

PHASELİS ANA CADDE VE AGORALARI BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET YAPILARI

Tolga KARAHAN

Danışman
Prof. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

PHASELİS ANA CADDE VE AGORALARI BAĞLAMINDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET YAPILARI

Tolga KARAHAN

Danışman
Prof. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKADEMİK BEYAN

T.C
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Doktora tezi olarak sunduğum “Phaselis Ana Cadde ve Agoraları Bağlamında Doğu Akdeniz’de Ticaret Yapıları” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Tolga KARAHAN

İ Ç İ N D E K İ L E R

TABLOLAR LİSTESİ ..... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **15**
PHASELİS ANA CADDESİ ÖZELİNDE PHASELİS POLİSİ URBANİZASYONU **15**
1.1. Büyük Hamam 15
1.2. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko ve Merkezi Liman Rıhtım Yapıları 16
1.3. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko Üzerinde Yer Alan Dükkan Sırası 19
1.4. Küçük Hamam 21
1.5. Latrina 22
1.6. Tetragonal Agora 23
1.7. Domitianus Agorası 26
1.8. Güney Ana Cadde Doğu Portiko Yapıları 28
1.9. Hadrianus Takı 30
İKİNCİ BÖLÜM **32**
ANA CADDELERİN GELİŞİMİ VE PHASELİS ANA CADDESİ **32**
2.1. Ana Caddeler 32
2.1.1. Ana Caddelerde Alt Yapı Sistemi 46
2.1.2. Ana Caddelerde Ticari Unsurlar ve Fonksiyonları 49
2.2. Doğu Akdeniz Kentlerinde Bulunan Ana Caddeler 52
2.2.1. Pamphylia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler 54
2.2.1.1. Side Ana Caddesi 54
2.2.1.2. Perge Ana Caddesi 56
2.2.2. Likya Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler 57
2.2.2.1. Limyra Ana Caddesi 57
2.2.3. Pisidia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler 58
2.2.3.1. Kremna Ana Caddesi 58
2.2.3.2. Termessos Ana Caddesi 58
2.2.4. Kilikia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler 59
2.2.4.1. Soloi-Pompeipolis Ana Caddesi 59
2.2.4.2. Augusta Ana Caddesi 60
2.2.4.3. Antiocheia ad Cragum Ana Caddesi 61
2.2.4.4. Anazarbos Ana Caddesi 61

2.2.4.5. Hieropolis Castabala Ana Caddesi 62
2.2.4.6. Korykos Ana Caddesi 62
2.2.5. Kıbrıs Adasında Bulunan Ana Caddeler 63
2.2.5.1. Salamis Ana Caddesi 63
2.3. Phaselis Ana Caddesi 64
2.3.1. Konum 64
2.3.2. Plan 64
2.3.3. Malzeme ve Teknik 66
2.3.4. Teraslama ve Topografya 67
2.3.5. Zemin Sistemi 67
2.3.6. Tipoloji ve Tarihlendirme 68
2.3.7. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko ve Krepidoma 69
2.3.7.1. Mimari 69
2.3.7.2. Zemin ve Blokaj 70
2.3.7.3. Malzeme ve Teknik 70
2.3.8. Kuzey Ana Cadde Batı Portiko ve Krepidoma 71
2.3.9. Kent Meydanı 72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 74
Phaselis Ana Caddesi Özelinde Gerçekleştirilen Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları ve Koruma Önerileri 74
3.1. Ana Caddede Gerçekleştirilen Restorasyon, Konservasyon ve Onarım Çalışmaları 75
3.1.1. Blok Sökme Metodolojisi ve Uygulama Aşamaları 77
3.1.1.1. Blokların Tespiti ve Numaralandırılması 77
3.1.1.2. Sökme İşlemi 77
3.1.1.3. Blokların İstiflenmesi ve Taşınması 77
3.1.1.4. Zemin Altı Dolgu Katmanları ve Blokaj Sistemleri 77
3.1.1.5. Su Kanalları ve Yapı Elemanları 78
3.1.1.6. Arkeolojik Buluntular 79
3.1.2. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Sonuçları 80
3.1.3. Yapıtaşları Özelinde Varolan Bozulmalar 80
3.1.3.1. Bozulma Etkenleri 80
3.1.3.2. Biyolojik Bozulmalar 81
3.1.3.3. Algler ve Yosunlar 81
3.1.3.4. Likenler 82
3.1.3.5. Bitkiler 82
3.1.3.6. Renk Değişimi 82
3.1.3.7. Derz Boşalması 83

3.1.3.8. Çatlak Oluşumu veya Parçalar Halinde Ayrılma 83
3.1.3.9. Kimyasal Bozulmalar 84
3.1.4. Phaselis Yapıtaşları için Konservasyon ve Koruma Önerileri 84
3.1.4.1. Önleyici Koruma 84
3.1.5. Aktif Koruma 85
3.1.5.1. Temizlik ve Taş Yıkama 85
3.1.5.2. Tuzdan Arındırma 85
3.1.5.3. Sağlamlaştırma 86
3.1.5.4. Taş Yenileme 86
3.1.5.5. Derz ya da Parça Harçla Bağlama 87
3.1.5.6. Parça Ekleme 87
3.1.5.7. Enjeksiyon ile Epoksi Uygulaması 87
3.1.5.8. Duvar Kaymasını Düzeltme 87
SONUÇ 89
BİBLİYOGRAFYA 94
BULUNTULAR 103
LEVHALAR 132
ÖZGEÇMİŞ 251

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Doğu Akdeniz Kentleri Ana Cadde Özellikleri……50

KISALTMALAR LİSTESİ

aş.	aşağıda	MÖ	Milattan Önce
bk.	bakınız	MS	Milattan Sonra
Cat. Num.	*Catalogus Numismaticus*	no(s)	numara(lar)
		p(p). / ss.	*pagina(e)* *=page =sayfa*
cm	santimetre		
Çev.	Çeviren	s.v.	*sub voce*
der.	derinlik	TEpig.	*Testimonia Epigraphica*
dn.	dipnot		
Ed./Eds.	editör(ler)	Trans.	Translator
etc.	*et cetera*	v.d.	ve diğerleri
gen.	genişlik	v / vac.	*vacat*
har.	harita	vb.	*ve benzeri*
harf yük.	harf yüksekliği	vol.	*Volumen*
krş.	karşılaştırınız	yak.	yaklaşık
Lat.	Latince	yuk.	yukarıda
Lev.	Levha	yük.	yükseklik
m	metre		

ÖZET

Bu doktora tezi, Phaselis ana caddesi ve agoraları bağlamında Doğu Akdeniz ticaret yapılarının gelişimini incelemektedir. Bronz Çağı'ndan itibaren deniz taşımacılığı, Akdeniz'de kültürel etkileşimleri ve ekonomik değişimleri hızlandırmış; özellikle gemi teknolojilerindeki ilerlemeler, liman kentlerini zenginlik ve güç merkezleri hâline getirmiştir. Bu bağlamda üç doğal limana sahip olan Phaselis, stratejik coğrafi konumu sayesinde önemli bir ticaret kenti olarak öne çıkmıştır.

Çalışmada Phaselis'in Arkaik dönemden Bizans'a uzanan süreçteki politik, ekonomik ve sosyal yapısı; ana caddeler, portikolar, agoralar, hamamlar ve altyapı sistemleri üzerinden değerlendirilmiştir. Kentin özellikle Tetragonal Agora, Domitianus Agorası, Hadrianus Takı ve merkezi liman yapıları ayrıntılı olarak incelenmiş; ticaretin kent morfolojisi üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki Side, Perge, Limyra, Kremna, Termessos, Anazarbos ve Soloi-Pompeiopolis gibi diğer kentlerin ana caddeleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tezde, 19. yüzyıldan günümüze kadar yürütülen araştırmalar ışığında Phaselis kazıları ve yüzey çalışmaları değerlendirilmiş; 2012–2024 yılları arasında gerçekleştirilen kazı ve restorasyon faaliyetleri özellikle vurgulanmıştır. Bu süreçte ortaya çıkarılan altyapı sistemleri, kanalizasyon düzeni ve dükkân sıraları, kentin ticari işlevinin sürekliliğini göstermektedir.

Sonuç olarak Phaselis, yalnızca bölgesel değil, Doğu Akdeniz ölçeğinde de ticari ve kültürel bir merkez olarak değerlendirilmiş; kentin mimari gelişimi, ticaretin yönlendirici gücüyle birlikte ele alınmıştır. Böylece, antik liman kentlerinde ticaret ve kentsel planlama arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

ABSTRACT

This doctoral dissertation examines the development of trade structures in the Eastern Mediterranean within the context of the main street and agoras of Phaselis. Since the Bronze Age, maritime transportation accelerated cultural interactions and economic transformations in the Mediterranean; in particular, advancements in ship technology turned port cities into centers of wealth and power. In this context, Phaselis, with its three natural harbors and strategic geographical position, emerged as a significant commercial city.

The study analyzes the political, economic, and social structures of Phaselis from the Archaic period to the Byzantine era, focusing on its main streets, porticoes, agoras, baths, and infrastructure systems. Special attention is given to the Tetragonal Agora, Domitianus Agora, Hadrian's Gate, and the central harbor structures, highlighting the impact of trade on the city's morphology. Comparisons are also drawn with the main streets of other Eastern Mediterranean cities such as Side, Perge, Limyra, Kremna, Termessos, Anazarbos, and Soloi-Pompeiopolis.

Based on research conducted from the 19th century to the present, the thesis reviews archaeological studies of Phaselis, with particular emphasis on excavations and restoration activities carried out between 2012 and 2024. Discoveries of infrastructure systems, drainage arrangements, and shop rows during this period provide evidence of the city's enduring commercial role.

In conclusion, Phaselis is evaluated not only as a regional but also as an Eastern Mediterranean commercial and cultural hub. The city's architectural development is interpreted in relation to the driving force of trade, thereby contributing to a broader understanding of the relationship between commerce and urban planning in ancient port cities.

GİRİŞ

Bronz Çağı'ndan itibaren Akdeniz'de deniz taşımacılığı, medeniyetler arası kültürel etkileşim ve siyasal, ekonomik ve kültürel birtakım değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur. Bahsedilen bu dönüşümler, antikitede hem günlük yaşamda hem de aristokrasi hayatında kendinden izleri, askeri, felsefi, teknolojik, dini ve sanatsal alanlarda göstermiştir. Hiç şüphesiz ki bu değişim ve dönüşüm kendisini en fazla gemi teknolojisindeki gelişmeler sayesinde tüccarların sürekli limanlar arası gerçekleştirdiği ticarette göstermiştir[1]. Dolayısıyla bu gelişim ticaretin ve zenginleşmenin yegane unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır ve aynı şekilde bu ticaretten aslan payını alan liman kentleri en zengin ve gelişmiş kentler konumuna yükselmiştir[2]. Antikitenin Arkaik Dönem'den itibaren en önemli liman kentlerinden birisi olan Phaselis'te bu paydan nasibinin alan kentler arasındadır. Bu duruma Phaselis'in coğrafyasının da oldukça yardımı dokunmuştur **(Levha 1)**. Kentin 3 adet doğal limanı, lagünü, Tahtalı Dağı ve Akdeniz arasında bulunan ve Phaselis'in çehresini batı yönünde dolanan ve tarım yapılabilmesi için bu dağlık ve engebeli coğrafyada uygun alanlar sağlayan Klimakslar'ı bulunmaktadır[3]. Güneyde Beldibi, batıda Tahtalı Dağı ve kuzeyde ise Beycik-Fırıncık mevkii kent *teritorium* sınırlarını belirlemiştir. Bu sınırlar içerisinde üretilen emtia, limanların yarattığı fırsat sayesinde antik dünyanın hemen her bölgesine taşınmıştır[4] **(Levha 2)**. Dolayısıyla buradan gelen zenginlik Arkaik Dönem'den itibaren Phaselis'in varlığı için büyük imkanlar sunmuştur[5]. Bu ticaretin kent içerisinde organize edildiği mekanlar arasındaki bağlantı da Phaselis Ana Caddesi sayesinde kurulabilmiştir. Phaselis Ana Caddesi kuzey-güney aksında 225 metre boyunca uzanan ve 9 – 12 metre olarak yer yer daralıp genişleyen bir genişliğe sahiptir. Yapının hem doğu kanadında hem de batı kanadında portikolar bulunurken yürüme zemini ve bu portikolar arasında ise krepidomalar yer almaktadır. Yapı itibariyle bu krepidomalar, portikolardan

[1] Antikçağ gemi teknolojileri için bk. Oleson, 2008.

[2] Antikçağ Batı Anadolu'sunda ticaret için bk. Tufanoğlu, 2017.

[3] Phaselis tarihi coğrafyası için bk Tüner-Önen, 2008: 9 vd.

[4] Phaselis hinterlandı ve üretim araçları için bk. Atilla, 2019: 1 – 30. Phaselis'te üretilen ürünler için ayrıca bk. 60 vd.

[5] Arkaik Dönem içerisinde Phaselis'in Akdeniz ticaretindeki etkisi için bk. 95 vd. Phaselis Naukratis'teki Hellenion'u kuran 12 kentten birisi olarak tarih sahnesinde, özellikle Arkaik Dönem içerisinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Bu dönemden 'ager publicus' dönemine kadar Akdeniz'in ticaret hacminden her dönemde aslan payını almasını bilmiştir. Phaselis'in ager publicus dönemi için bk. Atilla, 2019.

daha aşağıda bir kotta olan ana caddeye ulaşmak için bir basamak olarak kullanılırken aynı zamanda portikolar üzerine konuşlandırılan yapıların cephe duvarlarına daha aşağıdan bir bakışım sunarak yapıların olduğundan daha fazla ihtişamlı görünmelerini de sağlayan niteliktedir.

Amaç ve Yöntem

Tezin amacı, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıktıkları andan itibaren, kentlerin planlanmasında kritik bir role sahip olan ana caddelerin, özellikle Akdeniz havzasındaki yaya ve araç trafiğini sağlama işlevleri ile polis yapı grupları ve limanlar arasındaki bağlantıyı kurma özelliklerini incelemektir. Bu kapsamda, öncelikle Phaselis ve yapıları ele alınacak; ardından, "Ana Cadde" kavramı ile Akdeniz Havzası'nda yer alan ana cadde yapıları incelenecektir. Konu, genelden özele doğru bir yöntemle ele alınarak Phaselis Ana Caddesi ayrıntılı şekilde analiz edilecektir. Bu süreçte, yapı özelinde gerçekleştirilen restorasyon ve onarım çalışmalarına da yer verilecek ve elde edilen buluntular değerlendirilerek sonuç bölümünde tüm veriler bütüncül bir şekilde tartışılacaktır.

Planlanan bu çalışma, Phaselis özelinde, Akdeniz kentlerinde yer alan ana caddeler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları, özellikle yapı planları boyutunda karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, kentsel planlama bağlamında, kent içindeki yapı ve yapı gruplarının ana cadde ile ilişkilerinin ortaya konması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Phaselis'in polisinin ana caddenin iki liman arasında uzanması ile ortaya çıkan urbanizasyon süreci de tezin bir diğer inceleme konusu olacaktır.

Literatür

Konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmalar, özellikle ana caddelerin antik kent içerisindeki rolü ve mimari özellikleri konusunda çevrelenmiştir. Yakın zamanda gerçekleştirilen kazı ve onarım çalışmaları bağlamında bu kaynaklara yenilerinin eklenmesi kaçınılmazdır fakat günümüz itibariyle ana caddeler hakkında yazılmış ve bu tez kapsamında da ana literatür olarak ele alınmış kaynaklar şu şekildedir;

O.F. Robinson, ilk basımını 1922 yılında yaptığı, 1994 yılında ise düzenlenerek yeniden yayımlanan kitabı "Ancient Rome: City Planning and Administration", Roma'da kentsel yönetimin çeşitli yönlerini inceliyor. Öncelikle, şehrin beslenmesi, özellikle tahıl tedariki ve dağıtımı gibi hayati lojistik konulara odaklanılıyor. Ayrıca, kamu eğlenceleri ve gösterileri ile ilgili düzenlemeler ve bunların toplum üzerindeki etkisi ele alınıyor. Metinler, kanun ve düzenin sağlanması için görevlendirilen kurumları ve mevcut araçları ayrıntılı olarak tartışıyor. Son olarak, kamu düzeni, istenmeyen kişilerin kontrolü ve hayvan

yönetimi gibi sorunlar da açıklanıyor. Tüm bu durumlar dolaylı yoldan ana caddeler ile ilintili son derece ayrıntılı ve enteresan bilgiler sunmaktadır.

J. B. Ward-Perkins tarafından 1981 yılında yayımlanmış olan "Roman Imperial Architecture" isimli kitap Hellen ve Roma dünyasındaki şehirlerin yapısı ve gelişimini incelemektedir. Hiç şüphe yoktur ki bu konu özelinde başucu kaynaklarından birisi olan yayın, İmparatorluk dönemindeki önemli mimari yapılar ve şehircilik uygulamalarını ele alır. Kitap, MÖ I. yüzyıldan MS IV. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerindeki mimari gelişimini ve yapı türlerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Kitap, Augustus'un Roma'yı mermerle donatmasından Hadrianus'un deneysel villalarına, Galya'daki şehir planlamalarından Doğu Akdeniz'deki yerel etkileşimlere kadar geniş bir coğrafi ve kronolojik alanı kapsamaktadır. Özellikle malzemelerin kullanımı, inşaat teknikleri ve bölgesel farklılıklar üzerinde durularak, Roma mimarisinin kendine özgü karakteri ve yenilikleri vurgulanmaktadır.

W. L. MacDonald'ın 1982 ve 1986 yıllarında I ve II bölüm olarak yayımladığı, "The Architecture of the Roman Empire – The Urban Appraisal" isimli yayını şüphesiz ki ana caddelerle ilgili yayımlanmış en önemli kaynaktır. Zira bu kitapta ana caddelerin bir stilizasyonu yapılmış ve böylelikle ana caddeler karakterize edilmiştir. Bununla birlikte İmparatorluk dönemi içerisinde önemli mimari yapıların ve şehircilik uygulamalarının ele alındığı kitap antik şehircilik kavramını irdeleyen önemli bir eserdir. Sunulan kaynaklar, William L. MacDonald'ın Roma İmparatorluğu mimarisi üzerine yazdığı iki ciltlik bir eserden alınmıştır. İlk cilt, mimarideki önemli değişikliklere odaklanarak Nero'nun sarayları, Domitian'ın sarayı, Trajan'ın pazarları ve Pantheon gibi belirli yapıları incelemektedir. Bu cilt, Roma mimarisindeki yapısal teknikler, özellikle kemer ve tonoz kullanımı ile mekansal düzenlemelerin evrimini ele alır. İkinci cilt ise, Roma şehir planlaması ve imparatorluk mimarisinin daha geniş coğrafi bağlamını analiz eder. Bu kısım, kentsel düzenlemeler, ana caddeler, meydanlar ve kamusal yapılar gibi bağlantılı mimari unsurların yanı sıra, Roma tasarımının Yunan klasikçiliğiyle nasıl birleştiğini ve zamanla gelişen görsel estetiği tartışır. Her iki cilt de, konuyla ilgili ayrıntılı çizimler, planlar, fotoğraflar ve teknik açıklamalar içerir.

1988 yılında, J. E. Stambaugh tarafından yayımlanan Antik Roma şehirlerinin yapısı ve günlük yaşamının incelendiği kitabı "The Ancient Roman City (Ancient Society and History)" isimli kitabı aynı zamanda şehirlerin mimari yapıları, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da bilgiler sunmaktadır.

P. Zanker, "Pompeii: Public and Private Life" isimli kitabını 1988 yılında yayımlayarak Pompeii özelinde Roma kentlerinin Pompeii özelinde kentsel düzenini ve ana caddelerin kamusal ve özel hayattaki rolünü inceler. Pompeii'nin kentsel tasarımı, mimarisi, kamu ve özel yaşamı gibi çeşitli yönlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Kitap, şehrin sosyal ve siyasi yaşamının kamusal ve özel alanlar üzerindeki etkisini araştırırken, aynı zamanda Pompeii'deki evlerin evrimi, sanatsal dekorasyonları ve şehirde görülen kültürel değişimlere odaklanmaktadır. Özellikle, M.S. 79'daki deprem ve Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonrasındaki restorasyon çabaları ve şehrin son yılları hakkında bilgiler içermektedir.

E. J. Owens'ın 1991 yılında yayımladığı "The City in the Greek and Roman World" isimli kitabı, Hellen ve Roma dönemindeki şehirlerin yapısını ve gelişimini inceleyerek şehirlerin mimari yapıları, sosyal ve ekonomik yapıları hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Antik Yunan ve Roma dünyasındaki şehirlerin kökenleri, gelişimi ve planlama prensipleri üzerine kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır. Özellikle Hippodamos gibi önemli şehir planlamacılarının rolü, ızgara planlamanın evrimi ve şehirlerin fiziksel, sosyal, ekonomik ve dini işlevleri incelenmektedir. Ayrıca, su temini, kanalizasyon ve ulaşım gibi kentsel altyapı unsurlarının yanı sıra, şehirlerin savunma amaçlı inşa edilmeleri ve Roma İmparatorluğu'nun kentsel yaşamı dönüştürmesi gibi konulara da değinilmektedir.

S. E. Alcock, "Graecia Capta: The Landscapes of Roman Greece" isimli kitabını 1993 yılında yayımlamıştır ve bu kitapya Roma Yunanistan'ının kentsel gelişimini ve ana caddelerin önemini tartışır.

D. Favro, 1996 yılında yayımladığı "The Urban Image of Augustan Rome" isimli kitabıyla Augustus'un şehir planlama ve girişimlerini ve ana caddelerin gelişimini tartışır.

H. Parkins'in editörlüğünü yaptığı çalışma 1997 yılında "Roman Urbanism: Beyond the Consumer City" ismiyle yayımlamıştır. Roma şehirleşmesinin karmaşık doğasını çeşitli açılardan incelemektedir. Ray Laurence'ın metinleri, klasik şehir idealizmini ve Roma'nın "metropolitan distopya" olarak algılanışını ele alırken, bu algının 19. yüzyıl İngiliz şehir planlamacılığı gelenekleriyle nasıl örtüştüğünü vurgulamaktadır. Penelope Allison, Pompeii'deki arkeolojik bulguların Roma evlerinin iç dinamikleri ve günlük yaşam hakkında nasıl bilgi sağladığını değerlendirirken, metinsel ve arkeolojik verilerin yorumlanmasındaki zorluklara dikkat çekmektedir. Eireann Marshall'ın bölümü ise antik şehirlerdeki kolektif sembollerin –özellikle Libya'daki Siren'deki gibi– kimliğin nasıl oluştuğunu ve bu sembollerin iktidar dinamikleri ve grup farklılıkları bağlamında nasıl farklı yorumlanabileceğini tartışmaktadır. Son olarak, kaynaklar genel olarak antik

şehirlerin ekonomik ve sosyal yapısı üzerine süregelen tartışmaları, özellikle de "tüketici şehir" modelinin eleştirel bir incelemesini sunmaktadır.

M. E. Smith, 2007 yılında "Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning" isimli makalesinde, antik şehir planlamasını ve ana caddelerin gelişimi üzerine yeni bir yaklaşım sunmaktadır. Yazar, planlı ve organik şehirler arasındaki basit ikili ayrımın yerine, şehirlerdeki koordinasyon ve şehirlerarası standardizasyon derecelerini içeren yeni bir model önermektedir. Makale, bu planlama unsurlarının siyasi ve sosyal anlamlarını incelemekte ve Amos Rapoport'un inşa edilmiş çevredeki anlam düzeyleri modelini kullanarak kozmolojik, orta düzey ve düşük düzey anlamları ayırt etmektedir. Sonuç olarak, yazar, antik şehirlerin büyük çoğunluğunun belirli bir düzeyde planlama gösterdiğini ve daha karmaşık bir bakış açısının geçmişteki kent oluşumlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını savunmaktadır.

A. Kaise tarafından 2011 yılında yayımlanan "Roman Urban Street Networks: Four City Studies" isimli kitap, Roma şehir planlamasını ve kamusal alanların kullanımını inceler. Yazar, Pompeii, Ostia, Silchester ve Empúries gibi dört farklı Roma kentindeki cadde tipleri, meydanlar ve binaların konumlandırılması arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak analiz eder. Metin, yazılı ve arkeolojik kanıtlara dayanarak Romalıların cadde ağlarını nasıl algıladığını ve kullandığını açıklar. Ayrıca, elit ve elit olmayan sınıfların kentsel mekanı farklı amaçlarla nasıl değerlendirdiğini ve trafik yönetimi ile kent temizliği gibi pratik konuları da ele alır.

D. Watkin, 2012 yılında "The Roman Forum" adıyla yayımladığı kitabında, ana konu olarak Roma forumunu irdelese de forum özelinde forum ve ana cadde (cadde-sokak) kavramını da irdelemektedir. Eser, Roma Forumu'nun zengin ve karmaşık tarihini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Forum'un antik dönemdeki işlevleri, mimarisi ve mitolojik kökenleri gibi konuları incelerken, aynı zamanda ortaçağdan modern zamanlara kadar geçirdiği dönüşümleri ve farklı arkeolojik yaklaşımları da detaylandırmaktadır. Özellikle 18. yüzyıl gezginlerinin, sanatçıların ve arkeologların Forum'a bakış açıları ile Mussolini dönemindeki büyük ölçekli restorasyon ve tahribatlar gibi önemli dönüm noktaları üzerinde durulur. Ayrıca, modern arkeolojik tekniklerin ve gelecekteki koruma çabalarının Forum'un anlaşılmasına ve korunmasına etkileri de tartışılmaktadır.

J. Hartnett 2017 yılında "The Roman Street – Urban Life and Society in Pompeii, Herculaneum and Rome" ismini verdiği kitabıyla antik dönem yolları ve caddelerine yeniden ışık tutmakta ve materyal kültür kalıntılarıyla destekleyerek yaptığı açıklamalarıyla konuya çok farklı çerçevelerden bakarak önemli katkılar sunmaktadır. Roma sokaklarının

sosyal bir alan olarak önemini vurgulamaktadır. Yazar, bu mekanların günlük yaşamın, statü göstergesinin, ticari faaliyetlerin ve toplumsal etkileşimlerin merkezi olduğunu savunur. Çeşitli resimler, freskler ve mimari detaylar gibi görsel kanıtlarla desteklenen metin, özellikle Pompeii ve Herculaneum'daki kazılardan elde edilen bulguları kullanarak sokakların sadece geçiş yolları değil, aynı zamanda kişisel ve kolektif kimliklerin inşa edildiği, çatışmaların yaşandığı ve toplumsal hiyerarşilerin sergilendiği dinamik alanlar olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, kaldırım kenarı bankları ve ev cepheleri gibi unsurların hem estetik hem de sosyal işlevlerini incelerken, antik yazılı kaynaklardan ve günümüz şehirleriyle yapılan karşılaştırmalardan yararlanarak Roma sokak kültürünün karmaşıklığını aydınlatmaktadır.

T. Paulette, 2017 yılında "Cities in the Sand: The Archaeology of Urbanism in Mesopotamia" isminde bir makale yayımlamış ve makalesinde Mezopotamya şehirlerinin arkeolojisini ve bu şehirlerdeki ana caddelerin gelişimini incelemiştir.

D. Favro ve F. Yegül tarafından 2019 yılında yayımlanan ve kendi konusu özelinde son derece önemli bir yere sahip olan "Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity" isimli çalışma, Roma mimarisi ve şehircilik anlayışının başlangıcından itibaren geç antik döneme kadar olan gelişimi incelemektedir. İmparatorluk dönemindeki önemli mimari yapılar ve şehircilik uygulamalarını ele almaktadır. Bu çalışma, İtalya'dan Kuzey Afrika'ya, İber Yarımadası'ndan Yakın Doğu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki şehirlerin gelişimini ve mimari özelliklerini ele almaktadır. Kaynaklar, Helenistik ve yerel geleneklerle harmanlanarak ortaya çıkan özgün Roma yapısal ve estetik yeniliklerini vurgulamakta; beton kullanımı, kemerler ve tonozlar gibi mühendislik başarılarının yanı sıra amfitiyatrolar, hamamlar, tapınaklar, ana caddeler ve konut yapıları gibi çeşitli yapı tiplerini detaylandırmaktadır. Ayrıca, Roma'nın imparatorluk dönemindeki büyük ölçekli altyapı projeleri ve sanat ile mühendisliğin birleşiminin Roma medeniyetinin yayılımındaki rolüne değinilmektedir. Metin, yerel ustaların etkisi ve bölgesel malzeme kullanımlarının mimari çeşitliliğe nasıl katkıda bulunduğunu da irdelemektedir.

Ayşe Fatma Erol'un 2019 yılında yayımladığı "Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu Caddelerinin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri" isimli makalesi, Anadolu'daki Roma İmparatorluk dönemi sütunlu caddelerinin şehircilik içindeki rolünü ve önemini incelemektedir. Sütunlu caddelerin mimari özellikleri, sosyal ve ticari ilişkilerini ele alır. Bununla beraber Anadolu Antik Dönem bölgelerinde yer alan ana caddeleri de kent kent işleyerek açıklar.

R. Vallet, 2020 yılında yayımladığı "Town Planning in Third-Millennium Mesopotamia: A View from the Alluvial Plain" isimli makalesinde, üçüncü binyıl Mezopotamya'sında şehir planlamasını ve ana caddelerin gelişimini ele alır.

F. Castagnoli, 2021 yılında antik Hellen şehirlerinde orthogonal şehir planlamasını ve ana caddelerin gelişimini ele aldığı "Orthogonal Town Planning in Antiquity – Chapter II: The Greek City" isimli makalesini yayımlamıştır. Kaynak, antik şehirlerin, özellikle de ızgara planlı olanların kökenleri ve gelişimini araştıran bir çalışmadır. Metin, Yunan, Etrüsk ve Roma şehir planlaması arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri incelerken, Hipodamus'un Miletli olarak bilinen ızgara planının yaygınlığını ve evrimini detaylandırır. Ayrıca, Pompeii, Napoli, Paestum gibi belirli şehirlerin kentleşme modellerini kronolojik olarak ele alarak, ızgara planının coğrafi yayılımı ve zaman içindeki adaptasyonlarını sunar. Kaynak, arkeolojik veriler, hava fotoğrafları ve antik metinlere dayanarak, bu şehirlerin düzeninin kökenlerini ve etkileşimlerini anlamaya çalışır.

Bu kaynaklar, antik kentlerdeki ana caddelerin gelişimi hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Konu her zaman salt ana cadde özelinde ilerlememiş olsa da alt başlıklar altında sütunlu ana caddeler hakkında önemli bilgilere ulaşmamız mümkündür.

Phaselis: Konum, Coğrafya, Topografya

Phaselis, bir yarımada üzerinde kurulmuş, kuzeyinde 2366 metre yüksekliğinde Tahtalı Dağı ve dağ ile kentin tam arasında doğu-batı aksında uzanmış Klimaks sırası bulunmaktadır **(Levha 3b)**. Kuzeyinde Boğaçayı, batısında Üçoluk, güneyinde ise Beycik tarafından sınırlanan territoriumu ile oldukça geniş bir alana yayılan egemenlik alanı bulunmaktadır **(Levha 4)**[6]. Strabon, Phaselis yakınında bir göl olduğunu söylemekte ve bu göl kentin polisinde şu anda bataklık durumunda bulunan alan olmalıdır[7]. Bu bataklık alanının güney kısmında yer alan kumul alan olasılıkla denizin taşıdığı alüvyonlar vasıtasıyla oluşmuştur ve böylelikle bu bataklık alanının -antik dönemdeki gölün- deniz ile olan bağlantısını keserek Phaselis'i bir yarımada konumuna getirmiştir. Oysa Suda'da Phaselis'in bir ada üzerinde kurulu olduğunu aktarmıştır[8]. Dolayısıyla alüvyonların getirdiği malzeme Phaselis'in bir ada formundan çıkıp yarımada formuna dönüşmesine sebebiyet vermiş olmalıdır **(Levha 5a)**.

[6] Phaselis'in hinterlandı için bk. Tüner-Önen, 2008: 25.
[7] Strabon, TLit. 44a.
[8] Suda, TLit. 5.

Phaselis polisi yaklaşık olarak 28,8 hektarlık bir alana yayılmış olup Hellenistik Akropolis ve Arkaik Akropolis olmak üzere iki tepeden oluşan alanın ortasında kurulmuştur[9]. Bu alanlardan ilki kentin kuzey nekropolis alanının kuzey tarafında kalan, Hellenistik Tapınak yapısının kuzeyinde yer alan tepedir[10]. Bu alan bir falez üzerinde olup tahkimatlı bir yapıda olmasından mütevellit korunaklı bir alandır ve erken dönem yerleşimlerinin bu alanda olması da bu açıdan bakıldığında mümkün görünmektedir[11]. Diğer tepelik ise, kent polisinin doğu tarafında, kentin en erken dönemlerinden itibaren yerleşim görmüş olan Akropolis tepesidir **(Levha 5b)**. Bu tepenin batı yakası kent tiyatrosunun ve rıhtım alanlarının da bulunduğu yamaca ev sahipliği yaparken batı kesimi falezlerden oluşmaktadır. Bu durum da alanı son derece korunaklı hale getirerek Arkaik Dönem yerleşimi için uygun zemin hazırlamaktadır.

Phaselis polisi ise, kentin kuzey-güney aksında uzanan ve merkezi limanla güney limanı birbirine bağlayan aralık üzerine yerleştirilmiştir. Bu aralık üzerine inşa edilen ana caddenin doğu-batı aksında inşa edilen kent kamu yapıları, kentin kamusal alanını oluşturmaktadır **(Levha 6a)**.

Phaselis Siyasi Tarihçesi

Phaselis'in siyasi tarihçesini şekillendiren en önemli olgu, kentin topografya ve coğrafyasında bulunmaktadır. Kentin, Akdeniz üzerinde son derece kritik bir noktada ve stratejik olarak son derece önemli bir konumda olması, bununla birlikte konuşlandığı alanda 3 adet doğal limanı olması tarih sahnesindeki yerini pekiştirmesine ve son derece önemli olaylarda Phaselis ismini görmemize olanak sağlamıştır. Kent kurulduğu İÖ 691/690 yıllarından, MS 1158 yılındaki Selçuklu ilhakına kadar ki süre içerisinde varlığını korumuş ve çoğu zaman önemli olayların tam ortasında yer almıştır.

Phaselis, Rhodos'tan gelen *oikistes*ler tarafından, kolonizasyon hareketlerinin çok yoğun şekilde görüldüğü bir zaman diliminde kurulmuştur. Kentin kurucusu *Lakios*, bu coğrafyada yaşayan *Solymler*le mücadele ederek bölgede egemenlik kurmuş ve böylece kenti kurmuştur. Kent, kurulduktan bir süre sonra, İÖ VI. yüzyılda sikke bastırmaya başlamış ve bu tarihte bastığı gümüş sikkeler, kentin ekonomik açıdan önemli bir kent olduğunu göstermektedir. Arkaik ve erken Klasik dönemler içerisinde Akdeniz ticaretinde

[9] Phaselis akropolisinde gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları için bk. Mergen, 2018; Mergen, 2017; Mergen, 2015; Mergen & Bilgin, 2016.

[10] Phaselis kuzey nekropolisi için bk. Gürel 2023: 15.

[11] Phaselis'in Hellenistik Dönem akropolisi için bk. Tüner-Önen, 2008: 14 vd.

ve ekonomisinde önemli bir yere ve söz hakkına sahip olduğu hiç şüphesizki *Naukratis*'i kuran 12 kentten birisi olmasında görülmektedir.

Klasik Dönem içerisine gidildikçe kent, hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan güçlenerek büyümektedir. Bu dönemde Pers hakimiyetine girmiş olan Phaselis, buna rağmen gümüş sikkeler bastırmaya devam ederek kendi özerkliğini korumaya devam etmektedir. Özellikle MÖ 469 yılında Attika-Delos deniz birliğine dahil edilmesi ve bu birliğin vergi listelerinde Lykia'dan ayrı tutulması kentin güçlü bir yapıda olduğunu göstermektedir. MÖ 449/8 yıllarında Kallias Barışı'nda Phaselis, Persler ve Yunanlılar arasında bir sınır kenti konumunda kendisine yer bulmuştur. Fakat MÖ 411 yılında yeniden Pers hakimiyetine girmiştir.

Milet'li Kharimines, Lykia'lı Perikles'ten kaçarken Phaselis'e sığınmıştır ve bu durum Phaselis'in Pers yanlısı bir tavır takındığını bizlere göstermektedir. Daha sonraki dönemde ise Phaselis Mausallos ile eşit şartlarda bir müttefiklik antlaşması imzalamıştır ve bu dönemlerde dahi Phaselis gümüş sikke bastırarak özerkliğini korumayı başarmıştır.

Kentin şüphesiz tarih sahnesindeki en önemli olaylarından birisi, İskender'in MÖ 334 yılında Phaselis'te bir süre kalmasıdır. Bu süre zarfında günümüz Kemer ilçesi sınırlarında yer alan Mnara kenti ile sürekli bir mücadele halinde olan Phaselis adına bu kenti ele geçirip burayı Phaselislilerin egemenliğine bırakmıştır.

İskender'in ölümünden sonraki dönemde, MÖ 311 yılına kadar Antigonos Monophtalmos, 309-221 yılları arasındaki dönemde ise Ptolemaiosların egemenliğinde kalmıştır. III. Ptolemaios'un ölümünden sonra ise kent yeniden özgür kalmış ve tekrar kenti egemenliğinde gümüş sikkeler basmaya devam etmiştir. MÖ 188 yılından sonra Pamphylia kentleriyle birlikte hareket ettiği, MÖ 130 yılından itibaren ise Lykia Birliği üyeliğinde 30 yıl kalmıştır.

Kentin kaderini değiştiren olaylardan bir diğeri ise İÖ I. yüzyılda bölgedeki korsanlık faaliyetlerinde kentin adının sıklıkla geçmesidir. Limanlarının yarattığı uygun koşullar nedeniyle korsanlık faaliyetlerine imkan sağlaması MÖ 77 yılında Publius Servilius Vatia tarafından cezalandırılmasına ve topraklarının bir kısmının *Ager Publicus* olarak kaybetmesine neden olmuştur.

Anadolu'nun birçok kenti gibi İmparatorluk Dönemi içerisinde refah seviyesi yükselmiş ve özellikle MS II. yüzyıldaki imar faaliyetleri çerçevesinde, kent polisinde birçok yapı inşa edilmiş ve İmparator Hadrianus'un 129-132 yıllarındaki Anadolu seyahati sırasında Phaselis'e de uğramasıyla bu imar faaliyetleri ivme kazanmıştır. MS 141

depreminde kent zarar görmüştür ve Opramoas ve Perge valisi Quintus Saxa ve oğlu Fidius Saxa'nın da yardımlarıyla yapıları yeniden inşa edip onarılmıştır.

MS III. yüzyılla birlikte yeniden artan korsanlık faaliyetleri ile birlikte kent bir çöküş yaşamıştır. MS V. yüzyıla giden süreçte de giderek küçülmüştür ve korunaklı bir alana sahip Attaleia'nın önem kazanmasıyla Phaselis bu kent için bir taş ocağı olarak kullanılmıştır. Attaleia'nın surlarında ve yapılarında Phaselis'ten götürülen blokların kullanıldığı bilinmektedir. MS VII. yüzyıla gelindiğinde ise gelişen arap akınlarıyla, diğer kıyı kentlerinde görüldüğü gibi Phaselis'te de akınlar gerçekleştirilmiştir. Stratejik konumu ve limanları sayesinde Kibyrraioton Donanması için elverişli bir sığınak olmuştur. Bu dönemde kent içerisinde önemli bir konumda bulunan lagün alanının da alüvyonlarla dolması ve kapanmasıyla kent iyice önemini kaybetmiştir. 1071 yılından sonra Türkmenler tarafından ele geçirilmiş ve 1158 yılında Selçuklular tarafından fethedilen kent 20. yüzyıla kadar tarih sahnesinden kaybolmuştur.

Araştırma Birikimi

1800'lerden 2012 Yılına Kadar Olan Süreçte Gerçekleştirilen Kent Araştırmaları

1811 yılından itibaren, farklı amaç ve doğrultularda ilerleyerek kesintilerle 2000 yılına değin süregelen Phaselis araştırmalarında bu iki temel unsurun eksikliği hayli belirgin bir görünüm kazanır. Bu özverili çalışmalar, bilimsel nitelikleri açısından son derece verimli olmalarına karşın, belirli bir süreklilik göstermedikleri için kentin gerek bölgesel gerekse Akdeniz özelindeki konumunun kavranmasına olanak sunacak ayrıntılı bir veri bütünü oluşturmazlar. Phaselis'in keşfinin 200. yılında başladığımız Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması'nda, önceden saptanmış hedefler çerçevesinde, sistemli süreçler yoluyla veri toplanıp ve bu verilerin farklı araştırmacı grupları tarafından yöntemli ve bilimsel olarak ele alınması amaçlanmaktadır. Bunu yaparken salt arkeoloji/sualtı arkeolojisi, epigrafi, mimari, nümizmatik ya da tarih alanında değil; eskiçağ bilimlerinin tümünün bir araya geldiği disiplinlerarası çalışma sistematiğiyle çok yönlü ve kontrol edilebilir yeni bilgilerin açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Kaptan F. Beaufort (1811)

Phaselis'in keşfi 1811-1812 yılında İngiliz Kraliyet Donanması adına, Küçük Asya'nın güney sahilinin ölçülmesi sırasında, Kaptan François Beaufort tarafından yapılmıştır. Kentin planını çıkartan Beaufort yaptığı kartografik araştırmalar sırasında yazıtlarda geçen *Phaselites ethnikon*'undan dolayı bu harabeliği Phaselis'le özdeşleştirmiştir.

C. R. Cockerell

İngiliz Mimar, Arkeolog, Charles Robert Cockerell de bu sırada gemiyle Phaselis'e gelmiş ve orada Beaufort'la karşılaşmıştır.

Sir C. Fellows (1838)

1838 yılında İngiliz Arkeolog Sir Charles Fellows tarafından yapılmıştır. Hadrianus onuruna inşa edilen anıtsal kapının ithaf yazıtına ait fragmanları bulan Fellows, İmparatorluk Dönemi ana caddesinin *stadion* olduğunu zannetmiştir.

T. A. B. Spratt (1842)

1842 yılında İngiliz Teğmen, Hidrograf ve Coğrafyacı Thomas Abel Brimage Spratt ile İngiliz Doğa Bilimci Edward Forbes, Olympos ve Khimaira rotaları üzerinden Phaselis'e gelmişlerdir.

E. Forbes (1842)

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılının başlarında Phaselis'e gelen araştırmacıların dikkatlerini esas itibariyle yazıtların keşfine çevirdikleri görülür.

O. Benndorf (1882)

1881-1882 yıllarında, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün kurucusu, Arkeolog, Epigraf Otto Benndorf ve çalışma arkadaşları Küçük Asya'nın güneybatısında yürüttükleri araştırmalar sırasında Phaselis'te de çalışmışlardır.

F. von Luschan (1883)

1883 ve 1884 kışında Avusturya ekibinden Felix Ritter von Luschan Phaselis'e ait sahil şeridinin bölgesel özelliklerine dair bilgiler veren ilk fotoğraflamaları yapmıştır. Aynı yıl içinde, Fransız Bilim Adamı Victor Bérard yerleşimi ziyaret etmiştir.

V. Bérard (1883)

1892 yılında Avusturya araştırma ekibinden OttoBenndorf, Ernst Kalinka ve meslektaşları Phaselis'te mimari, arkeolojik, epigrafik çalışmalara devam etmişlerdir.

E. Kalinka (1892)

1908 yılında Avusturyalı Klasik Filolog Ernst Kalinka yerleşimi yeniden ziyaret ederek kentteki epigrafik belgeleri toplamış ve kent tarihi konusunda araştırmalar yapmıştır.

D. G. Hogarth (1904)

Bunları 1904 yılında İngiliz araştırma ekibinden David George Hogarth, R. Norton ve Albert William vanBuren takip etmiştir. 1913 yılında İtalyan araştırmacılardan Roberto Paribeni ve Pietro Romanelli kentte çalışmalar yürütmüşlerdir.

C. Anti (1921)

1921 yılında Carlo Anti Phaselis'te bulunmuşlardır. Anti Antalya'ya dönüşü karayolundan yapmış ve Phaselis teritoryumu içinde yer alan birkaç yazıt ve yapı kalıntısını keşfetmiştir.

F. M. Stark & G. Bean

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye gelen İngiliz Araştırmacı Freya Madeline Stark ve George Bean tarafından Phaselis'in arkeolojik, epigrafik ve tarihsel coğrafi araştırmaları yapılmıştır.

H. Schläger & J. Schäfer

1968 yılında, Alman Mimar ve Sualtı Arkeoloğu Helmut Schläger, Phaselis limanlarının topografik ve mimari incelemelerine başlamıştır. 1969'da Schläger'in ölümünden sonra tetkikler 1970 yılında Arkeolog Jorg Schäfer'ın idaresi altında devam etmiştir. Schläger ve Schäfer ile meslektaşları kent ve periferisinde yüzey araştırması yaparak Phaselis'in mimarisi ve tarihi hakkında önemli veriler elde etmişlerdir.

Kayhan Dörtlük

1980 yılında dönemin Antalya Müze Müdürü Kayhan Dörtlük başkanlığında kentin ana cadde aksı boyunca devam eden kazı çalışmaları yürütülmüştür[12].

Cevdet Bayburtluoğlu

1981-1985 yılları arasında ise Arkeolog Cevdet Bayburtluoğlu başkanlığında kentin ana cadde aksı boyunca devam eden kazı çalışmalarından sonra, 1999-2000 yılları arasında dönemin Müze Müdürü Metin Pehlivaner sorumluluğunda Güney Liman'da Sualtı Araştırmaları gerçekleştirilmiştir[13].

2012 ve 2024 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Kent Araştırmaları

Phaselis Antik Kenti'nde, 2012 ve 2024 yılları arasında, Prof. Dr. Murat Arslan ve Prof. Dr. Nihal Tüner Önen tarafından yüzey araştırması, kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında yüzey araştırması olarak başlayan çalışmalar, kentin tarihsel coğrafyasını ve yerleşim alanını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda kentin teritoriumu içerisinde belgeleme çalışmaları yapılmış ve bu çalışmalar dahilinde kentin tarihsel coğrafyasına ilişkin son derece önemli buluntular bilim dünyasıyla paylaşılmıştır ve bilgiler interdisipliner bir bakış açısıyla sadece tarih ve arkeoloji alanlarında olmayıp, zooloji ve botanik alanları dahil olmak üzere Phaselis'te var olan araştırmaya uygun konular bütüncül olarak araştırılmıştır. Kent egemenlik alanı içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarla

[12] KST III, 80-81.

[13] KST V, 181-191; KST VI, 301-312; KST VII, 373-386;

eşzamanlı olarak kentin polis, akropolis ve nekropolis alanlarında da belgeleme, temizlik ve onarım çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak kentin yaklaşık 20 hektarlık bir alan üzerinde kurulu olan Arkaik Akropolis tepesinde temizlik çalışmaları başlatılmıştır[14]. Bu temizlik çalışmaları kapsamında oldukça yoğun bitki örtüsüne sahip alanda yapılar gün yüzüne çıkartılmış ve özellikle alanın Geç Roma ve Doğu Roma mimari dokusu Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Sanat Tarihi bölümü üyesi Yalçın Mergen tarafından hazırlanan makalelerle yayımlanmıştır. Temizlik çalışmaları neticesinde yayımlanan diğer alanlar ise Arkaik Akropolis tepesinde yer alan kutsal alanlar özelinde olmuştur. Özellikle Athena Polias ve Zeus Boulaos tapınakları üzerinde yayımlar yapılmıştır. Bununla birlikte alanda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kapsamında Phaselis'in su yolu hatları, sarnıçları ve Aquaductus yapısı irdelenmiş ve bu alanlarda da yayınlar yapılarak bilim dünyasına sunulmuştur. Detaylı yüzey araştırmaları aynı zamanda kent içerisindeki agora yapıları ve hamam yapılarıyla da sürdürülmüştür. Tetragonal Agora, Küçük Hamam ve Latrina yapıları araştırılmış olup bu konularda hazırlanmış olan yüksek lisans tezleriyle yapılar bilim dünyasına sunulmuştur. Aynı zamanda Phaselis'in batı ve kuzey nekropolis alanları, Hadrianus Takı ve mimari elemanları da yüksek lisans tezleri olarak yayımlanmıştır. Kent polisinde, akropolisinde, nekropolisinde ve hinterlandında bulunan yazıtlar RTI ve Photogrametric sistemler kullanılarak yeniden okunmuş ve bu çıktılar da çeşitli yayınlar vasıtasıyla yayımlanmıştır. Son olarak Ekizce bölgesinde bulunan Ares Kült Alanı araştırmaları yüzey araştırması kapsamında araştırılmış olup doktora tezi olarak alandaki çalışmalar yayımlanmıştır.

2017 itibariyle Phaselis kazısı Antalya Müze Müdürlüğü denetiminden çıkarak Prof. Dr. Murat Arslan başkanlığında devam ettirilmiştir. Bu süreç içerisinde

[14] Phaseliste gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarına dair yayınlarla ilgili bk. Tüner-Önen, 2015; Kürkçü, 2015; Göktürk, 2015; Tufan Çetin, 2015; Yavuz & Tunç, 2015a; Mergen, 2015; Yavuz & Tunç, 2015 b; Gökoğlu, 2016; Taylan & Şirin, 2016; Göktürk, 2016; Kürkçü, 2016; Mergen & Bilgin, 2016; Yavuz & Güler, 2016; Yavuz & Tunç, 2016; Tunç & Yavuz, 2016; Gökoğlu, Teker & Julian, 2016; Gökoğlu, Korun, Teker & Julian, 2017; Sert & Akdeniz, 2017; Mergen 2017; Göktürk 2017; Tunç 2017; Tunç & Yavuz, 2017; Tüner-Önen, Gürel & Akçay, 2017; Arslan, 2018; Bakır-Sert & Akdeniz, 2018; Gökoğlu & Teker, 2018; Akdeniz, Çinbilgel & Sert, 2018; Mergen, 2018; Gökoğlu, Teker & Gökoğlu, 2018; Arslan & Tüner-Önen, 2018; Öner, 2018; Atilla, 2019; Arslan & Tüner-Önen, 2019a; Gökoğlu, Teker, Korun & Gökoğlu, 2019; Teker, Gökoğlu & Gökoğlu, 2019; Tüner-Önen, 2019; Öner, 2019; Gürel, Akçay & Tüner-Önen, 2019; Arslan & Tüner-Önen, 2019b; Yüksel & Boşça, 2020; Öner, 2020; Arslan & Tüner-Önen, 2020; Taşkıran, 2021; Öner, 2021; Karahan, 2021; Gökoğlu, 2021; Arslan & Tüner-Önen, 2021; Örstan & Yıldırım, 2022; Arslan & Akçay, 2022; Kaya, Göktürk & Kileci, 2022; Genişyürek, Ertek & Ertürk, 2022; Akköprü, Berberoğlu & Taş, 2022; Arslan & Tüner-Önen, 2022; Dökü, 2023; Akköprü & Taş, 2023; Arslan & Tüner-Önen, 2023; Karahan, 2023; Öner, 2024; Karahan, Aytek & Yener, 2024.

Hellenistik Tapınak kazı ve onarım çalışmaları, Hadrianus Takı kazı, onarım ve yerinde sergileme çalışmaları, Merkezi Liman Depo ve Dükkan Yapıları kazıları, Ana Cadde kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiş olup bu çalışmalar alanlardan edinilen bilgiler ışığında hazırlanan akademik yayınlar vasıtasıyla bilim dünyasına sunulmuştur[15].

[15] Bk. dn. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM
PHASELİS ANA CADDESİ ÖZELİNDE PHASELİS POLİSİ URBANİZASYONU

1.1. Büyük Hama

Anacaddenin kent limanı girişinde, yolun batı tarafında yer alır **(Levha 6b)**. Gerçekte bir *Hamam–Gymnasion* kompleksi olan bu yapının anacaddeye bakan tarafı özellikle geç dönemde **(Levha 7.)**, bazı kısımlarına dükkanlar eklenerek bir hayli değişikliğe veya ilave yapılaşmaya uğramıştır. 24x14 m. ölçülerine sahip olan ilk mekanın girişi batı tarafından büyük bir kapı ile yapılmaktadır. Tabanı kireçtaşından düzgün dikdörtgen bloklarla kaplı olan söz konusu mekan, kuzey yönde iki kapı aracılığı ile gymnasion'a bağlanmıştır. Bu kapılar arasında ise derinlikleri aynı, genişlikleri farklı olmak üzere üç büyük niş bulunmaktadır. Nişlerin tam karşısındaki duvar yüzünde ise batıdan doğuya doğru üç kapı açılmıştır. Bunlardan ilki daha sonraki bir dönemde kapatılmıştır. Apodyterium olduğu düşünülen söz konusu mekanın üzerinin örtülü olup olmadığı belli değildir.

Apodyterium'un güneyinde ince uzun bir koridor şeklinde uzanan ve iki bölümden oluşan bir mekan bulunur. Bu mekan cadde tarafında, caddenin kaldırımı ile aynı seviyede absidal planlı bir havuza sahiptir. Havuz hem absidin tepe noktasından hem de kuzey duvarının yanında bulunan bir merdivenle, biri cadde tarafına, diğeri frigidarium ile bağlantılı kılınmıştır. Havuz zemini mermere yakın dokudaki kireçtaşı plakalarla kaplıdır. Ayrıca havuz çevresi tabandan 1 m. yüksekliğinde mermer panolar ve bunu üstten sınırlayan bir silme ile kaplanmıştır. Havuz tabanından 1 m. yüksekte bulunan ve tabanı yine kireçtaşı plakalarla kaplı olduğu anlaşılan 8 m. uzunluğundaki bölüm frigidariumdur. Hemen duvarın dibinden başlayan ve hypokaost sistemine sahip koridor benzeri mekanın ikinci bölümünün tepidarium olduğu düşünülmektedir. Her iki alanın da üstü tonoz ile örtülmüştür.

Tepidarium ve frigidarim alanlarını içeren söz konusu mekan ile sıcaklık bölümünü kapsayan caldarium arasında, kuzey duvarında biri frigidarium, diğeri tepidarium'a açılan iki kapısı ve güney duvarında ise caldariuma girilen üç kapısı olan ince bir koridor uzanır. Bu kısım hamamın sıcak buhar ve dumanla ısıtıldığının en güzel izlenebildiği yerdir. Ayrıca tabanın yan duvarlara birleştiği kısımlarda duvar boyunca bırakılan aralıklarla ısıtma işleminin yalnız tabandan değil yan duvarlar üzerinden de yapıldığı görülmektedir.

Caldarium'un güney duvarının tam ortasında yarım daire plan veren bir niş bulunmaktadır. Bu mekan güney duvarının doğu ve batı uçlarında iki menfez ile

praefurnium'a bağlantılı kılınmıştır. Her iki menfez de sivri kemer tarzında tuğladan örülmüştür ve her iki taraftaki külhanla ilişkilidir. Caldarium'un doğu duvarı ise tam ortaya açılan ve caldarium'un aydınlatılması işlevini de üstlenen bir pencere ile cadde tarafındaki odayla irtibatlandırılmıştır. Caldarium'un tetragonal agora tarafında bulunan ve bir kapı ile külhanla ilişkilendirilen iki odanın ise, hamam görevlilerinin kaldığı mekanlar olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu her iki alanda da kazılar sırasında kandiller ve çok sayıda İ.S. 4. yüzyıla ait sikke ele geçirilmiştir.

Duvar işçiliği ve kazı sırasında ele geçen sikke ve kandiller, yapının İ.S. 3. yüzyıldan önce yapılmış olamayacağına işaret etmektedir. Yapı İ.S. 4. yüzyılda tamirat geçirmiştir. Bu dönemde yapıya yeni duvarlar eklenmiş, bazı girişler kapatılmıştır. Söz konusu onarımlar sırasında *palaestra* ana yapıdan büyük ölçüde ayrılmış ve *peristyl* bir görünüme sokulmuştur. Palestra'ya girişi sağlayan mekanlar doğu ve batı yönlerde yer almaktadır ve hemen hemen aynı uzunluk ve genişliğe sahiptirler. Tabanları daha sonraki kullanımları sonucu mozaik döşeli 3.5x9 m. boyutlarındaki bu koridorlar arasında 9/12 m. boyutlarında tabanı yine mozaik kaplı bir oda bulunmaktadır. Geometrik, bitkisel ve panolar halindeki bu mozaik döşemenin ortasında daha ufak tesseralarla yapılmış ve mozaiği yaptıranların isimlerini anan mozaik yazıt bulunmaktadır. Söz konusu mozaik yazıtının içeriği şöyledir:

"*Agoranomos'lar falanca oğlu [..]duma[..] ve Iason oğlu Zosimos vatan için bu taban mozağini yaptırıyorlar*" [16] **(Levha 8a)**.

Kullanılan motif, tessera büyüklüğü ve genel görüntüsü ile benzer tarzdaki mozaik tabanın kuzey yöndeki diğer mekanlarda da devam ettiği görülmektedir. C. Bayburtluoğlu bu alanı, söz konusu dönemde zengin bir vatandaşın villası olarak kullanılmış olabileceğinden yola çıkarak "Piskopos Sarayı" olarak adlandırmıştır.

1.2. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko ve Merkezi Liman Rıhtım Yapıları

Öncelikli olarak askeri ve savunma amaçlı kurgulandığı görülen Merkezi Liman[17], çevresindeki yapılaşmanın niteliği göz önüne alındığında ticaret alanı olarak da kullanım görmüştür. Bu bağlamda kentin ana caddesi ile kesişim noktasından itibaren doğu yönelimli bir mimari gösteren yapı kalıntılarının depo birimleri[18]; ana cadde üzerinde, kuzey-güney aksında konuşlandırılan kalıntıların ise dükkan yapıları olduğu düşünülmektedir. Söz konusu yapılaşmanın geneline bakılacak olursa "L" şeklinde kurgulanmış olan mekanların

[16] Tüner-Önen, 2008: 360.

[17] Merkezi Liman hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Blackmann, 1973; Aslan-Baybo, 2015, Aslan, 2016.

[18] Schäfer, 1981: 68.

ortasında bir avlu olduğu görülmektedir. Bu avlu hem cadde üzerinde yer alan mekanların doğu kısmında hem de kuzeye bakan ve depo oldukları düşünülen yapıların güney kısmında kalmaktadır. Yoğun bitki örtüsü ve dolgu toprakla kaplı olduğundan sınırları konusunda net bir şey söylemek oldukça zordur. Bu alanda bir temizlik veya kazı çalışması yapılmadan sınırların izlenmesi mümkün olmamakla birlikte, birkaç bloğun toprak üzerine doğru çıkıntı yapması sayesinde, alanla ilgili sadece tahmin yürütülebilmektedir. Yüzeyde izlenebilen, duvar hattı olabilecek in-situ blok parçaları, *akropolis*in başladığı sınırda bulunmaktadır ve bundan dolayı avlunun *akropolis*in bulunduğu tepenin kayalıklarıyla sınırlandığı düşünülebilir[19] **(Levha 8b-9)**.

Depo yapıları olduğu düşünülen mekanların cephe kısımları merkezi limana açılmaktadır (dikdörtgen form genel olarak dükkanlardan ziyade Granarium-depo yapılarında görülmektedir[20]). Merkezi Limanın mendireğinin denize ulaşan noktalarıyla kapılar arasındaki yürüyüş yolu ana caddenin başlangıç noktasına kadar devam etmektedir. Fanglomera bloklardan inşa edilmiş olan mendireğin günümüze ulaşan ölçüleri 39.00 x 5.00 m'dir **(Levha 10a)**. Duvar hattı boyunca kullanılmış bloklar 1.50 m ile 2.00 m arasında değişen uzunluklara ve 0.30 m ile 0.60 m arasında değişen genişliğe sahiptir. Bu mendirek üzerinde 6 adet palamar bağlama noktası yer almaktadır. Bu da gemilerin buraya bağlandığını ve hem ithalat hem de ihracat için malların indirme bindirme işlemlerinin buralarda yapıldığını göstermektedir[21].

Yapının doğu-batı doğrultulu ilk mekanı olan 1 No'lu mekan (hol?), bu yöndeki diğer mekanlardan önemli ölçüde dardır. Kuzeyden güneye doğru 3.60 m'den 2.80 m'ye doğru daralmaktadır. Uzunluğu ise 11.00 m'dir. Duvar kalınlıkları 0.30 ve 0.40 m arasında değişkenlik göstermekteyse de duvar tipi diğer mekanlarla benzerlik göstermektedir. Yapı itibariyle yer yer kesme blok ve moloz taşlardan oluşan mekanın duvarları zemin seviyesinde korunmuştur. Bu nedenle mekanda herhangi farklı bir evre tespit edilememiştir. Yapı olasılıkla mekanın içine doğru çökmüş olduğundan içerisinde oldukça yoğun miktarda dolgu toprak ve moloz birikintisi bulunmaktadır. Genel planına bakıldığında, buranın bir depo veya dükkândan ziyade bir hol veya geçiş niteliği taşıdığı görülmektedir. Yapının planı, niteliği ve kullanım şekli üzerine düşünüldüğünde, kentin ana caddesine çıkıştan önceki son mekânın burası olduğu açık olsa da yapının, kentin doğrudan içine geçecek bir

[19] Schäfer, 1981: 69.

[20] Andriake Granarium'u için bk. Çevik *et al.* 2014: 236; Lykia Granarium'ları için bk. Anabolu, 1994.

[21] Aslan & Baybo, 2015: 10.

kapısı bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, gemiden inen ve 6 No'lu odadan geçip avlu kısmına gitmeyen, mendirek üzerinden depo yapılarının cephe kısmından bu tarafa gelen bir kişinin zoraki olarak avluya yönlenmesini sağlamak ve kentin içerisine girmesini engellemek için bu şekilde dizayn edilmiş olmasıyla açıklanabilir **(Levha 10b)**.

2 No'lu oda ise kuzeyden güneye doğru 5.00 m'den 4.50 m'ye doğru daralmaktadır. Aynı zamanda 1 No'lu mekan ile ortak olan batı duvarı 11.00 m, doğu duvarı ise 9.10 m uzunluğa sahiptir. Bu mekanın duvar kalınlığı 0.60 m olup duvarlar çift sıra moloz örgü kullanılarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen forma sahip olan mekanın, yapının bu hat üzerinde bulunan diğer birimleri gibi depo yapısı olarak işlev gördüğü düşünülmektedir.

3 No'lu oda, kuzeyden güneye doğru 5.00 m'den 4.20 m'ye doğru daralmaktadır. 2 No'lu mekan ile ortak olan doğu duvarının uzunluğu 9.40 m'dir. Bu duvar 0.60 m kalınlığında olup 2 No'lu mekanla ortak olan duvar işçiliğine sahiptir. Bu mekan da yapının bu doğrultudaki diğer mekanları gibi depo amaçlı kullanılmış olmalıdır **(Levha 11a)**.

4 No'lu mekanın cephe kısmındaki duvar mesafeleri net olarak izlenememektedir. Bunun sebebi muhtemelen bu yapının batı kısmının, kendinden önceki üç mekandan daha kısa olmasıdır. Odanın doğu duvarı 10.00 m olup kalınlığı 0.55 m; batı duvarı 7.65 m'dir ve diğer kendinden önceki mekanlardan yaklaşık olarak 2.00 – 3.00 m daha kısadır. Odanın genişliği ise 5.20 m'dir.

5 No'lu mekan ise, kuvvetle ihtimal bir sokak uzantısıdır. Yapının batı kısmından avluya giden yol olarak düzenlenmiş olduğu düşünülmektedir. Bu mekanla birlikte, mekan düzlemi bozulmakta ve mekanların güney duvarları geriye (güneye) doğru uzamaktadır. Mekanın güney duvarı, 4 No'lu mekanın güney duvarından yaklaşık olarak 2.80 m geriye gitmektedir ve burada aynı genişlikte bir geçit yaratmaktadır.

6 No'lu mekandan sokağa açılan bir kapının eşiği *in situ* olarak korunmuş durumdadır **(Levha 11b)**. Mekanın doğu duvarının ise mendirekle buluştuğu yere kadar uzandığı düşünülmektedir. Fakat duvar sırasının aralıksız devam etmemesi, belgeleme için yeteri kadar kanıt sunmamaktadır. Bir kazı veya düzenleme çalışması neticesinde bu duvar hattının izlenebilme ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda duvarın kesintisiz olarak devam etmesi, ilerleyen senelerde plan değişikliklerine sebep olabilme ihtimali taşımaktadır. Söz konusu mekanın doğu duvarının uzunluğu 7.40 m'dir ve 5 No'lu mekanın güney duvarındaki işçilik ile benzer özellik göstermektedir. Her iki duvarda 0.65 m ile 0.50 m arasında değişen kalınlıklara sahiptir. Burada görülen örgü sistemi, kentin MS IV-V. yüzyıl içerisinde (hatta belki VI. yüzyıla kadar uzanan bir aralıkta görülmektedir) sıklıkla

gördüğümüz, kesme bloğun ve moloz örgünün birlikte olduğu duvar tipiyle örtüşmektedir[22]. Bu tarihler içerisinde bu alanlarda bir tamirat veya evre görülmektedir **(Levha 12a)**.

1.3. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko Üzerinde Yer Alan Dükkan Sırası

Ana cadde üzerinde, batıya bakan duvar sırası, kuzey-güney aksında uzanmaktadır **(Levha 12b)**. Üzerinde kapı ve pencere yerleri net olarak görülmekte olan yapı birden fazla tamirat geçirmiş, dolayısıyla birçok evresi bulunan bir duvar örgüsüne sahiptir**(Levha 13a)**. Bu duvar şüphesiz ki kendisine bağlı olan mekanların cephe kısmıydı. Büyük Hamam'da görülen dükkan sistemi ile karşılaştırıldığında, burada da benzer veya aynı dükkan sistemi olmalıydı[23]**(Levha 13b)**. Kapıların ise bir kısmı sonraki kullanım evrelerinde kapatılmıştır ama bu evrelere dair bir tarihlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir.

Arkaik Dönem'den itibaren Phaselis, gerek jeopolitik konumu gerekse merkez topraklarında barındırdığı üç adet doğal limanı ve bir adet lagünüyle, Akdeniz'in önemli bir liman-ticaret kentidir. Akdeniz ticaret rotası üzerinde yer alması, topraklarında çeşitli minvallerde emtia ürünleri barındırıp bu ürünleri işleyerek satışa hazır hale getirmesiyle, geç dönemlere kadar da tarih sahnesinde -özellikle de yaptığı ticaretin yoğun bir hacme sahip olması sayesinde- kalabilmeyi başarmıştır. Bu ticaret ise hiç şüphe yoktur ki kendisini ticaret yapıları üzerinde göstermektedir ve kentte bu denli ticareti karşılayabilecek nitelikte ve ölçüde ticari mekanlarının olmasını zorunlu kılmaktadır.

Tam da bu noktada, kentin merkezinde yer alan, batısında lagünüyle gemiler için oldukça korunaklı bir alana kapılarını açan merkezi liman rıhtım alanı ve bu alanla organik ilişkiler içerisinde olan depo ve dükkan yapıları bulunmaktadır. Bu yapılar üzerinde henüz kazı çalışmaları gerçekleştirilmemiş olsa da, var olan kalıntılar, yapılarla ilgili bir ön

---

[22] Bu duvar örgüsü, Tetragonal Agora ve Küçük Hamam'da da görülmektedir. Aslında bu örgü içi moloz dolu çift sıra blok örgüsü (opus emplectum) olarak inşa edilmiştir. Fakat Geç Roma ve Doğu Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde iki sıra kesme blok örgünün bir sırası ve aradaki moloz taşlar alınıp yerine moloz duvar örülmektedir. Burada da bu ikinci evre kullanımı görülmektedir.
Yaklaşık olarak agora ile aynı tarihlerde inşa edilen Küçük Hamam ile Latrina'da ve kentin hinterlandında yer alan aynı döneme tarihlenen çiftlik yerleşimlerinde de aynı duvar tipi görülmektedir. Küçük Hamam ve Latrina için bk. Öner, 2019; 2020; Tetragonal Agora için bk. Karahan, 2020; çiftlik yerleşimi için bk. Kizgut, 2017: 199-215. Opus emplecton için bk. Vitr. II. 8.

[23] Büyük Hamam'da ana cadde üzerine bakan cephe kısmında bir dükkan sırası görülmektedir fakat bu dükkanlar, İS. 3. Yy' içerisinde inşa edilen yapı içerisine, dükkanlarda herhangi bir değişiklik yapılmadan dahil edilmiştir. Dolayısıyla ana caddenin kuzey yakasında, birbirine karşılıklı olarak konuşlandırılmış bir vaziyette dükkan yapıları uzanmaktaydı. Bu da Phaselis'in ana caddesi üzerinde, merkezi limandan güney limana kadar, boylu boyunca uzanan ticaret mekanlarının bulunduğu anlamına gelir ve ana cadde üzerinde yer alan Küçük Hamam ve Latrina yapısı dışında kentin ana caddesindeki bütün yapılar ticaret mekanlarıdır. Bu durum da Phaselis'in ne denli önemli bir ticaret kenti ve hacmi olduğunu açıkça göstermektedir (Fig 13).

değerlendirme yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Liman rıhtım alanına yanaşan gemilerin mallarını indirebilmek, satın aldıkları malları gemilere bindirebilmek için ihtiyaç duyulan birçok şeye sahip olan bu alanda yer alan mekanlar, kentin ana caddesinin trafiğe uygun olmaması amacıyla, kentin kuzey ve güney yakasıyla bir bağlantı görevi de görmektedir[24]. Kentin ticaret mekanları göz önüne alındığında, mekanların emtia trafiği yapıların arkalarında yer alan sokaklara açılan kapılarla sağlanmaktadır[25]. Bu mekanda ise avlunun arka cephesi bir kenarda akropolis tepesine dayandığı diğer tarafta da latrinaya dayandığı için herhangi bir sokaktan bahsetmek oldukça zordur[26]. Dolayısıyla buraya emtiaların mutlaka deniz yoluyla gelmesi ve yine aynı şekilde satılan malların taşınması gerekmektedir ve bu alan kentin diğer ticaret mekanlarından bu özelliğiyle ayrışmaktadır.

Duvar örgü sistemlerine bakıldığında ise genellikle moloz taş, yer yer kesme blok kullanılarak inşa edilmiştir. Bu da yoğun bir şekilde kullanılan yapıların birden fazla evreye sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu evreleri net bir şekilde tarihlendirebilmek için ve yazılı kanıtlara ulaşabilmek amacıyla kazı çalışmaları yapmak elzemdir[27].

Karşılaştırmalı olarak tarihlendirme de ise, öncelikle merkezi limanda yer alan bu mekanların, merkezi limanın erken evrelerinde özellikle askeri amaçlarla kullanıldığı gerçeğini ele alırsak, merkezi limanın erken evrelerinden sonraki evrelerde inşa edilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu mekanların en erken inşa tarihleri İ.S. I. yüzyıl olmalıdır[28]. En geç tarih olarak ise, Büyük Hamam içerisinde kalan dükkan yapılarını değerlendirebiliriz. Bu durumda İ.S. 3. yüzyıl içerisinde inşa edildiği bilinen Büyük Hamam'dan önce inşa edilmiş bir yapı olmalıdır.

[24] Phaselis ana caddesi kuzeyde, merkezde ve güney kesimlerde yer alan basamaklardan dolayı araç trafiğine uygunsuz bir konumdadır. Olasılıkla kentin merkezinden yürütülen bir araç organizasyonu istenmediği için master plan dahilinde inşa edilen kentte böyle bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bk. Karahan, 2018.

[25] Agoraların emtia kapıları hakkında bk. Karahan, 2018.

[26] Bu durum muhtemelen bu hat üzerinde yer alan yapıların daha sonraki dönemlerde inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kentin ana caddesinin batı kesiminde ve doğu kesiminde yer alan yapılar tek bir dönemde inşa edilmemişlerdir. Özellikle Latrina ve Tiyatro yapısı, ana caddenin doğu kesiminde ana caddeden daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olduğu için bu alanda olması lazım olan bir sokağında üzerine gelerek sokağın kaldırılmasına sebebiyet vermiştir.

[27] Phaselis'te duvar örgü sistemleri özellikle İS I. yüzyıldan II. yüzyılın ortalarına kadar bir standart dahilinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Tetragonal Agora, Küçük Hamam, Latrina, Tiyatro yapıları opus emplectum tarzı duvar örgü sistemine sahiptir. Bu yapıların duvar örgü sistemleri için bk. Tetragonal Agora için bk. Karahan, 2018, Latrina ve Küçük Hamam için bk. Öner, 2019.

[28] Merkezi Liman tarihlendirilmesi için bk. Aslan, 2016: 44.

1.4. Küçük Hamam

Phaselis'in Ana Caddesi üzerinde, Tetragonal Agora'nın tam karşı cephesinde, Kuzey Ana Caddeden kent merkezine çıkan basamaklar ile kent merkezinin doğu yakasında, Tiyatro'nun sahne binası arkasına -batı alanına- konuşlandırılmış bir yapıdır **(Levha 14a)**. Kompakt bir yapıya sahip olan Küçük Hamam, Tetragonal Agora ile aynı tarihlerde inşa edilmiştir. Yapı Tetragonal Agora'da olduğu gibi MS 141 depreminde tahribata uğramış ve yine Tetragonal Agora'nın cephe duvarında olduğu gibi bir podyum inşa edilmiştir[29] **(Levha 14b)**. Bu podyum üzerinde herhangi bir onurlandırma anıtı olup olmadığı bilinmemekle birlikte cephe duvarının konsolidasyonu için inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yapının Phaselis Ana Caddesi ile inorganik bir bağı bulunmaktadır[30]. Yapı Ana Caddenin inşasından sonra kentin MS II. yüzyıl imar faaliyetleri çerçevesinde Kuzey Ana Caddenin kent merkezi ile buluştuğu noktaya, summun dorsum blokları kaldırıldıktan sonra konuşlandırılmıştır.

Küçük Hamam, yapı olarak 6 bölümden oluşmaktadır. Bunlar; *caldarium, tepidarium, laconium, frigidarium, apoditerium* ve *praefurnium*'dur **(Levha 15a)**. Genel olarak dikdörtgen formda mekanlardan oluşan yapı, sıra tipi olarak tanımlanmaktadır[31]. Boyut olarak 21,07 x 19,60 m ölçülerinde olup kent merkezine bakan cepheye ait duvarda 3 adet mekan duvarı bulunmaktadır. Bunlar en kuzeyde *caldarium,* orta kısımda *tepidarium,* en kuzey tarafta da *frigidarium*dur. *Tepidarium* yapısının doğusunda, tiyatroya çıkan yamaca kadar dış duvar yapan alanda ise *Laconium* mekanı bulunmaktadır. *Apoditerium* ise *frigidarium* mekanının doğusunda, *laconium* ile ortak yan duvara sahip konumdadır. Yapının *praefurnium*u ise *caldarium*'un kuzeydoğu köşesinde konuşlandırılmış durumdadır **(Levha 15b)**[32].

MS 141 depremi ile birlikte özellikle Opramoas ve dönemin Perge valisi *Voconius Saxa Amyntias* ve oğlu *Voconius Saxa Fidus*'nın kente yaptığı yardımlar için bk. Tüner-Önen, 2008: 326; 333.

[30] Bu iki yapı arasında inorganik bir bağ olmasının sebebi, Küçük Hamam yapısının Ana Cadde yapısından daha sonraki bir dönemde inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum hem Küçük Hamam hem de Latrina yapısının kentin merkezinden, kuzey ana caddeye inen basamaklar üzerinde konuşlandırılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu durum da yapının, Phaselis'in en yoğun imar faaliyetleri gördüğü dönem olan MS II. yüzyılda gerçekleşmiştir ve büyük olasılıkla kente gelen ziyaretçi sayısının fazlalığından dolayı, Büyük Hamam yapısı kentin tam merkezine konuşlandırılmış olduğu halde kent merkezinde ikinci bir hamama ihtiyaç duyulmasından ileri gelmektedir.

[31] Öner, 2019: 87.

[32] Küçük Hamam yapısı bölümleri için bk. Öner, 2019.

Yapıda kullanılan yapıtaşları genel olarak Tetragonal Agora ve Latrina yapılarında kullanılan malzemeye[33], duvar örgü ve duvar sistemi ise kentin MS II. yüzyılda inşa edilmiş yapılarla benzerlik gösteren *opus emplectum* ve *pseudo-isodomic* yapıdadır[34].

Yapının girişi olasılıkla *apoditerium*'dan olmalıdır[35]. Ayrıca yapının su girişi Tetragonal Agora'dan gelen hat üzerinden, *frigidarium* bölümüne ait kuzey duvardan sağlanmaktadır. Yapının çatı sistemleri iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi tonoz üzerine kent meydanına cephe yapan bölümlerde çift kırmalı çatı şeklinde inşa edilmişken, doğu alanda yer alan, tiyatro yamacına yaslanan mekanlardaki çatı sistemleri için ise alanda detaylı bir kazı yapılması gerekmektedir. İkinci öneri ise yapının çatısı tek bir katmanda tonozlu olarak örülmüş olabileceği şeklindedir **(Levha 16a-b)**[36].

1.5. Latrina

Latrina yapısı, kent limanı ile güney liman arasında uzanan ana caddenin *tetragonal agora* ile tiyatro arasında, birer basamakla yükseltilip meydan oluşturduğu alanın kuzeybatı sınırında, Küçük Hamam'ın hemen kuzeyinde yer alır. Cadde tarafındaki duvarı kazılar sırasında onarılarak 3.50 m. yüksekliğe ulaşan ve hiçbir pencere izi olmayan dikdörtgen planlı bu yapı 15.42 x 10.15 m. ölçülerindedir ve üç yönde derin kanallarla çevrilidir **(Levha 17a-b)**. Kanalların iki yönlü girişi ve kanalizasyon ile bağlantısı, söz konusu yapının latrina olabileceğine işaret eder. Binanın zemini basit geometrik süslemelere sahip bir mozaikle kaplanmıştır. Yapının duvar işçiliğinde harç ortaya çıksa da, blok taşlar kuru bir şekilde örülmüşlerdir. Hemen hemen bütün blok taşların ön yüzünde hafifçe bombelenmiş birer bosaj vardır. Muhtemelen duvar yüzeyleri kalın sıva tabakasıyla sıvanmıştır. Arka kısımda bayıra doğru olan duvar şaşırtıcı bir şekilde özensizdir. Düzensiz bir şekilde yontulmuş olan blokların yanında küçük formlu taş kırıkları kullanılmıştır, öyle ki bu duvar asıl yapıya ait değilmiş izlenimi uyandırır.

Latrina ile ana cadde arasındaki yapısal bağlantı açık değildir. Bu yapıyı ana caddeden daha geç bir döneme yerleştirmek mantıklıdır, zira yapı yolun yarısını kapamaktadır. Cadde tarafında herhangi bir girişe sahip olmayan yapının girişleri kuzeydoğu ve güneydoğudaki dar yüzlerde bulunmaktadır. Güneydoğu kısımda, Latrina ile Küçük Hamam arasında, tiyatro istikametinde yükselen dar bir sokak bulunmaktadır.

[33] Yapıda kullanılan yapıtaşları için bk. Öner 2019b.
[34] Opus emplectum duvar örgü sistemi için bk. Vitr. II. 8.
[35] Öner, 2019: 100.
[36] Detaylı bilgi için bk. Öner, 2019: 167.

1.6. Tetragonal Agora

Phaselis'in Roma İmparatorluk Dönemi içerisine tarihlendirilen, kent merkezinde konuşlandırılmış iki agorasından biri olan Tetragonal Agora[37], İmparator Hadrianus'un Anadolu'yu ikinci kez ziyaret ettiği sırada, Phaselis'li hayırhah Tyndaris tarafından inşa ettirilmiştir[38]. MS 10 Aralık 130 – 9 Aralık 131 yılları arasına tarihlendirilen yapı[39], kentin MS II. yy. imar faaliyetleri çerçevesinde inşa ettirilen yapılardan bir tanesidir[40]. Nitekim bu dönemde imparatorun kenti ziyaret edeceği bilindiği için kent içerisinde imparatorun gelişine ithafen çok sayıda hazırlık gerçekleştirilmiştir[41]**(Levha 18a-b)**.

Tetragonal Agoranın Phaselis Ana Caddesi ile inorganik bir bağı bulunmaktadır[42]**(Levha 19a-b)**. Kuzey Ana Caddeden meydana çıkan alanın batısına konuşlandırılan yapı Kuzey Ana Cadde batı portikosunun bittiği noktada, portiko düzlemini kesecek şekilde inşa edilmiştir. Aynı zamanda kent merkezinin batı kısmında konuşlandırılan yapı kent merkezinin Ana Caddenin kuzeyinden gelen doğrultunun bozulmasına ve bu alandaki kareye yakın formun, Tetragonal Agoranın kuzeydoğu-güneybatı aksından dolayı çokgen bir şekilde dönüşmüştür. Bu durum Roma'nın kamusal alan yaratma düşüncesinin bir tezahürü olarak kendini gösteriyor olmalıdır[43]. Nitekim Roma'nın Forum yapıları kamusal bir alan olarak son derece önemli olmakla birlikte Roma bu yapıları Kent Roma dışında da uygulama yoluna gitmiş olmalıdır. Bu durumda Ana Caddeye paralel olarak inşa edilebilecek bir yapı olabilecekken, yapını paralelliği bozacak

[37] Yaklaşık tam kare forma sahip olan Hadrianus Agorası/Tetragonal Agora, düzenli Ion tipi agoraları kategorisine girmekte ve adını da bu formundan almaktadır. Coulton'a (1976, 176) göre Anadolu'da en erken tetragonal agora tipine MÖ 170 yılına tarihlendirilen Pergamon agorasında rastlanılmaktadır. Schäfer ise bu tipi MÖ IV. yüzyıla kadar erkene tarihlemektedir.
Anadolu'da bulunan diğer Tetragonal Agora örnekleri için bk. Pergamon Aşağı Kent Agorası Coulton, 1976: 176; Ksanthos Batı Agorası Dönmez, 2014, Ephesos Tetragonal Agorası Scherrer *et al*., 2006: 15-19. Konuya ilişkin olarak bk. Paus. VI. 24. 2; ayrıca bk. Wycherley, 1942.
Ayrıca Tetragonal Agora geçmiş dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalar için bk. Bayburtluoğlu, 1982: 181-189; 1983: 301-312.

[38] İmparator Hadrianus'un Anadolu ziyaretleri için bk. Akşar, 2019: 82 vd.

[39] Yapının lentosunda yer alan ithaf yazıtından dolayı, imparatorun 3. Konsüllüğü ile 15. *Tribunica potestaslığı* dönemlerine tarihlendirilmektedir. Fakat yapı içerisinde Arkaik Dönem'e tarihlendirilen bir yazıt ve Klasik Dönem seramik parçalarının bulunması, yapının inşa edildiği alanın veya erken dönemlerden itibaren bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. İthaf yazıtı için bk. TAM II 1194.

[40] Kent merkezinde bu dönem içerisinde Tetragonal Agora yapısının yanı sıra, Küçük Hamam ve Tiyatro yapısı da inşa edilmiştir. Bunun dışında olasılıkla başka yapılar da bu dönem içerisine tarihlendirilebilir fakat bu durum kazı çalışmaları neticesinde netlik kazanacaktır.

[41] Hadrianus'un Phaselis'e gelişi ve kentteki hazırlıklar hakkında bk. Tüner-Önen, 2013: 93-106

[42] Bu durum Küçük Hamam yapısında da görüldüğü üzere yapının kentin ana cadde aksında olmamasından dolayı kesinlik kazanmaktadır.

[43] Roma'da kamusal alan yaratma düşüncesi ile ilgili olarak bk. Alcock, 1996.

bir düzlemde inşa ederek bu alanda 4'ten çok köşeye sahip bir alan yaratılması bir kent meydanı, kamusal bir alan yaratma isteğinden ibaret olmalıdır[44].

Yapının geç dönem kullanımında ise agora içerisine inşa edilen bazilikal planlı kilise ana etmen olarak karşımıza çıkmaktadır[45]**(Levha 20a)**. Agora yaklaşık olarak ortadan bölünmüş ve kuzey-güney aksında bir yapı, agoranın batı tarafına konuşlandırılmıştır. 26,60 x 14,40 m boyutlara sahip olan yapı üç nefli olup yarım daire formlu bir apsise sahip olmakla birlikte bu alanda henüz bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiş olması bizlere agoranın bu tarafı ile ilgili herhangi bir bilgi edinme izni vermemektedir[46]**(Levha 20b)**.

Phaselis'in MS II. yüzyıl yapılarında çoğunlukla izlenebildiği gibi Tetragonal Agoranın da duvar örgü sistemi olarak *opus emplectum* görülmektedir[47]. Yapının hem cephe duvarı olan doğu duvarında hem de kuzey duvarında bu örgü sistemi günümüze değin korumuş olarak gelmişken (batı duvarı bazilikadan dolayı bilinmemektedir) kuzey duvarında net olarak farklı bir evre ve değişiklik görülmektedir. Duvarın iç sıra kesme blokları olasılıkla bazilikal planlı kilise yapısı inşa edilirken duvardan sökülerek şipolyen olarak bazilika da kullanılmıştır **(Levha 21a-b)**. Sökülen kesme bloklar yerine de moloz bir örgü ile iç duvar örülmüştür ve böylelikle duvar örgü sistemlerinde yeni bir düzen oluşturulmuştur. Yapının blokları ise kiremit kırmızısına benzer bir renkte sıva ile kaplanarak Küçük Hamam ve Latrina yapılarında olduğu gibi Phaselis kırmızısı renge kavuşmuştur[48]. Duvarlarda kullanılan bloklar genel olarak breş malzemeden üretilmiştir[49]. Örgü düzeni ise *pseudo-isodomic* düzendir.

Mimari özellikleri yapının tam kare forma yakın, üç tarafı portikolarla çevrili bir yapıda olduğunu göstermektedir. Yapının batı bölümünde ise kilise yapısından ötürü portiko düzeni hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Yapının ana kapısı kent meydanına cephe yapan kesimde olup yerden 1.80 m yükseklikte bir girişe sahiptir. Yapı üzerinde görülen tek mermer kullanımı yapının söve, lento ve eşik taşlarında bulunmaktadır. Yapının ana kapısının emtia girişine izin vermeyecek ölçüde yüksek olması da içeride herhangi bir pazar işlevinin gerçekleşmiş olma ihtimalini zorlaştıran etmenlerden birisidir **(Levha 21c)**.

MS 141 yılında gerçekleşen depremin etkileri en net şekilde duvarlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu yıkıcı deprem olasılıkla yapının cephe duvarı olan batı duvarını ve kuzey

[44] Alcock, 1996.
[45] Agoralara içerisinde yer alan bazilikalar hakkında bk. Cavalier – Descat, 2012.
[46] Tetragonal Agora içerisinde yer alan kilise yapısı için bk. Mergen, 2020: 335vd.
[47] *Opus Emplectum* için bk. Vitr. II. 8.
[48] Phaselis Küçük Hamam ve Latrina örnekleri için bk. Öner, 2019.
[49] Phaselis kentinde kullanılan yapı taşlarına ilişkin olarak ayrıca bk. Öner, 2018a.

duvarını yoğun bir şekilde etkilemiş görülmektedir. Nitekim cephe duvarı önünde yer alan podyum ve podyum üzerinde, kapının her iki tarafına konuşlandırılan, bu depremden sonra bölge kentlerine ve Phaselis'e yardım eden Opramoas ve Voconius Saxa ve oğluna ait onurlandırma anıtları görülmektedir **(Levha 22a-b)**. Anıtlarda şahısların Phaselis'e depremden sonra ettikleri yardım vurgulanırken bu vurgulama bu anıtların ve özellikle anıtlara altlık sağlayan podyumun depremden sonra inşa edildiğini kesinleştirmektedir. Dolayısıyla depremin oluşan yıkıcı etkisi karşısında bir önlem olarak bu podyum yapısı inşa edilmiş olmalıdır[50] **(Levha 23a)**.

Yapıda dış duvar ve stylobat arası ortalama 5.00 m civarındadır ve bu mesafe yapının portiko aralığını belirlemektedir. Portiko zeminleri sıkıştırılmış topraktan oluşturulmuştur fakat sadece apsis yapısının arkasında yer alan portikonun bir odasında mozaikli bir zemin oluşturulmuştur **(Levha 23b-c)**. Bu zemin yapının geç dönem içerisindeki evrelerine ait olmalıdır. Bu portikodan apsisin sağ tarafında bulunan bir kapıdan içeriye kilisenin din adamlarının giriş yaptığı düşünülmektedir. Yapıda korunan stylobat sırası, güneyde 24.00 m, batıda ise 21.00 m.'dir. Yapının tek kırma çatı sistemini taşıyan payeler bu stylobatlar üzerine oturmaktadır. Dış duvarların yapının içinden yüksekliği 3 m.'ye kadar çıkıyor olmalıdır. Bu durum da payelerin en az 2 m.'ye yakın bir yüksekliğinin olmasını gerekli kılmaktadır. Çatı da duvarların en üst kotundan bu payeler üzerine oturacak şekilde bir eğimle oluşturulmuştur.

Yapıda su ihtiyacını karşılayan bir sarnıç bulunmaktadır[51]. Su kemerlerinden Tetragonal Agoranın batı kısmında yer alan kamu sarnıcında biriktirilen su, yapıya taşınmaktadır. Bununla birlikte yapının cephe duvarının güneydoğu köşesinde bir *nympahion* bulunmaktadır. Çeşme yapısının suyu da yapının güney duvarındaki pervaz vasıtasıyla taşınan künklerle gelmektedir. *Nymphaion'*a taşınan su buradan yine olasılıkla kent merkezini oluşturan *summun dorsum* bloklarının altından Küçük Hamam ve Latrina yapılarına taşınmaktadır[52] **(Levha 24a)**.

Tetragonal Agora içerisinde yer alan, üç nefli, *nartex*'e sahip olan bazilikal planlı kilisenin tarihlendirilebilmesi için henüz kazı çalışmalarının gerçekleştirilmemiş olması

[50] Tüner-Önen, 2008: 158 vdd. Söz konusu yardımın, agora önündeki podyumun aynısının Küçük Hamam yapısında da olması ve aynı dönemlerde bir tamirat geçirmiş olmaları nedeniyle, Küçük Hamam'da da kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Yazıtlar için bk. Tüner-Önen, 2008: 250-251; 326-327.

[51] Agoralar içerisinde bulunan nymphaion, sarnıç ve çeşme yapıları için bk. Dickenson, 2017: 363; ayrıca bk. Cavalier & Descat, 2012: 153-166.

[52] Schäfer, 1981: 42.; Phaselis hidrografi sistemleri için bk. Kürkçü, 2015: 69-79; 2016: 103;121.

büyük bir engel oluşturmaktadır. Nitekim kent içerisinde detaylı çalışmalar gerçekleştirmiş olan J. Schäfer yapının, kentin böylesi önemli bir noktasında ve bir kamusal yapısında yer alabilmesi için özel izne sahip olması gerektiğini belirterek bu izinlerin en erken MS IV. yüzyılda verildiğini aktarmaktadır. Fakat formu dolayısıyla, yapıyı MS V ve VI. yüzyıl içlerine tarihlendirmektedir. Y. Mergen ise, detaylı bir çalışma yapılmamış olmasına rağmen, yapının plan özellikleri, örtü sistemi ve malzeme teknik özellikleri açısından Lykia Bölgesi'nde bulunan MS VI. yüzyıl kilise örnekleriyle karşılaştırmakta ve duvarların en erken MS VI. yüzyıla tarihlenebileceğini ifade etmektedir[53].

1.7. Domitianus Agorası

Phaselis Antik Kenti, Likya ve Pamfilya bölgelerinin kesişiminde, Akdeniz'deki üç doğal limanıyla önemli bir ticaret merkezi olarak öne çıkmaktadır. Kentteki agoralar, sosyal, politik ve ekonomik yaşamın merkezini oluşturmuştur. Bu agoralar arasında en erken döneme tarihlendirilen yapı, Domitianus Agorası'dır.

Domitianus Agorası, kentin ana caddesi üzerinde yer almakta olup, girişindeki yazıttan anlaşıldığı üzere İmparator Domitianus döneminde (MS 81-96) inşa edilmiştir[54]. Bu yapı, Phaselis'teki diğer agoralardan mimari özellikleri ve kullanım amacıyla ayrılmaktadır. Özellikle, ticaretin yoğun olduğu bu kentte, Hellenistik Dönem Agorası, Domitianus Agorası ve Tetragonal Agora gibi farklı agoraların varlığı, kentin ekonomik yapısının çeşitliliğini göstermektedir.

Kentte kesin olarak tarihlendirilebilen en erken yapı, girişinin üzerindeki ithaf yazıtından dolayı, imparator Domitianus'a adandığı öğrenilen *Domitian Agora*sı'dır. Söz konusu yapı güneybatıda güney limanına doğru meyilli olan arazi üzerinde, bir koruma duvarı sayesinde suni olarak oluşmuş olan bir teras üzerinde durmaktadır **(Levha 24b-c)**. Bu alanda şimdiye kadar herhangi bir kazı yapılmadığı için, agora içinde bulunan dükkanların ve onların önünde bulunan portikoların ne şekilde düzenlendiği bilinememektedir. Fakat söz konusu alanın 8 farklı yapıyla çevrelenen oldukça geniş bir yapı kompleksine ait olduğu tespit edilebilmektedir. Güneydoğu ve güneybatı tarafı farklı büyüklükteki odalarla çevrilirken, kuzeybatı tarafında sadece alanı sınırlayan bir koruma duvarı görülebilir. Kuzeydoğu tarafı açık bırakılmıştır. Ortada *tetragonal agora*'nın güneybatı cephesi optik bir son oluşturur.

[53] Mergen, 2020: 345 vd.
[54] Tüner-Önen, 2008: 156.

Kuzeybatı duvarı kuzeye doğru bir dönemeç yapar ve yaklaşık 10 metre kadar sonra bu arazi içinde kaybolur. Muhtemelen kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan önemli bir caddeyle bağlantılı olan bir sokağı karşılar. Agora'nın, güneybatı tarafındaki bölümleri destek direkleriyle güçlendirilmiş teras duvarı üzerinde güney limanına bakan bir dizi pencere sırasına sahiptirler.

Yapının, anacadde boyunca, basamakla yükseltilmiş alan üzerinde uzanan ön cephesinde iki giriş vardır. Fakat bu girişler, herhangi bir emtia veyahut da araç girişi için değil de sadece şahıslar için yapılmış olmalıdır. Söz konusu cephenin kuzey kısmında yer alan giriş tonozlu bir kemer ile vurgulanır. Diğer girişin birbirine paralel her iki monolit kapı lentosundan cephe tarafındaki hala in situ'yken diğeri iç tarafa düşmüştür. Cephe tarafındaki lento üzerinde benzer formda bir lento bulunur. Kapı lentosunun cephe tarafındaki bloğu tabula ansata üzerinde yapı yazıtını taşır **(Levha 25 ab)**. Hala bir kısmı in situ olarak kapı üzerinde bulunan yazıt şöyledir:

Tanrısal Vespasianus'un oğlu, pontifex maximus, 13 kere tiribunica potestas, 22 kere imparator, 16 kere consül olan, süresiz censor, vatanın babası İmparator Caesar Domitianus Augustus (bu yapıyı yaptırdı)[55] **(Levha 25c)**.

Yazıt üzerinde imparatorun adının olduğu kısım tıraşlanmıştır. İmparator Domitianus, hükümranlığı zamanında yaptığı kötü davranışlar ve aşırılıklar yüzünden, 18 Eylül 96 yılındaki ölümünün ardından *damnatio memoriae* ilan edilmiştir. Bundan dolayı hatırasının kalmaması için heykelleri tahrip edilmiş, yazıtlarda adının geçtiği yerler burada gördüğümüz gibi kazınarak silinmiştir. 14 Eylül 93 - 13 Eylül 94 yılına tarihlenen ithaf yazıtında yapının ne olduğu kaydedilmemiştir. J. Schäfer bu kompleksin, gerek konumu gerek yapı karakteri dolayısıyla *agora* olabileceğini ve güneyindeki yapı tesisleri ile ana caddenin kuzey hattının büyük bir olasılıkla planlanmasını şart koştuğunu düşünmektedir. Buna göre ana caddenin kuzey hattı da İ.S. 1. yüzyılda inşa edilmiştir. Tetragonal agoranın tersine çok odalı olan bu agora yapısı çok daha fazla fonksiyona hizmet ediyor olmalıdır.

Sonuç olarak, Domitianus Agorası, Phaselis Antik Kenti'nin erken dönem yapılarından biri olarak, kentin ticari ve sosyal hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Yapının mimari özellikleri ve tarihi, Phaselis'in Roma Dönemi'ndeki önemini ve Akdeniz ticaretindeki rolünü ortaya koymaktadır.

[55] Tüner-Önen, 2008: 156.

1.8. Güney Ana Cadde Doğu Portiko Yapıları

Phaselis ana caddesi güney kanadında, Domitianus Agorası karşısında ve Hadrianus Kapısının hemen kuzey eşiğine konuşlandırılmış bulunan yapının, bir pazar-satış alanı ihtiyacına karşılık verecek şekilde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Phaselis kentinin yüksek ticaret haciminin ana cadde üzerinde konuşlandırılan yapılar özelinde net bir şekilde izlendiği kent merkezi mimarisinde ve özellikle güney liman gibi tamamen ticaret odaklı bir liman ile kentin giriş kısmında yer alması bu yapının kent ve bölge için önemli bir ticaret mekanı olduğu fikrini desteklemektedir.

Yapı ana caddenin güney kanadının doğu portikosu arkasına konuşlandırılmış durumdadır. Cephe duvarı doğu portikonun bitiş noktasında, arka duvar ise, Akropolis tepesinin eteklerinden devam eden ve olasılıkla emtia lojistiğini sağlamak amacıyla kullanılan sokak üzerinde bulunmaktadır. Güney duvarı Hadrianus Takı'nın doğu temenos duvarı ile sonlanmaktadır. Yapının tam cephe kısmında batı portikoya cephe yapar şekilde Domitianus Agorası bulunmaktadır.

Yapının mimarisinde göze çarpan ilk unsur basamaklı ana caddenin inşasıyla yaklaşık zaman dilimi içerisinde, ortak bir master plan dahilinde, yapının burada konuşlandırılmış olduğudur. Ana cadde üzerinde bilinen en erken tarihli yapı olan Domitianus Agorası ile söz konusu yapı karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir ki bu yapı da ana caddenin güney kanadının batı kısmıyla organik bir bağ içerisindedir, yani ana cadde yapıldıktan hemen sonra bu yapılar buraya inşa edilmişlerdir ve bu yapılar da ana cadde ile birlikte organize edilmişlerdir. Fakat yapının inşa tarihinden önce, Hellenistik ve Klasik dönemlerde bu alanda başka bir yapının varlığı mutlaka düşünülmektedir ancak kazı çalışmaları sonucunda kesinlik kazanabilecektir.

Basamakların ve portikonun doğal aksında uzanan yapının cephe duvarı 46.40 m uzunluğunda inşa edilmiştir. Bu cephe duvarı üzerinde 2 numaralı mekan haricinde hiçbir mekana giriş kapısı da bulunmamaktadır. Mekanların giriş kapıları arka tarafta yer alan bir sokak üzerinden sağlandığı düşünülmektedir. Arka duvarlarda yer alan kapıları izleyebiliyor olsak da bu kapıların açıldığı sokak henüz bu alanda kazı çalışmalarının başlamamış olmasından dolayı izlenememektedir. Buna rağmen ana caddenin güney kanadının doğu kısmında yer alan Domitianus Agorası ve Hadrianus Agorası gibi yapıların emtia ürünlerinin yapıların arka kısımlarında yer alan sokaklar vasıtasıyla yapılara taşındığı gibi bu yapıda da aynı sistem kullanılmış olmalıdır[56]. Yapının bünyesinde 6 adet mekan

[56] Ana cadde üzerinden trafiğin uygun olmaması hususunda bk. Schäfer, 1981: 120.

bulunmaktadır ve bu mekanların 1 ve 2 nolu olanları önlü arkalı olarak bitişik inşa edilmişken, kuzey-güney taraflı uzamaktadır. 3,4,5 ve 6 numaralı mekanlar ise doğu-batı yönünde uzayarak birbirleriyle kuzey ve güney taraflardan bitişmektedir. Bu mimari düzenleme de aslında yapının geneline "L" formunu vermektedir. "L" Formun doğusunda kalan alanda ise kazılmamış olmasına rağmen -mekanların kapılarının bu hat üzerine açılması ve Phaselis'te genel olarak ticaret mekanlarına emtianın, mekanların arka kapılarından taşındığı bilindiği için- bir sokak yer aldığı ve bu sokağın da tiyatro basamaklarına kadar uzadığı düşünülmektedir **(Levha 26a-b-c)**.

Kentin merkezinde yer alan ticaret mekanlarıyla karşılaştırdığımızda ise söz konusu yapı, kent merkezinin avlusuz tek ticaret mekanı olma özelliğini de göstermektedir. Ön kısımda ana cadde, arka kısımda ise sokakla sınırlandırılmış olan yapının mekanları dikdörtgene yakında formdadır. Bu durum da merkezi liman yapılarında ve depo yapılarının genelinde görüldüğü gibi mekanların dükkandan ziyade depo yapısı olarak kullanıldığı fikrini akıllara getirmektedir. Depo yapılarının dükkanlardan daha geniş kapılara ve dikdörtgen forma daha yakın olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla böylesi önemli bir konumda yer alan yapının da bir merkez ticaret yapısı formatında kullanılmış olabileceği muhtemeldir[57].

Yapıda kullanılan bloklar konglomera ve breş ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Duvar tekniği ise Phaselis'in I. ve III. yy. arasında inşa edilmiş yapılarda kullanılan opus emplectum[58] duvar inşa tekniği ile inşa edilmiştir. Bu sistemde iç ve dış kesimlerde kesme bloklar kullanılmışken iki sıra bloğun arası moloz taşlarla doldurulmuş ve harç ile konsolide edilmiştir. Yapının inşa tekniğinin, zemin konsolidasyon çalışmasının ve çatı sistemlerinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için yapıda detaylı kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir **(Levha 27a)**.

Yapının geneli değerlendirildiğinde görülmektedir ki, duvarları oluşturan yapıtaşları, Phaselis'in kent merkezinde yer alan imparatorluk dönemi yapılarını oluşturan bloklarla benzer özellikler göstermektedir. İkinci evreler ve tamirat evreleri hariç yapının ana iskeletini kesme bloklar oluşturmaktadır ve bu bloklardan bazıları bosajlı, Hellenistik dönem bloklarıdır ve şipolyen malzeme olarak bu yapıda kullanılmışlardır. Yapının özellikle dış duvarları iç duvarlara oranla daha büyük ve geniş bloklardan oluşturulmuşken iç duvarlar kısmen korunabilmiştir. Bu durum iç duvarlardaki malzemenin izlenebilmesini

[57] Andriake Granariumu için bk. Şengül, 2011: 44; Roma Horrea Galbana için bk. Potter, 1992: 193.
[58] Vitr. II. 8.

zorlaştırıyor olsa da korunabilen iç duvarlarda oldukça yoğun oranda tamirat ve ikinci evre kullanımı için değişiklik görülmektedir. 1. ve 2. mekanların ortak ara duvarı, yapının içinde korunabilmiş en iyi iç duvar özelliği göstermektedir. Duvarın genel iskeletinin kesme bloklardan oluştuğu yer yer ise moloz örgü ve ufak boyutlarda kesme blokların yer aldığı görülmektedir. Kesme blokların birbirleriyle birleştiği alanlarda bağlayıcı malzeme tahribattan dolayı gözlenemiyorken moloz örgünün bağlayıcı malzemeyle örüldüğü açıkça belli olmaktadır. Yapının dış duvarlarını oluşturan bloklarla basamakları oluşturan blokların bu kadar birbiriyle uyumlu olması da yapının ana caddenin ilk evrelerinde inşa edildiği düşüncesini güçlendirmektedir.

1.9. Hadrianus Takı

Kent, Roma İmparatoru Hadrianus'un MS 130 yılında gerçekleştirdiği ziyareti onurlandırmak amacıyla inşa edilen Hadrianus Takı ile de tanınmaktadır. Bu anıtsal yapı, kentin ana caddesinin güney ucunda, limana yakın bir konumda yer almaktadır[59] **(Levha 27b)**.

Hadrianus Takı, tipik bir Roma zafer takı formunda inşa edilmiştir. Yapının ana gövdesi, kemerli bir geçiş yolu ve bu kemerin üzerinde yer alan süslemeli bir üst yapıdan oluşmaktadır[60]. Kemerin her iki yanında, yapıya anıtsal bir görünüm kazandıran plaster sütunlar bulunmaktadır. Sütun başlıkları ve kemer üzerindeki kabartmalar, dönemin sanatsal üslubunu yansıtan detaylarla bezeli olup, özellikle bitkisel motifler dikkat çekicidir. Yapının inşasında kullanılan taş bloklar, özenli bir işçilikle bir araya getirilmiştir[61] **(Levha28)**.

İmparator Hadrianus'un MS 130 yılında Phaselis'i ziyareti, kentin Roma İmparatorluğu içindeki önemini artırmıştır. Bu ziyaretin anısına inşa edilen Hadrianus Takı, hem imparatora duyulan saygının bir göstergesi hem de kentin Roma ile olan bağlarının güçlendiğinin bir sembolü olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu tür anıtsal yapılar, kentin prestijini artırarak ticari ve sosyal ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir[62].

Hadrianus Takı üzerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, yapının mimari detaylarını ve inşa tekniklerini ortaya koymuştur. Özellikle, yapıya ait mimari blokların

[59] Yapının konumu için bk. Arslan & Akçay, 2022: 180. Bu yapı aynı zamanda Ephesus'taki Hadrian Limanı Kapısı'nı hatırlatmaktadır. Yegül & Favro, 2019: 669.
[60] Entablatür kısmıyla ilgili ayrıntılar için bk. Arslan & Akçay, 2022: 188 vd.
[61] Postamentlerle ilgili detaylar için bk. Arslan & Akçay, 2022: 194.
[62] Yapının tarihi ve yapı özelinde gerçekleştirilen çalışmalar için bk. Arslan & Akçay, 2022: 181 vd.

tasnifi ve analizi sonucunda, toplamda 271 adet bloğun envanteri çıkarılmış ve bunlardan 146'sı restitüsyon çalışmalarında kullanılmıştır. Bu çalışmalar, yapının orijinal formunun anlaşılmasına ve gelecekteki restorasyon projelerine ışık tutmaktadır[63].

Ayrıca, 2017 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında, Hadrianus Takı'nın sanal ortamda üç boyutlu modellenmesi ve rekonstrüksiyonu yapılmıştır. Bu sayede, yapının özgün hali dijital olarak yeniden üretilmiş ve koruma çalışmalarına önemli bir katkı sağlanmıştır.

Phaselis Antik Kenti'ndeki Hadrianus Takı, Roma dönemi mimarisinin ve imparatorluk kültürünün önemli bir örneğini sunmaktadır. Yapının mimari özellikleri, tarihi ve gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, hem Phaselis'in hem de bölgenin antik dönemdeki önemini vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak detaylı kazılar ve restorasyon çalışmaları, Hadrianus Takı'nın daha iyi anlaşılmasına ve korunmasına katkı sağlayacaktır[64].

[63] Arslan & Akçay, 2022: 187 vd

[64] Arslan & Akçay, 2022: 193-194.

İKİNCİ BÖLÜM
ANA CADDELERİN GELİŞİMİ VE PHASELİS ANA CADDESİ

2.1. Ana Caddeler

Antik kentlerde ana caddeler, meydanlar ve sokaklar kentin urbanizasyonunun oluşturulması için önemli etkenlerdir. Caddeler ve sokaklar üzerine konuşlandırılmış yapı grupları kentin dokusunu oluşturmaktadır. Özellikle düzenli ve planlı kentlerde gördüğümüz ızgara plan vasıtasıyla bu caddeler ve sokaklar planlı bir şekilde, kentin topografyasına uygun ve limanlarla kent merkezi ve farklı mahalleler arasındaki bağlantıyı sağlayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Plansız şehirlerde ise çoğunlukla gelişigüzel bir şekilde cadde ve sokaklar inşa edilmiş ve buna bağlı olarak da yapı gruplarının dağınıklığı ve kentin kompleks bir yapıdan uzaklaşarak dağılmış olduğu gözlenmektedir[65].

Caddeler bir toplanma yeri, ekonomik bir alan, geçit töreni rotası gibi farklı rollere sahiptir[66] **(Levha 28b)**. Dolayısıyla caddeler toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir bileşimdir. Dolayısıyla kentlerdeki misafirlerin -tüccarlar, turistler vs.- sosyal alanları arasında kültürel etkileşim ve şehirli etkileşiminin en yoğun olduğu alandır. Bu durum caddelerin kullanıcıları tarafından içtenlikle korunmasına da sebebiyet vermiştir. Bu durum kendisini antik aktarımlar özelinde göstermektedir. Digesta (Dig. 42.7.1.) "*herkese ait olan yollar ve kamu yolları gibi şeyleri kamusal alan kullanımı için talep etmek herkese açıktır.",* Dig. 43.8.2.'de ise "*kamu yerlerinde başkasına zarar verebilecek hiçbir şey yapamazsınız veya oraya zarar verebilecek bir şey sokamazsınız."* diyerek caddelerin kentliler için önemini sunmaktadır. Ulpianus ise: "*bir kamu yerinde bir şey yapılmasına izin verildiğinde, bu yalnızca kimseye zarar verilmemesi şartıyla kabul edilmelidir."* (Dig. 43.8.2.10) diyerek kentlilerin caddeleri koruduğu gibi, caddenin de kentlileri koruduğunu aktarmıştır.

Kentlerin fiziki çerçevesinde, en etkileyici, en belirgin ve belirleyici unsur sütunlu caddelerdir. Sütunların heybeti ve görkemi, portiko alanlarında bu sütunların sadece birer çatı taşıma elemanı olduğu düşüncesini unutturur ve adeta kendi başlarına dikilmiş bağımsız yapı elemanları olarak görünür. Bununla birlikte sütunların tamburları ve başlıkları gibi elemanları kentsel tasarımın en önemli ve hatırlanması gereken unsurlarından biri haline

[65] MacDonald, 1986: 8 vd. Ayrıca, Yegül & Favro, 2019: 623 vd.'da hiçbir kentin gerçekten plansız olmadığını ve tasarım ve düzenden yoksun olmadığını aktarmaktadır. Görünüşte dağınık binalar, kıvrımlı sokaklar ve çıkmaz sokaklardan oluşan bir yerleşim, içsel bir referansa ve bütünlüğe dayalı bir büyümeyi temsil eder diye aktarmaktadır.

[66] Hartnett, 2017: 46.

getirmektedir[67]. Aynı zamanda ana cadde yürüyüş alanından portiko üzerindeki yapılara bakıldığında, binanın bir cephesi halinde görülen sütunlar ile sütunlu galeriler arasında bir fark bulunmaktadır. Sütunlu galeriler geç Cumhuriyet dönemine tarihlenen ve batı şehirlerine özgü bir tasarım olsa da sütunlu caddeler, erken İmparatorluk döneminin bir ürünü olarak karşımıza çıkar ve Kuzey Afrika, Anadolu ve Yakın Doğu şehirlerinde ortaya çıkmış bir yapıdır. MS I. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise sütunlu caddeler, Doğu'daki her kasaba veya büyük kentte neredeyse zorunlu bir halde, otorite ve sivil ihtişam sembolü haline gelmiştir. Bu caddeler genellikle parçalar halinde inşa edilmiştir ve bir şehrin bağlayıcı yapısını tanımlamış ve Antiochia'da olduğu gibi, genellikle etkileyici uzunluklara ulaşmıştır. Sütunlu caddelerin kentte kazandırdığı prestij, estetik görünümünden ziyade ekonomik somut gerçeklerle de pekiştirilmiştir. Birkaç yüz metreden oluşan bir sütunlu caddede yüzlerce sütun, başlık ve tambur bulunmaktaydı ve bu da hem dostlar hem de düşmanlar arasında kayda değer bir zenginlik ve güç gösterisi sergilemesi durumuna gelmiştir[68].

Ana caddelerin rolleri ve işlevleri, portikolarla da desteklenmektedir. Portikolar, estetik ve kentsel planlamanın yanı sıra, Doğu eyaletlerinde yaşam tarzının bir ifadesi durumuna gelmişlerdir. Ana cadde portikolarının en önemli rolü, agoralar veya meydanlar gibi kent içerisindeki sosyal hayatın kalbi durumunda olmalarıdır. İnsanların aralarındaki etkileşim, sohbet ve fikir alışverişini ve dostlukları güçlendiren alanlardır. Bununla birlikte yapısal olarak portikolar, kentin yapısal bütünlüğünü sağlayan, perspektif olarak bir bakışım sunan ve arkadaki yapıların düzensizliklerini gizleyebilen bir olgu sunmaktadır. Portikoların gece aydınlatılarak hareketliliğin devamı sağlanmaktadır. Bu durum da bu alanların hem çalışmanın hem eğlencenin, hem de günlük yaşamın iç içe geçtiği alanlar olmasını sağlamaktadır[69].

Ana caddelerin kent içerisindeki asıl amaçları, kentin estetik kontrolünü sağlamak ve kentin topografyasına göre kentin monumental yapılarının dağınık yerlerde inşa edilmesini engelleyerek yapıları bir araya getirir ve kentsel vizyonu bir bütün olarak düzenlemektir. Bu yapılar şehrin iskelet sistemi gibi bir işleve sahiptir ve kent omurgasını oluştururlar. Aynı zamanda yapıların bir düzen içerisinde konuşlandırılmasını sağlayarak imparatorluğun vitrin gücünü desteklemektedir. İmparatorluk vizyonuna yapılar özelinde

[67] Yegül & Favro, 2019: 712 vd; MacDonald, 1986: 43.
[68] Yegül & Favro, 2019: 715 vd.
[69] Cabouret, 1999: 146 vdd.

katkı sağladığı gibi törensel geçitler ve kutsal yollar olarak da kullanılarak dini ve krali amaçlara da hizmet ederek bu amaçlara da doğrudan hizmet etmektedir. Özellikle liman kentlerinde ticarete, üzerlerinde konuşlandırılan dükkan yapıları sayesinde direkt olarak etki sunmuşlardır ve aslında ana caddeler düzlemsel bir pazar yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kültürel etkileşimin -kente gelen tüccarlar ve turistlerin kesişim alanı olmuşlardır- en yoğun şekilde cereyan ettiği alanlardandır[70].

Roma ana caddelerinin ortaya çıkışından önce, Roma'nın şehirleşmesini irdelemek gerekmektedir. Bu noktada şehirlerin sınıflandırılmasında 3 ayırt edici bakış açısı bulunmaktadır. Bunlar;

- Yeni Şehirler Yaratma
- Mevcut Şehirlerin Boyutlarını Arttırma
- Mevcut Şehirleri Roma Standardına Göre Yeniden Düzenleme

Şeklinde olup ana ayırt edici analiz şehirlerin ana veya yan caddelerinin düzeni ve şehrin fonksiyonel bölgeleri temelinde değerlendirilmektedir[71]. Birçok akademisyen ise Roma şehirlerini analiz etmek için kentsel alanları düzenleyen özellikleri tartışmış ve "standartlaşmış ve uyarlanabilir şehir planlaması" terimini kentleri tartışmak için ana kriter olarak ele almıştır[72]. Bu analize göre, bu tipoloji içerisine dahil edilecek şehirler, ana caddelerin ve ikincil cadde-sokak yapılarının düzenine ve şehrin kullanılabilir nitelikte-işlevsellikte olan alanlarının bölümlerine göre analiz edilmektedir. Bazı araştırmacılar, plansız şehirlerde, sokak ve caddelerin şehrin ihtiyacına ve şehrin genişlemesine göre kademeli bir şekilde ortaya çıktığını aktarmaktadır[73]. Plansız şehirlerde cadde ve sokaklar, halkın ve emtianın serbestçe hareket etmesini sağlamak amacıyla rastgele dağılım göstermektedir. Planlı şehirlerde ise, garnizonlar ve koloni kentleri dahil olmak üzere, kentsel bir program dahilinde tasarlanmış cadde sokak düzenine sahip, şehrin bölgelerinin binalar ve işlevsel bölümleri belirlenmeden önce oluşturulmuştur[74].

Fakat bu teori bazı araştırmacılar tarafından ise haklı olarak reddedilmiştir. Bunlardan en önemlilerinden birisi ana caddeler ile ilgili önemli çalışmalar gerçekleştiren MacDonald'dır[75]. "*hiçbir iki plan birbirine benzemez, bunlar şehirler ve kasabalar kadar*

[70] Burns, 2017.
[71] Rababeh, Al Rabady & Abu-Khafajah, 2014: 293.
[72] Segal, 1981; Zanker, 2000: 26. Bununla birlikte Segal (1981) Roma'nın yeni şehirler kurmaktan ziyade mevcut şehirleri genişletme ve geliştirmenin daha çok ilgi gördüğünü aktarmaktadır.
Segal, 1997: 5; Cavaglieri, 1949.
[74] Rababeh *et. al.* 2014: 293.
[75] MacDonald, 1982: 19.

farklıdır. Roma şehirlerine atfedilen tekdüze düzen imparatorluk bağlamında bir efsanedir. Çünkü bazı cumhuriyetçi ve Augustus kolonileri genel bir formüle göre planlanmış olsalar dahi, sonraki genişleme ve çeşitli imparatorluk alanlarının eklenmesi, formülün katılığını gevşetmektedir" diye açıklamaktadır. Dolayısıyla bu açıklama Roma şehirlerinde ana caddelerin özelinde bir gelişimi de reddetmektedir.

Ana caddeleri, sütun dizisi olmaktan kurtaran olgu, tasarım, süsleme ve bileşimidir. Caddenin hattı üzerinde eklem yapan alanlarda yer alan meydanlar, kapılar, tetrakionionlar ile belirginleşip vurgu yapmıştır. Geçiş noktalarında yer alan bu yapılar, caddenin uzun vektörel hattını takip ederken odak noktasını bu yapılara yönlendirmiştir. Sütunların düz bir hat üzerinde uzaması bir monotonluk yaratmıştır oysa dekoratif varyasyonlar bu monotonluğu yumuşatan etmenler olmuşlardır. Farklı renklerde mermerlerden üretilmiş sütunlar, portikolara döşenmiş mozaikler, granit veya farklı malzeme krepidomalarla alana hareket sağlanmıştır. Kent meydanı ise gökyüzüne bakan bir cephe gibi hissettirmektedir. Aynı zamanda sütunlarda algılanan tekdüzelik, yapısal ve dekoratif çeşitlilikle giderilmiştir. Caddelerde yer alan sütunların bazıları yivli bazıları düz ve bazıları spiral inşa edilerek alana hareket sağlanmıştır[76]. Startre[77] ise, "Sütunlu caddeler arkasındaki kamu binalarını gizlemeye ve manzarayı standartlaştırmaya eğilimliydi" diyerek sütunların caddeler için monotonluk yarattığını ve kullanım amacını basit bir duruma indirgemiştir. Oysa ana caddeler şehrin omurgası olarak işlev görerek, zor iklim koşullarında bile uygulanabilmişlerdir[78]. Owens ise, sütunların, kent dokusunu güzelleştirmekle kalmadığını bu caddelerin hem trafiği yönlendirmeye yaradığını hem de portikolar üzerinde kalan gösterişsiz yapıların gizlendiğini savlar, sütunların pragmatik bir takım getirileri de olduğunu aktarmaktadır[79].

Ana caddeler, her biri birbirinin benzeri ölçülere dayanarak (cadde genişliği, sütün aralıkları, portiko genişlikleri vs.) kent merkezlerinde gelişmiştir ve çoğu zaman standartlaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Bu standartlaşma çoğu zaman ise topografyaya bağlı durumdadır. Bazı araştırmacılar kent planlarının coğrafyaya bağlı olarak

[76] Yegül & Favro, 2019: 715 vd.
[77] Mertens, 2005: 183.
[78] Rababeh *et al.,* 2014: 294.
[79] Owens, 2000: 177.

şekillendiğini öne sürmektedir. Bu kentlere örnek olarak ise Philadelphia ve Ostia gibi şehirleri göstermektedirler[80] **(Levha 29a-b)**.

Erken Hellenistik Dönem içerisinde, özellikle İskender ve sonrası dönemde, kentler büyüdü, zenginleşti ve bağımsızlaştı. Görkemli binalar, festivaller her dönemde çok doğaldı fakat özellikle bu dönem sonrasında bireysel vatandaşın tepkileri, talepleri, şehir planlamasında dikkate alınmaya başlandı. Bu dönemde kurulan kentlerde bir satranç tahtası gibi düzen, simetri ve şehir planlaması hakimdi **(Levha 30)**. Süslemeli yapılar ve geniş caddeler kentlere dahil edilmeye başlanarak günlük yaşamın ayrıntılarına bu yapılar eklemlendi[81]. Bu süreçten önce çok az kentte bir cadde planlamasından bahsedilebilmektedir[82].

Genel olarak çalışmalar ana caddelerin kökenlerini doğu eyaletleriyle sınırlı tutmuştur. Ana caddelerin, İÖ II. veya İÖ I. yy.'ın sonlarında inşa edilmeye başlandığı aktarılmaktadır[83]. Bazı araştırmacılar kökenlerini Hellen ve Roma mimari geleneklerine dayandırmaktadır. Ancak Roma'da imparatorluk dönemi içerisinde sokakların ve caddelerin mimari bir ifade olarak görülmediği belirtilmiştir. Roma'da sütunlar genellikle yapıların cephelerinde yer alır veya atriumları çevrelerdi fakat sürekli bir halde cadde boyunca uzanmazdı[84]. Diğer görüş ise, kökenlerin Mısır veya Akhamenid geleneklerine, özellikle Babil'deki tören yollarına dayandırmaktadır, nitekim İskender'in Babil'i teslim aldığı sırada gerçekleştirilen törenin bir yol üzerinde olması ve tören alayının bu yol üzerinde hareket etmiş olması gerekmektedir[85] **(Levha 31a)**. Sütunlu caddelerin doğrudan kökenlerinin belirsiz olmasının yanı sıra, Josephus, Harod'un Antakya'da iklim zorluklarına ve depremlere karşı koymak için tasarladığını ve eşit uzunluklarda portikolar inşa ettiğini aktarmaktadır[86] **(Levha 31b)**. Portikoların ana caddelerin etrafına inşasının cadde cephelerini birleştirmeye, sivil bir onur duygusu yaratmaya, yayalara gölge sağlamaya ve tüccarlara mallarını ana caddenin trafiğinden koruyarak bir sergileme alanı sunmaya yardımcı olmak amacıyla inşa edilmiştir[87]. Genel olarak ise ilk sütunlu caddelerin İÖ. I.

[80] Rababeh *et al,.* 2014: 294 vd. Sokak ve cadde genişlikleri, sokağın veya caddenin önemine göre değişkenlik göstermektedir. Martens, 2007: 338 vd.
[81] Haverfield, 1913: 8.
[82] Haverfield, 1913: 9; 16.
[83] Ward-Perkins, 1974: 32;1979: 165; Segal, 1981: 7.
[84] Burns, 2017: 6 vd.; Owens, 2009b: 218; Winter, 2006: 16; von Gerkan, 1924: 142; Favro, 1994: 152; Wallace-Hadrill, 2003: 189;
[85] Burns, 2017: 25 vd.
[86] Josephus Jewish War—1, 21, 11 (425)
[87] Yegül & Favro, 2019: 23.

yy.'ın sonlarında Antakya'da inşa edildiği kabul gören bir olgudur[88]. Bu tarihten itibaren ise ana cadde yapı modeli Doğu Akdeniz havzasında geniş bir şekilde yayılmış ve sütunlu caddesi olmayan her şehir yetersiz sayılmıştır[89]. MS. I. yüzyıl itibariyle de sütunlu caddeler sivil ihtişam ve otoritenin neredeyse zorunlu bir sembolü haline gelmiştir ve şehrin bağlantı yapısını tanımlamış ve etkileyici uzunluklara ulaşmıştır[90]. Roma Dönemi öncesinde ise ana caddeye dair kanıtlar son derece azdır. Sokaklar ise estetik bir çekiciliğe sahip olmamakla birlikte kenti tanımlamada bir unsur olarak görülmemektedirler[91]. Ana caddelerin tören alaylarıyla ilintili olması da bu etkinliğin gözden kaçmamasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Fakat MacDonald (1982, 44) bu iddiayı desteklememekte ve sütunlu caddelerin birçok batı kentinde de bulunduğunu belirtmektedir.

Klasik Dönem urbanizasyonunda standardizasyona dair çok az veri elimize geçmişken, Hellenistik Dönem'de bu oran artmakta[92] ve özellikle İmparatorluğun I. ve II. yüzyıllarında, Pax Romana ile artan kentleşme ve inşa faaliyetleri ile birlikte ana cadde ve sütunlu cadde inşaatları ivme kazanmıştır[93]. Klasik Dönem içerisinde ana caddelerde ve sokaklarda yer alan düzenleme; drenaj sistemleri ve temizlik özelinde oluşturulurken, Cumhuriyet Dönemi ve İmparatorluk Dönemi içerisinde artan ticari fonksiyonlar ve şehirleşme nitelikleri özelinde kullanılmaya ve sütunlu caddeler olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Roma'nın anıtsallığa verdiği önem ve anıtsal mimarinin bir etkisi olarak sütunlu caddeler, yapılardaki benzer anıtsallığı vurgulamak ve ihtişam için tasarlanmıştır[94]. Aynı zamanda Klasik Dönem içerisinde kentler topografyanın izin verdiği ölçülerde inşa edilirken, Roma Dönemi içerisindeki inşa faaliyetlerinde planlamadan sonra bir inşa programı uygulanmaktadır[95]. Bununla birlikte sütunlu caddeler, Roma'nın doğu eyaletleri

[88] Coulton, 1979: 179.
[89] Ward-Perkins, 1974: 32.
[90] Yegül & Favro, 2019: 715.
[91] Burns, 2017: 30.
[92] Cadde kavramının Hellenistik Dönem'e kadar şehir planlamasında önemli bir yeri olduğunu söylemek zordur. Bazı Klasik Dönem kentlerinde sokağın genişletilmiş olması dışında başka bir ayırt edici özelliği olmamıştır (Miletos, Olynthos ve Priene gibi). Bk. Coulton, 1976: 178).
[93] Sütunlu caddelerin Pax Romana ile ilişkisi için bk. Akbaş, 2001: 97. Pax Romana'nın kent mimarisine katkıları için bk. Erol, 2019: 11. Sütunlu caddelerin ivme kazandığı dönem için bk. Gerkan, 1924: 140.
[94] Segal, 1997: 51. Bir sütunlu caddeyi, salt sütunlu cadde olarak tanımlayabilmek için gerekli olan 2 tane koşul vardır. İlki sütunların her iki tarafta mı uzandığı veya tek tarafta ve kısmi bir şekilde mi uzandığı, diğeri ise yer aldığı kentte, kentin merkezini boylu boyunca mı uzanıp uzanmadığıdır. Bk. Güven, 2003: 45. Coulton ise (1976: 178), sütunlu caddelerin ayırt edici özelliklerini; Hellenistik Dönem'deki gibi bağımsız yapılar mı yoksa Cumhuriyet Dönemi gibi caddelere ait olan yapılar mı olarak değerlendirmektedir.
[95] Reither, 1992: 260.

kent planlamasında karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu ve Suriye bölgelerinden, batıya gidildikçe sütunlu caddelerin inşa tarihleri İ.Ö. I. yüzyıldan İ.S. III. yüzyıla doğru ilerlemektedir. Fakat caddelerin portikolara sahip olması, portiko ekleme fikri ise, İ.Ö. I. yüzyılda Ostia'da ve kent Roma'da ortaya çıkmıştır[96] **(Levha 32a)**.

Sütunlu caddeler, Augustus döneminde Suriye kıyılarında ortaya çıkmış ve çok geçmeden Anadolu kentlerinde de görülmeye başlanmıştır. Sütunlu caddelerin öncelikli olarak liman kentlerinde ortaya çıkması ve aynı şekilde liman kentlerinde yoğunluk göstermesi aslında bu kentlerin ticaret kentleri olması ve limanla-limanlarla bağlantılı olmasından ileri gelmektedir. Çünkü sütunlu caddelerin kent içi trafikte -hem emtia hem de insan trafiği- önemli rol oynadığı ve ticaretle doğrudan doğruya ilişkisi olduğunu bu durum gösterir niteliktedir[97]. Phaselis'te olduğu gibi sütunlu caddenin tam ortasında yer alan meydanın ise, özellikle tiyatroya çıkan basamaklarla doğal olarak ilişkili olması, hem ana caddenin hem de kent meydanının tiyatro trafiğini de düşürmesini sağlamaktadır. Sütunlu caddeler Akdeniz havzası üzerinde en erken İ.Ö. I. yüzyılda ortaya çıkmış olup en yoğun inşa edilme tarihleri ise İ.S. II. ve III. yüzyıllardır[98]. Batı Anadolu için en erken örnek, Ephesos limanı ve agorasını birbirine bağlayan caddedir[99] **(Levha 32b)**. Doğuda ise, Antiocheia'da, Augustus'un Agrippina ile birlikte Antiocheia'yı ziyaret ettiği dönemde (MÖ 40-4 yılları arasında) inşa edilmiştir. İmparatorluğun erken dönemlerinde Anadolu'dan batıya doğru sütunlu caddelerin inşası, popülaritesi giderek artan bir şekilde devam etmiştir ve MS II. ve III. yüzyıllarda Perge gibi batı Asia Minor kentlerinde tüm şehirleri karakterize eden olgu olarak karşımıza çıkmaktadır[100] **(Levha 33a)**. Aynı zamanda ana caddeler – sütunlu caddeler Roma'nın doğusundaki kentlerdeki anıtsallaşmanın bir parçası olmuştur[101]. Bir diğer açıdan ise MacDonald ana caddelerin birer açık hava anıtsal yapısı olduğunu savunmaktadır ki bu görüş ana caddelerin salt birer yapı grubu olarak düşünülmesinin en kuvvetli savunmasıdır[102].

Sütunlu caddelerin varlığını tartışırken bunu Roma'nın İmparatorluk Dönemi özelinde gerçekleştirmek elzemdir. Nitekim ticaretin de etkisiyle sütunlu caddeler ve bu caddelerin üzerinde organik olarak bir bağa sahip oldukları dükkanları da Roma'nın ticaret

[96] Erol, 2019: 10 vd.
[97] Erol, 2019: 16.
[98] Akbaş, 2001: 97.
[99] Boethius & Ward – Perkins, 1971: 395.
[100] Boethius, 1971: 394; MacDonald, 1986: 9.
[101] Güven, 2003: 42.
[102] MacDonaldi 1986: 46.

ağı ve hacmiyle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Coulton (1976, 177), Sütunlu caddelerin yaygınlaşmasının ön koşulu olarak ticaret hacmini ele almaktadır. Her ne kadar sütunlu caddelerin tören alayları ve topluluklar için olumsuz iklim koşulları karşısında bir kolaylık olarak kullanılmış olduğu söylense de, Coulton, bu görüşün kesinlikle yeterli olmadığını savunmaktadır[103]. Ona göre hem yazılı hem de arkeolojik kanıtlarla, sütunlu caddeler ticaret merkezi olarak şehirlere kolaylıklar sağlaması açısından önemlidir **(Levha 33b)**. Sütunlu caddelerin ticaret olgusu özelinde gelişmesi ise yapıları, agoralar ve pazar yerleriyle organik bir ilişki içerisine sokmuştur ve böylelikle bu yapı gruplarının birbiri etrafında gelişmesini sağlamıştır. Aynı şekilde ana caddeler, Kilikia bölgesi içerisinde, Olba-Doikaesarea **(Levha 34a)**, Soli-Pompeipolis **(Levha 34b)**, Tarsus **(Levha 35a)**, Antiocheia ad Cragum gibi kentlerde törensel bir kapıdan başlayıp, agorada son bulan bir mimari düzende de inşa edilmişlerdir[104].

Coulton (1976, 177), sütunlu caddelerinin gelişimini sadece ticaret özelinde açıklanamayacağını söylemektedir fakat Kent Roma ve Ostia'daki dükkanları olan ama revakları olmayan caddeleri örnek göstermektedir. Bununla birlikte cadde kavramını irdelerken, gelişen süreç içerisinde sütunlu caddelerin kendi kimliğini ve karakterini kazandığını belirtmektedir. Ayrıca bu caddelerin de erken örneklerinin Mısır'dan etkilenerek inşa edildiğini aktarmaktadır. Suna Güven (2003; 45 vd) ise sütunlu caddelerin tanımlamak için iki tane ön koşul saymaktadır. Bunlardan ilki sütunların sadece bir tarafta ya da kısmen yol boyunca değil de her iki tarafta mı olduğu, ikinci koşul ise; söz konusu şehrin ya da kasabanın tüm uzunluğunu kat edip etmediğidir. W. Ball (2000, 257) ise; doğu ve batı bölgelerindeki Roma kentlerinin net bir şekilde mimari açıdan birbirinden ayrılmasını, doğu eyaletlerinde sütunlu caddelerin direkt olarak bir mimari unsur olduğu söylemektedir. Ayrıca bu konu hakkında yapılmış araştırmaların geçmişini ikna edici ve tatmin edici görmeyerek gözden kaçırılan bir durum olarak nitelemektedir.

[103] Bu konuda Flohr, 2021: 78 vd.'da, portikoların olumsuz meteorolojik hava durumlarından korunmak için ve yaya trafiğini kolaylaştırmak için inşa edilmeye başlandığını aktarmaktadır. Bu durumu da Herculaneum örneği ile açıklamaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise portikoların ana caddelerin hatlarından aşarak forumların ve meydanların ötesinde yerlere de inşa edilmeye başlandığını açıklamaktadır.

[104] Coulton, 1976, 180. Pazar yerleri-agoralar ve sütunlu caddeler arasındaki organik ilişkiyi açıklarken, Asia Minor'den üç tane kent örneklemektedir. Bunlar Ephesos, Termessos ve Kremna'dır. Bu üç kentin sütunlu caddelerinin her iki tarafında revaklar ve dükkanlar bulunduğundan ve özellikle Termessos'ta ticari işlevin ve sütunlu caddenin bağlantısının belirgin olduğunu aktarmaktadır.

Boëthius & Ward-Perkins'e göre (1971, 394), Hellenistik Dönem içerisinde, Ephesos'ta agoranın MS III. yüzyıldaki yeniden inşasında dahi portikolara açılan dükkanların ve sütunlu meydanın genel formunu koruduğunu ve Miletos'ta Hellenistik Dönem içerisinde hizmet veren meydan, pazar yeri ve meclis binasının da Roma Dönemi içerisinde de çok az değişikliğe uğrayarak kullanıma devam ettiğini aktarmaktadır **(Levha 35b)**. Dolayısıyla Hellenistik Dönem'den Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerine gelinceye kadar mekansal kurgulamada sütunlu caddelerin ve dükkan-pazar yapılarının organik ilişkilerinin sürdürüldüğü ve bu ilişkinin bozulmadan kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Roma şehirlerinin sokak ağlarındaki bu türden düzenlilik ve mekansal organizasyon, sadece mimari unsurların (forum, hamam vb.) varlığının ötesine geçerek, Roma kültürünün imparatorluk genelinde yayılmasında ve insanların Roman yaşam tarzına alışmasında önemli bir rol oynamıştır[105]. Ticaret mekanları ve sütunlu-portikolu caddelerin ilişkileri Coulton'a göre de Boëthius & Ward-Perkins'e göre de süreklidir ve bu caddelerin ihtişam ve anıtsallık ile birleşerek Roma dönemi kentlerinin ayrılmaz birer parçası olduğu görülmektedir. Pratikte ise ana caddeler Roma kentlerine bir yapı kazandırmıştır ve özellikle kamu yapılarının birbiriyle bağlantısı için kullanılmıştır. Ayrıca pratikte doğa olaylarından korunmakta ana caddelerin kentlere kazandırdığı bir diğer özelliktir[106].

Ana caddelerin kentlere sağladığı katkıların yanında bir de şehir içerisinde yarattığı kaos ortamı mevcuttur. Caddeyi kullanan alt-elit tabaka, potansiyel bir kaos ve tehlike alanı yaratmaktadır. Ara sokaklarda kavgalar, serbestçe dolaşan vahşi hayvanlar, büyük kavgalardan önce silah toplayan siyasi güçler, ve hatta cinayetler aktarılmaktadır. Aedilesler, sokak ve portikolardaki düzeni sağlamakla yükümlü olmaktayken, kent içerisinde devriye gezen ve huzuru sağlayan bir kolluk gücü bulunmamaktadır. Eğer bir hukuksuzluk olduysa bu genellikle bu duruma maruz kalan bireyin şikayetiyle ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda sokakta veya caddedeki kaotik durumu dizginleyen, yer-yön tabelaları, geçiş zamanları gibi bilgileri içeren levhalar da bulunmamaktadır[107].

Bütün bu durumların yanında aynı zamanda ana cadde hattı boyunca konuşlandırılan yapıların önlerinde ve toplanma-oturma alanlarında insanların yavaşlaması da ana cadde hareketinin yavaşlamasını sağlamaktadır. Bu durum kendini en çok dükkan önlerinde göstermektedir. Belli bir boyutta olan dükkanların önlerinde kuyrukların ve kalabalıkların oluşması ve bazı durumlarda satıcıların dükkanlarını sokağa ve caddeye taşıması kaosun pik

[105] Kaiser 2011, 200; 202.
[106] Mac Donald, 1982: 50 vd.
[107] Hartnett, 2017: 75.

yapmasını sağlamaktadır. Bu durumu önlemek amacıyla Domitianus'un dükkanları kendi sınırlarına çekme emri verdiği aktarılmaktadır[108]. Dükkanların sokağa taşmasından ziyade bir de direkt olarak sokakta faaliyet gösteren meslek grupları bulunmaktadır ki bunlar da sokağın kaosunu ciddi oranda arttırmışlardır. Özellikle seyyar satıcılar, performans sanatçıları, berberler sokakta faaliyet göstermektedir ve bu faaliyette sokaktaki hareketin yavaşlamasına neden olan etmenler arasında görülebilir[109]. Bir diğer unsur da yeme-içme mekanlarını kullanan insanların sıklıkla dışarı taşması olarak gösterilebilir. Özellikle bir şeyler içerken sokak başlarında muhabbet edenler, banklarda oturan ve gözlem yapanlar, köşe başlarında dedikodu yapan insanlar sokağın kaosunu arttıran etmenlerin başında gelmektedir[110].

Şehirdeki kaotik durum belki yalnızca törenlerde veya inşaat zamanlarında trafiğin kısıtlanmasıyla baskı altına alınabiliyordu. Kavşaklarda inşa edilmiş yapılar, hayvanların, insanların ve araçların ana caddeler ve sokaklarda yavaşça hareket etmesi de hayatı yavaşlatan ve kaos oluşturan etmenlerdir. Sadece toplum içerisinde belli bir maddi veya siyasi güce sahip bireyler kendi mülkleri etrafında bu kaotik duruma engel olabilmiş ve yasaları aşabilme gayreti gsötermişlerdir[111].

Sütunlu caddeler salt birer yapı grubu olarak görüldükleri gibi, bir yapı sayılmadığı durumlar da olmaktadır[112]. Bu tartışmayı Phaselis'e taşıyacak ve bu tartışmaya Phaselis ana caddesini de katacak olursak; kentin Roma İmparatorluk dönemi içerisindeki urbanizasyonunu irdelemek gerekecektir. Kentin planlaması çerçevesinde öncelikle caddenin inşası ve ardından yapıların cadde üzerine inşaları gerçekleştirilmiş olmaldır. Bu durumun kanıtlanabilmesi için de ana caddenin ve ana cadde üzerine konuşlandırılmış yapıların tarihlendirilmesine, planlarına ve konumlandırılmalarına bakmak gerekmektedir. Özellikle en erken tarihli yapı olan Domitianus Agorası'nın planı tam olarak ana caddeyle organik bir ilişkide ve ana caddenin ilk inşa evresinden sonra inşa edilmiş olmalıdır. Zira bu yapı ana caddenin güney kanadının batı portikosuna cephe yapar bir konumdadır. En geç tarihli yapı olan Büyük Hamam da ise ekstra bir durum vardır ki yapı planı incelendiğinde yapının, caddenin kuzey kanadının doğu portikosunda yer alan dükkan yapılarının aynılarının batı portiko üzerinde de olduğu fakat bu dükkan yapılarının üzerine daha sonraki

[108] Mart. 7.61.
[109] Kato, 1978: 38 vd.
[110] Hartnett, 2017: 51 vd.
[111] Hartnett, 2017: 211.
[112] Bu konuyla ilgili olarak bk. Reither, 1992: 260.

dönemlerde Büyük Hamam'ın inşasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla ana cadde üzerinde en erken ve en geç tarihli yapılara ve bu yapıların öncüllerine de bakıldığında, aslında ana cadde üzerindeki bütün yapıların ana caddenin inşasından sonraki dönemlerde inşa edildiği açık bir şekilde görülmektedir. Aynı şekilde bu yapıların olasılıkla altında kentin erken dönem yapıları ve yine ana caddenin altında da kentin erken bir sokak veya cadde hattı bulunmaktadır. Bununla birlikte görülmektedir ki aslında ana cadde de kendi tarihini doğal olarak sunmaktadır. I. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen kentin en erken dönemli yapısı inşa edilirken ana cadde halihazırda inşa edilmiş durumdaydı. Dolayısıyla ana caddenin de tarihlendirilmesini en geç I. yüzyılın ilk yarısının sonu ve II. yarısının başlarına verebiliriz.

Bununla birlikte ana caddenin ve yapıların planlanmasından sonra inşa edilen yapıları değerlendirmek de elzemdir. Nitekim Tetragonal Agora, Küçük Hamam ve Latrina yapıları, ana cadde üzerinde organik bir şekilde inşa edilmiş yapılar değildir. Bu yapılar kentin II. yüzyıl inşa faaliyetleri kapsamında inşa edilmiş olup, kentin meydanında konuşlandırılan 3 yapının da bütününü oluşturmaktadır. Bu yapıların planları ve konumları incelendiğinde, diğer yapılar gibi portikolar üzerinde değil de, meydan üzerinde konuşlandırıldıkları görülmektedir. Özellikle Latrina direkt olarak ana caddenin kuzey kanadının doğu portikosunun üzerine konuşlandırılmış ve hemen güney kısmına Küçük Hamam yapısı, kentin meydanını sınırlayacak şekilde inşa edilmiştir. Bu yapıların hemen karşısında yer alan Tetragonal Agora da, kuzey kanadın batı portikosunu ve bu portikonun meydana kavuştuğu noktayı sınırlayacak şekilde inşa edilmiştir. Bu da göstermektedir ki cadde üzerinde hem caddenin planlanması sırasında ve daha sonrasında inşa edilen yapılar olduğu gibi, caddenin inşasından sonra, gelişen inşa faaliyetleri ve imar düşünceleri özelinde de yapılar inşa edilmiştir. Özellikle bu 3 yapının bu alanda konumlandırılmasının en önemli nedenlerinden birisi de özellikle Alcock tarafından son dönem çalışmalarında sıklıkla değinilen Roma'nın kamusal alan yaratma düşüncesi olmalıdır[113]. Fakat Geç Antik Çağ'da, özel yapıların kamusal alanları işgal etmelerinin yaygınlaştığı ve bazı durumlarda yasalar tarafından da teşvik edildiği belirtilmektedir. Bu süreç, ana caddelerin de dahil olduğu kamusal alanların zamanla özel kullanımlara açılarak kentsel dokunun değiştiğini düşündürmektedir[114]. Nitekim Roma, kamusal alan yaratma düşüncesi özelinde özellikle agoraları ve agoralarla organik bağ içerisinde olan kent meydanlarını kullanmaktadır.

[113] Alcock, 1993: 210 vdd.
[114] Leone, 2013: 63.

Phaselis'te de bu durum kendisini Tetragonal Agora ve kent meydanı özelinde göstermektedir. Nitekim Tetragonal Agora diğer yapılar gibi ana caddeye ve portikolara paralel bir şekilde değil de kuzey tarafında içe dönük bir şekilde inşa edilmiştir. Dolayısıyla burada bir çokgen meydan yaratılmış, meydan daratılmış ve doğal bir şekilde yapılarla sınırlandırılarak daha köşeli bir yapıya dönüştürülmüştür.

Konunun tartışma bölümüne gelecek olursak, Phaselis'in bir master plan dahilinde inşa edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu plan dahilinde öncellikle ana cadde planlanmış, ana caddenin planı ve inşası sona erdikten sonra diğer yapıların inşası gerçekleştirilmiştir. Açıkça görülmektedir ki ana caddeler aslında bütüncül bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kentin urbanizasyonunu oluşturan tekil ve yegane yapı gruplarıdır. Kentin sokaklarının da ana caddeye açılması ve arada kalan alanlara yapıların yerleştirilmesi, ızgara planlı kent olmasa dahi düzenli bir kent olduğunu gösterir niteliktedir.

Antik kentlerde yer alan ana caddelere ait çalışmalar ise özellikle W. M. N. Reiter ve W. MacDonald odağında gerçekleştirilmiştir. Reiter, Die Säulenstraßen Kleinasiens isimli çalışmasında, MacDonald ise; The Architecture of the Roman Empire II: An Urban Appraisal isimli çalışmasında ana caddeler ile ilgili ana kaynak olarak gösterilen çalışmalara imza atmışlardır. Özellikle MacDonald, ana caddelerin tipolojik olarak kategorize edilmelerini sağlamıştır. MacDonald'a göre ana caddeler 6 alt sınıfta incelenmelidir:

I. Tip: Yanlardaki Yapılara Kadar Uzanan Yalın Taş Döşeli Caddeler

II. Tip: Yanlarda Kaldırımları Bulunan Caddeler.

III.Tip: Bir Tarafında İnsula Uzunluğunda Portiko Bulunan Caddeler.

IV.Tip: Her İki Yanında İnsula Uzunluğunda Portikosu Bulunan Caddeler.

V. Tip: Tek Taraflı Oldukça Uzun bir Portikoya Sahip Caddeler.

VI. Tip: Her İki Yanında Uzun Portikosu Bulunan Caddeler

Segal'ın (dn. 3) sütunlu cadde tanımı ve MacDonald'ın kategorizasyonu, kendilerinden sonraki ana cadde çalışmaları için mihenk taşı olmuştur zira dönemsel olarak nitelikleri ve amaçları değişen bu yapıları, kentlerin farklılaşan urbanizasyonları içerisinde irdelemek ve tanımlamak daha kolay bir hale gelmiştir.

W. MacDonald'ın (1986) yaptığı çalışma doğrultusunda, ana caddelerin esas unsurları ve özellikleri;

"1- Bir ana caddenin asgari gerekliliği, bir ana kapıyı merkezi bir meydana bağlamaktır.

2- Ana caddeler, genellikle şehirdeki diğer caddelerden daha geniş olsalar da, bu bir zorunluluk değildir.

3- Portikolar, caddenin yanlarındaki binalarla doğrudan birleşir. Portikoların bir veya iki tarafında krepidomalar bulunabilir. Krepidomaların bulunması caddenin özel bir karaktere sahip olmasına yönelik önemli bir çabayı göstermektedir.

4- Caddenin en az bir tarafında, sütunlar veya payeler üzerinde taşınan kapalı portikolar yer alabilir. Bazı caddelerde iki tarafta da bulunabilir.

5- Antoninler Döneminin sonlarına doğru, kolonlu caddeler birçok şehir ve kasabada yaygınlaşmış ve mimari gelişimin zirvesi olarak kabul edilmiştir.

6- Bu sütunlu caddeler, hacimsel bir yapının ayrılmaz bir parçası olarak tasarlanmış ve genellikle örtülü bir geçiş yolu gibi işlev görmüştür.

7- Kolonlu ana caddeler, sadece doğu eyaletlerine özgü olmayıp, batıdaki birçok önemli Roma kentinde de görülmüştür.

8- Ana caddeler, genellikle anıtsal kemerlerle (zafer veya anıt kemerleri) donatılmıştı ve bu kemerler şehir kapılarında da bulunabilirdi.

9- Ana caddeler, kentsel işleyiş için temel bir bileşendir ve şehirlerin kendine özgü mimari karakterini oluşturmada önemli bir rol oynarlar.

10- Geçiş mimarisi, kentsel kamusal devrelerin temel bir bileşeni olarak şehirleri daha kavranabilir ve canlı hale getirmiştir.

11- Genellikle ana caddelerde, kemerler, sivil çeşmeler ve anıtlar gibi yüksek derecede görünür, deneyimsel işaretler yer almıştır.

12- Çeşmeler, genellikle cadde kesişimlerinde ve meydanlarla buluşma noktalarında önemli ve işlevsel olmuştur.

13- Dükkanlar, mimarisi sıradan olsa da, temel kentsel birimlerdir ve ana caddeler ile birçok tali cadde ve meydanı kesintisiz bir şekilde blok blok çevreleyebilirler."

Bütün bu maddeler değerlendirildiğinde, ana caddelerin kent içerisinde nasıl bir mimariye sahip olduğundan ziyade, hangi yardımcı mimari formlara sahip olduğu, kent urbanizasyonu ve kentin bazı diğer yapılarıyla nasıl bir ilişki içerisinde oldukları ve özellikle kentlilerin yaşamlarına hangi noktalarda dokunabildiği daha anlaşılır bir şekilde ortaya konmaktadır.

Ana caddelerde, kategorizasyonun yanında bir de kullanım amaçlarına göre sınıflandırma mevcuttur. Bu sınıflandırma Alan Kaiser'in 2011 yılında yayımladığı Roman Urban Street Networks isimli çalışmasında bulunmaktadır. Buna göre;

Latin dilindeki sokak ve meydan terimleri, sokakların fiziksel özelliklerine ve uygun görülen faaliyetlere göre kategorize edildiğini göstermektedir. Geniş ana caddeler *Via* veya *Platea* olarak isimlendirilmişlerdir. "Platea" terimi, yöneticiler ve yönetilenler arasındaki en

karakteristik ve sembolik etkileşimlerin yaşandığı arena olmaya devam etti, ancak bu arena artık bir sokak değil, bir meydandı[115]. Bu terimler genel olarak geniş ve büyük meydanları-bulvarları tanımlamaktadır. Bu alanlarda geçit törenleri, ağır yük taşımacılığı, kamusal duyurular, sosyal gösteriler gibi işlevler görülmektedir[116]. Dar yan sokaklara ise Angiportum ve Semitae denmektedir. Bu terimler ise genellikle dar ve görece daha az hareketli sokaklar için kullanılmaktadır. Ticaret faaliyetleri, dükkan ve atölye yapıları *Semitae* ile ilişkilendirilmiştir. Daha gizli ve daha özel kalması istenen faaliyetler için bu alanlar kullanılmış olabilir[117]. *Forum* ise Roma şehirlerinin sosyal, politik, dini ve genellikle ekonomi merkezleriydi. Bu alanlarda davalar görülür, seçimler gerçekleştirilir, konuşmalar-hitaplar yapılır ve dini törenler gibi faaliyetler gerçekleştirilirdi **(Levha 36a)**. *Campus* ve *Area* gibi diğer meydanlar ise askeri tatbikatlar, eğlence, cenaze törenleri gibi büyük kalabalıkları ağırlayabilecek geniş alanlardır[118] **(Levha 36b)**.

Ana caddelerin düzeni ile ilgili olaraksa ilk veriler erken dönemlerden itibaren bilinmektedir. İÖ IV. Yüzyılın ilk yarısında, temizlik, pazar denetimi ve genel kamu düzenine ilişkin yasalar bilinmektedir ve özellikle pazar alanlarını ve dükkan yapılarını denetlemek için *Agoranomos*lar, caddeleri kontrol etmek içinse *astynomos*lar görev yapmaktadır. Bu memurlar, Xenophon'da[119] kamu arazisine ve caddeler inşaat yapanların kovuşturulmasından bahsetmektedir. Platon[120] ise bu memurlara atıfta bulunarak özel yapıların yasalara uygun olarak inşa edilmelerini sağlamak ve şehir içerisinde ve dışarısında yer alan yolların, caddelerin, su kanallarının denetlenip, temizlenmesini sağlamakla yükümlü olduklarını açıklamaktadır. Ana caddelere sarkan balkonlar ve verandalar ile ilgili yasaklar yine bu memurlar tarafından sağlanmaktadır[121].

Özetle, Roma şehirlerindeki sokak ağları, sadece binalara erişimi sağlayan fiziksel yapılar değil, aynı zamanda şehrin kimliğini, sosyal hiyerarşiyi, ekonomik akışı ve kültürel etkileşimleri belirleyen karmaşık bir organizasyon şeması sunmuştur. Bu organizasyon, hem merkezi hükümetin hem de bireysel mülk sahiplerinin kararlarıyla şekillenmiş ve zamanla değişime uğramıştır.

W. MacDonald'ın özetine göre;

[115] Hendrik, 2016: 939.

[116] Kaiser, 2011: 45.

[117] Kaiser, 2011: 40.

[118] Kaiser, 2011: 44 vd.

[119] Xenophon, Ath. Pol. iii. 4.

[120] Plato, Laws 763 c, 779 c.

[121] Haverfield, 1913: 17.

"Sonuç olarak, kentsel metinleri bölümlere ve paragraflara ayıran büyük ölçüde işlevsel bir birimlerin bilişsel sistemi ortaya çıktı. Her yapı, zaman, mekan ve hareketin karmaşık dokusundaki güvenilir bir olay olarak yerini aldı ve bu da tüm kentsel deneyimi şekillendirdi. Birçok yapının etkinliği ve otoritesi, temel formları ve heykelsi ile mimari dekoru ile ilişkili kültürel ve tarihi anlamlarla güçlendirildi. Geçiş mimarisi, anlık duraklamaların yanı sıra, kendi başına yapılar ve anıtlar olarak da önemli bir rol oynadı. Bu, ana noktaların varlığını ve bireyselliğini vurgulayarak, görsel ilgi düzeylerini artırırken, aynı zamanda şehrin fiziksel organizasyonuna ve pratik işlevlerine güçlü bir katkı sağladı[122]."

2.1.1. Ana Caddelerde Alt Yapı Sistemi

Antik kentlerdeki ana caddeler, sadece sosyal ve ticari yaşamın merkezi olmakla kalmaz, aynı zamanda gelişmiş altyapı sistemleriyle desteklenmiştir. Bu altyapı sistemleri, özellikle ulaşım, su temini, kanalizasyon ve drenaj gibi temel işlevleri yerine getiren sistemlerdir. Antik Roma ve Yunan kentlerinde altyapının bu şekilde organize edilmesi, şehrin işlevsel ve hijyenik olmasının yanı sıra, aynı zamanda toplumun mühendislik bilgisini ve kent yönetiminin etkinliğini de gösterir **(levha 37a-b)**.

Kent altyapısı terimi, sokak sistemleri, su taşıma sistemleri, suyla ilgili yapılar ve (merkezi) açık alanlar veya meydanları kapsar. Bu bileşenler arasında, kent sokakları arkeolojik çalışmalarda genellikle en az ilgiyi görmüştür. Birçok kazıda, anıtsal binalar ve estetik değeri daha yüksek mimari unsurlar lehine sokak ağları ve su sistemleri ihmal edilmektedir[123]. Antik kentlerdeki ana caddeler, genellikle su temini sistemleriyle doğrudan bağlantılıdır**(Levha 38a)**. Roma kentlerinde, su yolları (aqueducts), şehirlerdeki kamu alanlarına su taşımak için kullanılan önemli altyapı elemanlarıdır **(Levha 38b)**. Ana caddeler boyunca, bu su yolları sıklıkla yer altından geçer ya da su taşıyan taş kanallar ve çeşmeler şeklinde yüzeydeki yapılar olarak bulunabilir **(Levha39a)**. Roma kentleri, sadece

[122] MacDonald, 1986: 108.

[123] Kent sokak sistemlerini incelemek, kapsamlı bir şekilde kazılmış alanlarda daha kolaydır. Ancak, tüm kentsel yerleşimlerin büyük ölçekli kazıları finansal açıdan veya koruma sorumluluğu açısından artık mümkün değildir. Bu nedenle, test sondajları tercih edilebilir bir araştırma stratejisi olabilir. Jeofizik araştırmalar gibi tahribatsız araştırma teknikleri de şehir planlarının yeniden inşasında çözüm sunabilir. Ancak, kronolojik bir çerçeve oluşturmak, belirli teknik faktörleri analiz etmek ve bir kent sokak düzeninin bakımını incelemek için kazılar vazgeçilmez olmaya devam etmektedir. Bk. Martens, 2007: 321.

simetrik hatlar ve mimari ögeleri bakımından mükemmel şekilde tasarlanmış caddelerle sınırlı kalmayıp, iyi mimarlar tarafından inşa edilmiş, sanitasyonları kolaylıkla sağlanabilen bol ve saf su temini sağlayabilmesi açısından da özel çaba görmektedir[124].

Roma'da ana caddeler üzerinde suyun temin edilmesi için aqueducts kullanılmıştır. Bu su yolları, kente yakın kaynaklardan suyu taşımak için inşa edilmiştir. Su, genellikle kentsel alandaki forum gibi kamusal alanlarda bulunan şebeke çeşmelerine ve hamamlara yönlendirilmiştir[125]. Ana caddeler üzerinden taşınan su, hem kamusal hem de özel kullanım için gereklidir[126]. Su yolları, bazen yüksek kemerlerle taşınmış ve caddelerin üst kısmına yerleştirilmiştir. Yine de en büyük korkulardan birisi bu su sistemlerinin kirlenmesidir. Magistratlar bu alanlara dışkı veya gübre atılmasını yasaklamış ve bu kurala uymayan kişilere ciddi para cezaları uygulamışlardır[127].

Antik Roma'da su, genellikle ana caddelere paralel olarak düzenlenen şebeke çeşmeleriyle kente dağılırdı **(Levha 39b)**. Bu çeşmeler, hem suyun halk için kolayca erişilebilir olmasını sağlar hem de şehirdeki sosyal yaşamı desteklerdi. Bu su temini sistemi, Roma'nın mühendislik başarısının bir örneğidir ve caddelerde suyun akışını düzenlemek amacıyla yapılan kanallar, bazen sadece su değil, aynı zamanda kanalizasyon işlevi de görmüştür[128]. Bu durum da şehirdeki yaşam kalitesini önemli ölçüde arttırmıştır. Yapılara, evlere ve ihtiyaç alanlarına temiz su ulaştırılması ve pis suyun kanallara gönderilmesi, yapıların ve şehir içerisindeki yaşantının gelişmesini sağlamıştır[129].

Çeşmeler, şehrin genelinde sistematik bir şekilde, birçok noktada inşa edilmiş olabilirler. Aynı zamanda bir buluşma yeri olarak düşünülebilinir. Bununa birlikte kentteki en önemli kültürel etkileşim alanlarından biridir. Zira hem sıradan halk, hem soylular, hem de köleler, bu alanlardan su almak için bir araya gelmek zorunda kalmaktadır ve bu durumda aralarında ister istemez bir etkileşim yaratmaktadır. Bununla birlikte kent merkezlerinde, kente gelen tüccarların da uğrak yerleri olan alanlarda çeşmelerin kurulması, kentler ve

[124] Whitley, 1908: 480.

[125]Hartnett'e göre (2008: 84) bu çeşmelerin çok çeşitli formları bulunmaktadır ve bu yapılar çoğunlukla özel sponsorlar tarafından inşa edilmiştir. Kamusal alanın, çeşmelerin inşa sırasında bireylerle birlikte hareket edildiğini açıklamaktadır.

[126] Keppie, 2000: 123.

[127] Hartnett, 2017: 237.

[128] Ward-Perkins, 1981: 75.

[129] Hartnett, 2017: 234.

bölgeler arasında da kültürel etkileşimin sağlandığı alanlar olarak bilinmesini sağlamaktadır[130].

Roma'da en ünlü kanalizasyon yapılarından biri Cloaca Maxima'dır **(Levha 40a)**. Bu kanalizasyon sistemi, ana caddelerin altından geçer ve kentin merkezine yerleştirilmiştir. Cloaca Maxima, hem atıkların hem de suyun taşınmasında kullanılır ve kentsel alanlarda oluşan su baskınlarını önler. Bu kanal, özellikle forum gibi yoğun kullanılan alanlardan başlar ve kentin kenarlarına kadar uzanır. Cloaca Maxima ve benzeri sistemler, Roma'nın altyapı mühendisliğindeki mükemmeliyeti gösteren önemli örneklerdir[131].

Nero'nun 64 yılındaki büyük Roma yangınından sonra şehri yeniden inşa etmesinden bahsedilir. Bu yeni şehirde geniş, düz caddeler ve standart bir kanalizasyon sistemi kullanılmıştır. Bu, ana caddelerin tasarımıyla bağlantılı olarak bir kanalizasyon sisteminin varlığına işaret eden en doğrudan bilgidir. Ayrıca, Nero'nun eski Roma'nın düzensiz yapısını reddettiği ve yeni şehir planlarının geniş caddeler, düzenli bloklar ve standart bir kanalizasyon sistemi içerdiği belirtilmiştir[132].

Ana caddelerdeki drenaj kanalları, suyun taşınmasını sağlarken, özellikle yağmur sularının birikmesini önlemek amacıyla inşa edilmiştir. Bu sistemler, kentsel alanlarda suyun hızla tahliye edilmesini sağlar ve caddelerin alt kısmında yer alan kanalizasyon boruları veya drenaj kanalları ile suyun yer altına yönlendirilmesini sağlar. Bu yapılar, kentteki hijyenin korunmasında önemli bir rol oynamıştır[133].

Ana caddelerde yer alan kanalizasyon ve drenaj kanallarının kente sağladığı en önemli etken suyun kent içerisinde düzenlenmesine fırsat sağlamasıdır. Ana cadde ve sokaklar boyunca yer alan kanallar vasıtasıyla hem temiz suyun hem de kirli suyun yapılara ve atık alanlarına taşınması kolaylaşmıştır. Cadde üzerine konuşlandırılan yapılardan çıkan pis su, bazen de yapılara taşınan temiz su ana caddelerin summun dorsum blokları altından geçerek şehrin altyapısını sağlamaktadır[134].

Antik kentlerin ana caddelerinde ulaşım altyapısı, özellikle taş döşemeli yollarla sağlanırdı **(Levha 40b)**. Roma'da, yollar genellikle viae militares olarak adlandırılır ve askeri, ticari ve günlük yaşam için önemli işlevlere sahipti. Bu yollar, sadece taş döşemeyle

[130] Flohr, 2021: 52.
[131] Korkmaz, 2008: 112.
[132] MacDonald, 1982: 25.
[133] Mertens, 2015: 64.
[134] Burns, 2017.

değil, aynı zamanda su yolları ve kanalizasyon sistemleriyle entegre bir biçimde tasarlanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nda ana caddelerdeki taş döşemeli yollar, hem dayanıklı hem de düzgün yapılarıyla ünlüdür. Bu yollar, bazen opus caementicium adı verilen beton karışımla döşenmiş, bazen ise taş levhalarla yapılmıştır. Bu yapılar, ulaşım için önemli bir altyapı sağlar ve bu caddeler üzerinden hem ticaret hem de askeri harekâtlar yapılabilirdi[135].

Roma yollarının kenarlarında sıklıkla taş direkler, tabelalar ve gösterge levhaları bulunurdu. Bu elemanlar, hem yönlendirme sağlamak hem de yolun güvenliğini artırmak amacıyla kullanılmıştır. Ana caddelerde yer alan bu altyapı elemanları, özellikle büyük şehirlerde hayati önem taşırdı[136].

Ana caddeler, genellikle geceleyin de işlevsel kalacak şekilde tasarlanırdı. Bunun için aydınlatma sistemleri kullanılmıştır. Roma'da caddelerde, özellikle forum gibi önemli alanlarda, fenerler ve yağ lambaları gibi aydınlatma unsurları bulunurdu. Roma kentlerinde, kamu alanlarında gece gündüz güvenliği sağlamak ve sosyal yaşamı sürdürmek amacıyla fenerler ve ışık kaynakları yerleştirilirdi. Bu tür sistemler, sadece işlevsel değil, aynı zamanda şehirdeki kamusal alanların daha güvenli hale gelmesini sağlardı[137].

Antik kentlerdeki ana caddeler üzerindeki altyapı, sadece kentsel yaşamın işleyişini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ilişkilerin gelişimine katkı sağlar. Ana caddelerdeki su yolları, kanalizasyon sistemleri ve taş döşemeli yollar, kentin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için gereklidir ve sosyal etkileşimi artıran unsurlar olarak önemli bir yer tutar.

2.1.2. Ana Caddelerde Ticari Unsurlar ve Fonksiyonları

Antik kentlerde ticaret faaliyetleri şehirlerin ayakta kalabilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi için en önemli etkenlerden biridir. Hatta kenti bir mozaik gibi düşünecek olursak, ticareti bu mozaiğin ana elemanlarından birisidir. Hem kara yoluyla hem de deniz yoluyla gerçekleşen ticaret faaliyetleri, özellikle liman ve agoraların ana caddeyle olan organik bağları sayesinde şehrin gelişimini doğrudan etkiler durumdadır. Ana caddeler çeşitli ticari aktivitelerin merkezi durumundadır. Bu alanlarda yer alan depo ve dükkan yapılarında satıcılar çok çeşitli ürünler ve hizmetler sunuyordu[138] **(Levha 41a)**. Ana

[135] Keppie, 2000: 119.

[136] Talbert, 2000: 92.

[137] Van der Mersch, 2005: 198.

[138] Hartnett, 2017: 87 vd.

caddeler üzerinde konuşlandırılan ticaret yapıları, dükkanlar, depolar vb. kentsel alanın belirleyici bir unsur haline gelmesini sağlamaktadır[139]. Kent meydanlarının ve forumlarının genel olarak merkezi bir durumda olması ve bu alanlara giden yolların ticaret için doğal alanlar yarattığı açıktır[140]. Ayrıca Roma'da forumun doğal sınırları içerisinde ticaret mekanlarının kümelenmek zorunda kaldığı görülmektedir. Ne zaman ki Pompeii'de forumda yer alan ticaret mekanları kaldırılmış o zaman görülmektedir ki forumun ticari işlevi ortadan kalkmıştır buna rağmen kaldırılan mekanlar kentin başka yerlerinde yeniden inşa edilmiştir[141]. Zanker (1988, 155[142]), Roma'da değişiklikler yapılırken eski sokakların ve ara yolların çok fazla değişime uğramadan olduğu gibi kaldığına ve özellikle planlı ve anıtsal caddelerin tüm şehri kapsamaktan ziyade forum gibi prestijli alanlarda yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bu durumda ana caddeler ile forumlar arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Timgad'da ise kentte MS II. yy ile birlikte kentin banliyölerinde sayıca çoğalmıştır[143]. Bu da geç dönemlerde belki de ticaret mekanlarının kent forumlarından kaldırılıp banliyölere ve kentin geneline yayıldığını göstermektedir.

Bununla birlikte kent içerisinde sıklıkla kullanılan mekanlar, yiyecek alanları gibi çoğunlukla kent merkezine yakın konumda ve cadde üzerinde konuşlandırılmıştır. Restorantlar, fırınlar gibi alanlar pazar alanları yakınında yer almaktadır. Pratik nedenlerden dolayı ve nüfusun ve dolayısıyla ekmek talebinin yayılımına yanıt olarak kentsel alana iyi yayılmış gibi görünmektedir. Buna rağmen balık tuzlama alanları çoğunlukla limanlarda yer almaktadır[144].

Gezgin satıcılar caddeler ve sokaklarda gezerek mallarını ve hizmetlerini sunmaktaydı. Bununla birlikte yarı gezgin diye nitelendirilebilecek tezgah sahipleri vardı ve kuşkusuz bu tezgahtarlar, tezgahlarını, masalarını veya serdiklerini bezleri bulabildikleri uygun yerlere kurmaktaydı **(Levha 41b)**. Sosyal statü içerisinde ise bu tarz seyyar satıcılardan alışveriş yapmak "kaba" kabul edilir ve elitler tarafından küçümsenirdi[145]. Elitlerin, toplumsal statülerini korumak için kendilerini sıradan sokak satıcılarından ve

[139] Flohr, 2021: 198.
[140] Flohr, 2021: 199.
[141] Flohr, 2021: 218.
[142] Zanker, 1988: 155
[143] Flohr, 2021: 222.
[144] Flohr, 2021: 237. Teimiussa balık tuzlama atölyeleri için bk. Zimmermann, 2003: 292.
[145] Yine de bu alanlar özellikle cadde üzerindeki yoğunluğu yüksek olduğu alanlardır. Şehir içerisindeki yolların kesişim noktalarında yer alan mekanlar, şehir nüfusunun yoğun bir şekilde toplandığı alanlar olarak bilinmektedir. Flohr, 2021: 42.

halktan ayırdıkları gözlenmektedir[146]. Fakat kentin dokusuna en çok etki edenler dükkan ve depo sahipleridir. Bu yapıların tabelaları, bazı durumlarda dükkanların önlerine çıkan malları ile birlikte şehir postürüne etkileri ileri safhadaydı **(Levha 42a)**. Berberler, meyhaneciler, aşçılar, kasaplar ve üreticiler, kendi dükkanlarını kullanıyordu ve ticari hareketliliğe katkıda bulunuyordu. Cadde ve sokaklarda sunulan hizmetler bazı durumlarda çok spesifik ürünlerde karşımıza çıkmaktadır. İç çamaşırı, gelinlik peçesi, mor ve sarı boyalar, eldiven, ayakkabı, sandalet, kumaş ve giysi gibi ürünlerin yanı sıra ebegümeci boyası ve kemer de satılan ürünler arasındadır. Hizmet sektöründe ise özellikle falcılar ve ayakkabı boyacılarının cadde ve sokakları kullandıkları bilinmektedir[147]. Bununla birlikte Roma Forumunda yer alan dükkanların reklam tabelaları ve dükkan vitrinleri, tüketiciye sürekli bir hitapta bulunuyor ve bu durum modern cam vitrinlerin modern insanlar üzerinde yaptığı etkiyi yapıyordu[148] **(Levha 42b)**. Bununla birlikte, bu işlevselliğe sahip mekanlar caddenin önemli yerlerinde yerleşim gösteren mekanlar olmaktan uzak durumdadır. Zira bazı dükkanlarda ses ve kötü koku yayılması gibi durumlar kentin merkezinde istenen durumlar değildir. Dolayısıyla ticaret mekanlarının, depoların veya dükkanların cadde üzerinde yoğun olduğu alanlarda bu tarz işletmelerin olması daha mümkündür. Fakat kamu yapılarının yakınlarında, caddeler yoğun bir şekilde ticari kullanımla şekillendirilmiş olsalar dahi bu tarz mekanların kalıntılarına ulaşmak zordur. Yanı cadde üzerinde olabilecek gürültülü ve kokulu mekanlar, kent merkezine doğru gidildikçe azalmakta ve hatta görülmemektedir[149].

Ana caddelerde yer alan dükkanların genel durumları hakkında özellikle Pompeii sayesinde bilgi edinilmektedir. Dışarıdan bakıldığında dükkanların cephelerinin işletmelerin kendilerini tanıtabilmek adına bir platform olarak kullanıldığı görülmektedir. Pompeii'de yer alan Ululitremulus çamaşırhanesi, cephe duvarında yer alan Aeneas ve Romulus figürlere sahiptir **(Levha 43a)**. Casa di Trebio Valente'nin cephesinde ise boyalı figürler yer almaktadır ve seçim zamanında seçim bildirilerinin buralara asıldığı bilinmektedir **(Levha 43b)**. Cephelerde aynı zamanda ticaretle ilintili olan tanrı ve tanrıçalara yer verilmektedir. Roma'da ticaretin tanrısı olan Merkür'ün en çok işlenen tanrı figürü olduğu bilinmektedir[150].

[146] Hartnett, 2017: 63, dn. 78.
[147] Pliny NH 18.225.3; Juv. 7.221. Plautus (Aul. 505–516).
[148] Flohr, 2021: 27.
[149] Flohr, 2021: 45.
[150] Milnor, 2009: 299–302; 2014, 248–251; Varro, Sat. Men. 86.

Pompeii'de aynı zamanda, Via dell'Abbondanza'da, yolun her iki tarafında evlerin ve özellikle dükkanların çevrili olduğu portikolar bulunmaktadır **(Levha 44a)**. Bu portikolarda yer alan dükkanlarda satılan ürünlerin sokağa taştığı aktarılmaktadır. Aynı zamanda cadde üzerinde yapıların ve kişilerin su ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiş olan su yapıları, çeşmeler bulunduğu, portikolar üzerinde sunakların yer aldığı ve nihai olarak sokağın ritüellere ev sahipliği yapan bir mekan haline geldiği aktarılmaktadır. Aynı zamanda Pompeii örneğinde sokağın sadece kalıcı işlevsellik ve fonksiyonlara değil aynı zamanda geçici işlevlere ve fonksiyonlara da ev sahipliği yaptığını görmekteyiz. Bu durumlar tente kullanılan gölgelik alanlar ve hayvanların bağlanabildiği alanlar olarak aktarılmaktadır fakat her kentte ve caddede olmadığı gibi bu durumlar caddelerdeki yaşam için belirleyici unsurlar olmaktan öte bir durumdadır[151].

Ana caddeler sadece ulaşım aracı olarak kullanılan yapılar olmaktan ziyade sosyal yaşamın da odak noktası ve etkileşim alanları olarak önemli yapı gruplarından biridir. Ana caddelerin yürüyüş alanları boyunca uzanan portikolar ve portikoların çatı sistemleri sayesinde insanlar sıcak havalardan ve yağmurlardan korunabilmiş ve bu sayede kötü hava koşulları dolayısıyla buralara sığınmış olan insanların arasında bir sosyal etkileşim oluşumuna katkı sağlamışlardır. Günümüz çarşı ve bulvarları gibi ana caddeler de antikitede insanların başlıca ihtiyaçlarını karşılayabildikleri alanlar olmuşlardır. En önemli özelliklerinden birisi de insanların törenler, alaylar, festivaller, dini törenler nedeniyle toplanabilecekleri alanlar olmalarıdır[152]. Roma'nın askeri karakterinden dolayı, zafer takları ile organik bir bağ içerisinde olmalarından dolayı da bu alanlar tören caddeleri olarak adlandırılmışlardır[153]. Bununla birlikte yürüyüş zemininde yer alan bloklara bazı motifler, yazılar vb. eklenerek yapıların yerlerini, yönlerini veya hakim rüzgar yönlerini belirterek kent içi ulaşıma direkt olarak etki eden yapılardan olmuştur[154].

2.2. Doğu Akdeniz Kentlerinde Bulunan Ana Caddeler

Palmyra	Boy: 300 + 320 + 560 Genişlik: 11 Portiko: 2x11	MS. II. Yüzyıl	Kuzeybatı – Güneydoğu Yönünde

[151] Flohr, 2021: 40 vd.
[152] Machatschek & Schwarz, 1981: 65; Aktaş, 2013: 42.
[153] Erol, 2019.
[154] Aktaş, 2013: 116.

Bosra	Boy: 860 Genişlik: 7,90 Portiko: 2 x 5.50	MS. 208 – 235	Decumanus - Maximus
Damascus	Boy: 1500 Genişlik: 13 Portik: 2 x 6	MS. II. Yüzyıl	Decumanus Maximus
Petra	Boy: 240 Genişlik: 6 Portiko: 2 x 4	MS. I. Yüzyıl Portikler Sonradan Eklenmiş : MS. II. Yüzyıl	Decumanus Maximus
Apamea	Boy: 2000 Genişlik 37,5	MÖ. Geç I. Yüzyıl	Cardo Maximus
Gerasa	Boy: 810 Genişlik: 5.40 Portiko 2 x 4	MS. I – II. Yüzyıllar Arasında	Cardo Maximus
Kremna	Boy: 230 Genişlik: 10 Portiko 2 x 6	MS. II. Yüzyıl	Kuzeydoğu – Güneybatı
Side	Boy: 340 + 500 Genişlik: 11 Portiko 2 x 5,50	MS. Geç I. yüzyıl ya da MS. Erken II. Yüzyıl	Doğu – Güneybatı
Perge	Boy: 160 + 400 + 630 Genişlik: 20 Portiko 2 x 5	MS. Geç I. Yüzyıl ya da Erken II. Yüzyıl	Cardo Maximus
Efes	Boy: 520 Genişlik: 11,50 Portiko: 2 x 5	MS. IV. Yüzyıl	Kuzeybatı-Güneydoğu Cardo Maximus
Bergama	Boy: 140 Genişlik: 8 Portiko: 2 x 4,90	MS. II. Yüzyıl	Kuzeydoğu-Güneybatı Cardo Maximus

Antakya	Boy: 1600 + 650 + 590	MÖ. 30-20	Cardo Maximus
Limyra	Genişlik: 9.00		Cardo Maximus
Tablo 1. Doğu Akdeniz Kentleri Ana Cadde Özellikleri			

Bu tabloya göre Ana Caddelerin kronolojisi doğu eyaletlerinden başlayıp batıya doğru yönelim gösterir haldedir. Ayrıca caddelerin boyutları bir standart göstermeyip çoğunlukla topografyaya göre şekillenmektedir. Bununla birlikte cadde yönleri de topografyanın kendi doğallığında gelişmektedir. Yani kentin kurulduğu alandaki topografya eğer kuzey-güney aksına bir caddeye izin veriyorsa, ana cadde bu doğrultuda inşa ediliyor. Tam tersi şekilde doğu-batı aksına izin veriyorsa cadde bu doğrultuda uzuyor. Tabi bunlar yan yönleri de ele alır biçimde değerlendirilmektedir.

2.2.1. Pamphylia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler

2.2.1.1. Side Ana Caddesi

Side, Strabon'un (XIV, 677) aktardıklarına göre, Kymeliler tarafından kurulmuş bir kenttir. Kuruluş tarihi bulunan bir seramik parçası sayesinde İÖ VII. yüzyılın ikinci yarısına kadar dayanmaktadır. Arrianos ise bölge halkının, Asia Minor'a özgü bir dil kullandığını belirtmektedir. Öyle ki Side halkı MÖ III. yüzyıla kadar bu dili konuşmaya devam etmiştir. Attaleia'nın kurulmasından sonra dahi Side, kendi özgünlüğünü sürdürebilmiş ve MÖ II. ve I. yüzyıllarda Roma ile olan yakın ilişkileri sayesinde refah içerisinde bir dönem yaşamıştır. MS I. ve II. yüzyıllarda ise özellikle Pax Romana etkisiyle Side, deniz ticaretinden de aldığı güç ile birlikte, MS III. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreci büyük bir zenginlik içerisinde geçirmiştir. Nitekim kent dokusuna bakıldığında, günümüze ulaşmış yapıların birçoğunun da bu dönemde inşa edilmiş yapılar olduğu görülmektedir[155] **(Levha 69a)**.

Ticaretin bu denli zenginlik getirdiği bir kentte, özellikle Roma Dönemi içerisinde, ticaret yapılarıyla limanların bağlantısının oluştuğu ayrıca ihtişam ve zarafetin de Roma düşüncesi içerisindeki tezahürü olan sütunlu caddeler Side içinde son derece önemli bir yapı grubudur **(Levha 69b)**. A. M. Mansel tarafından B ve C caddeleri olarak adlandırılan caddeler Roma İmparatorluk Dönemi içerisine – I. ve II. yüzyıllara- tarihlendirilmektedir [156]. C Caddesi, Agora'dan başlayarak Tak'a kadar ilerlemekte ve bu noktada kuzey yönüne doğru keskin bir şekilde dönüş yaparak batıya yönelmektedir. Bu yönelim sırasında tiyatro

[155] Mansel, 2014: 448 vd.
[156] Mansel, 1978: 28.

yapısıyla da organik bir bağ içerisine girmektedir ve ana caddelerin tiyatrolarla olan ilişkisine bu noktada örnek sunmaktadır. B caddesi ise C Caddesine nazaran güneye doğru düz bir hat üzerinde konuşlandırılmıştır[157].

Side'nin ana caddesi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen sütunlu caddelerden biridir ve bu dönemin şehircilik anlayışını yansıtan önemli bir mimari örnektir. Bu caddeler, geniş portikolarla çevrili olup, her iki yanında sütunlarla desteklenmiş anıtsal yapılardır. Side'deki ana cadde, aynı zamanda ticaret ve sosyal yaşamın merkezi olarak işlev görmüştür. Portikoların arkasında yer alan dükkânlar, hem üretim hem de satış amacıyla kullanılmıştır, bu da caddeye işlevsellik kazandırmıştır ve cadde boyunca yer alan sütunlar ve heykeller, Roma mimarisinin gösteriş ve ihtişama verdiği önemi yansıtmaktadır [158] **(Levha 70a)**.

Bu mimari yapı, Side'nin antik dönemdeki şehir planlaması ve kentleşme süreci hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Side'de yapılan kazılar, bu caddenin ve çevresindeki yapıların mimari özelliklerini ortaya çıkarmış ve bu yapıların Roma dönemi şehircilik anlayışının bir parçası olduğunu göstermiştir[159]. Bununla birlikte kent içerisinde caddeler, farklı hizalara ve boyutlara sahip olmakla birlikte, sütunlu caddeler özelinde bir düzenlemeye sahiptir. Bu ögeler, şehrin ana kapılarını şehir merkezine, oradan agora, tiyatro, çeşme ve hamam yapılarına ve hem tapınak bölgesine hem de ana liman alanına bağlar ve bu alanları birleştirir. Tek bir düzlem üzerinde hareket etmeyen, yön değiştirerek devam eden bu sütunlu caddeler, kendine paralel ve açılı sokaklar ekleyerek bir dizi *insula* oluşturmaktadır. Aynı zamanda caddelerin kesişim noktalarında inşa edilen büyük kamusal yapılarla kamusal meydanlar ortaya çıkmıştır.

Cadde zemini, büyük taş bloklarla kaplanmıştır. Bu taş bloklar, hem dayanıklılık sağlamak hem de estetik bir görünüm kazandırmak amacıyla özenle yerleştirilmiştir. Cadde boyunca yer alan su kanalları, hem temizlik hem de su temini amacıyla kullanılmıştır **(Levha 70b)**.

Kuzey güney aksında yer alan caddenin genişliği 9 metredir. Doğu portikosu önünde atık suyu drene eden bir su kanalı bulunmaktadır. Portikoların gerisinde derinlikleri 5 metreyi bulan dükkanlar yer alır[160]. Sütunlar Korinth düzenindedir. Aşağı yukarı 1000 metre uzunluğunda, 9.60 metre ile 11.60 metre arasında değişen genişliğe sahip olan doğu

[157] Levha 69b.
[158] Erol, 2019: 12 vd.
[159] Özcan, 2023, 169.
[160] Mansel, 1963: 17.

güneybatı caddesi çeşitli noktalarda eksen değiştirerek, kent tiyatrosunun kuzeyinde dik açılı bir dirsek yaparak güneybatı yönünde uzantısı devam eder ve geniş bir meydanda son bulur[161].

2.2.1.2. Perge Ana Caddesi

Perge'nin ana caddesi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen sütunlu caddelerden biridir ve bu dönemin şehircilik anlayışını yansıtan önemli bir mimari örnektir. Cadde, her iki yanında sütunlarla desteklenmiş geniş portikolarla çevrilidir. Bu sütunlar, anıtsal bir görünüm kazandırmak amacıyla yüksek kaideler üzerine yerleştirilmiştir. Portikoların arkasında yer alan dükkânlar, caddeye işlevsellik kazandırmıştır[162] **(Levha 71a)**.

Cadde zemini, büyük taş bloklarla kaplanmıştır. Bu taş bloklar, hem dayanıklılık sağlamak hem de estetik bir görünüm kazandırmak amacıyla özenle yerleştirilmiştir. Cadde boyunca yer alan su kanalları, hem temizlik hem de su temini amacıyla kullanılmıştır. Bu kanallar, Roma mühendisliğinin ileri seviyesini göstermektedir **(Levha 71b)**.

Perge'nin ana caddesi, Roma İmparatorluğu'nun gücünü ve ihtişamını göstermek amacıyla inşa edilmiştir. Bu cadde, Roma döneminde ticaret ve sosyal yaşamın merkezi olarak işlev görmüştür. Portikoların arkasında yer alan dükkânlar, hem üretim hem de satış amacıyla kullanılmıştır. Cadde boyunca yer alan sütunlar ve heykeller, Roma mimarisinin gösteriş ve ihtişama verdiği önemi yansıtmaktadır **(Levha 72 a-b)**.

Perge ana caddesi Decumanus ve Maximus formlarında olup kentin merkezini boylu boyunca ikiye bölmektedir. Cadde uzunlukları her iki açıda da yaklaşık olarak aynı olmakla birlikte 300 x 20 metre boyutlarındadır. Kesişim noktalarında Tetrapylon inşa edilmiştir. Her iki tarafında yer alan portikolar 5-6 metre arasındadır ve arkadaki dükkan yapıları ise 5-8 metre arasında değişen boyutlara sahiptir. Her iki cadde de Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olup, sütunlu portikolarla çevrilidir. Bu caddeler, Perge'nin ticaret ve sosyal yaşamının merkezi olarak işlev görmüştür ve Roma dönemi şehircilik anlayışının önemli örneklerindendir[163] **(Levha 73a)**.

[161] Mansel, 1963: 27.
[162] Erol, 2019: 15 vd
[163] Mansel, 1967: 101.

2.2.2. Likya Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler

2.2.2.1. Limyra Ana Caddesi

Limyra sütunlu caddesi, 1987 yılında, J. Borchhardt başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları sırasında, Andreas Konecny tarafından yürütülen, 1989 yılında Peter Ruggendorfer tarafından devam ettirilen Ptolemaion'daki Roma Yolu kazısı çalışmaları sırasında, geçmiş yıllarda bir kısmı kazılan döşeme yolun devam kazısı sırasında keşfedilmiştir[164]. Keşfedilen döşeme taşları, yol kenarlarındaki stylobatlara dik olarak yerleştirilmiş ve 0,55 m ile 1,05 m arasında değişen genişliklere sahip, dikdörtgen şekilde kesilmiş kireçtaşı malzemeden oluşturulmuş sıralı bir görünümdedir. Yolda orta kısımdan doğuya doğru 0,12 m boyunda eğim olmakla birlikte toplam ortalama eğimi yaklaşık %0,5'tir. Alandaki doğu stylobat sırasının altında drenaj kanalları ve altyapı sistemi bulunmuştur. Bu stylobatların boyutları ortalama 0,32 m genişliğinde ve 0,34 – 0,42 m yüksekliğinde olup alt kısımlar pahlanmış durumdadır. Batı kısımda yer alan stylobat sırası ise doğu stylobat sırası kadar iyi korunamamış olmakla birlikte bu alanda herhangi bir altyapı sistemine ulaşılamamıştır [165] **(Levha 73b-74a)**.

Bu şekilde tespit edilen, muhtemelen geç Roma dönemine tarihlenen sütunlu yol, tam olarak Ptolemaion'a doğru yönelir ve henüz tespit edilmemiş olan temenos duvarına veya bu duvarda bulunan bir kapı yapısına ulaşmış olmalıdır. Yolun daha fazla uzantısı henüz belirlenememiştir. İlk bakışta, Bizans döneminde, doğu kapısından gelen ve Limyra'nın doğu şehrini geçen büyük yolun, SO 12'nin güneyindeki geç Roma yoluna bağlanmış olabileceği görülmektedir. En azından yolun kuzey kısmı Bizans döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Bu, muhtemelen Bizans dönemine tarihlenen, muhtemelen yolun henüz hiçbir yerde ortaya çıkarılmamış olan doğu sınırını takip eden duvarın duvar tekniği (harç içinde birçok tuğla kırığı ile kaba işlenmiş moloz taş duvar) nedeniyle gösterilmektedir. Yol muhtemelen geç antik dönemde bir depremle tahrip olmuştur. Bazı sütun parçaları hala yerinde duruyordu; geri kalanlar muhtemelen diğer yapılarda yeniden kullanılmıştır[166].

Sütunlu ana cadde, Limyra kentinin ana omurgasını oluşturmakla beraber her iki ucunda iki adet kapı bulunmaktadır. Bu kapılar güneyde Daphne, kuzeyde ise Aleppo kapısıdır. Cadde kuzey-güney aksında uzamakla birlikte, Cardo Maximus formundadır. Yapının ikinci inşa faaliyetleri ise Tiberius döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde

[164] J. Borchhardt: KST 1987, 1988, 1989.
[165] Konecny, 1989: 190 – 191.
[166] Konecny, 1989: 190 – 191

yapının her iki tarafına sütunlu portikolar inşa edilmiştir[167]. Caddenin bu döneminde heykellerle donatılmış olduğu ve MS ikinci yüzyılda caddenin genişliğinin 9 metre, portikolarla birlikte toplam genişliğinin 27 metre olduğu bilinmektedir. Sütunlu portikoların arkasında ise dükkan sıraları bulunmaktadır[168].

2.2.3. Pisidia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler

2.2.3.1. Kremna Ana Caddesi

Doğu batı doğrultusunda uzanan yapısıyla Cardo Decumanus formunda inşa edilen ana caddenin uzunluğu yaklaşık 230 m., genişliği ise 10 m.'dir. Bu cadde sadece kentin batı ve merkez bölümlerini birbirine bağlamasıyla bir ana yol formunda değil, aynı zamanda alanı büyük bir ticaret merkezi haline getirmesiyle de önemli bir durumdadır. İnan'a göre[169] bu cadde aksı, kentin ana planını çapraz bir şekilde bölmekte olup kentin batısı itibariyle belirli aralıklarla inşa edilmiş üç kemerli yapıya da sahiptir. Caddenin doğu alanında merkezi alana yakın bir konumda sporcu ve rahibelere ait heykel kaideleri bulunmuştur. Caddenin döşemesi kalın ve geniş kireçtaşı plakalarla kaplı olmakla birlikte kanalizasyon ve drenaj sistemi, zeminde oluşan yoğun tahribattan dolayı yer yer net bir şekilde görülebilmektedir. Mitchell MS 220 – 230 yıllarında gerçekleşen yıkıcı deprem etkisiyle yıkılan cadde yapısının Geç Antik Dönem'de tekrar onarım gördüğünü aktarır ve depremden sonra yapıda bir onarım faaliyeti gerçekleştiğini, bu onarım faaliyetinden sonra ise orijinal düzene büyük zararlar verildiğini belirtmiştir[170] **(Levha 74b-75a)**.

2.2.3.2. Termessos Ana Caddesi

Termessos ana caddesinin uzunluğu 140m, genişliği ise 8,57 metreye ulaşan boyutlarda olmakla birlikte cadde üzerinde, batı ve doğu kısımlarda sütunlu galeriler yer almaktadır. Bu galerilerden doğudaki galerilerin genişliği 4,26 m.'dir. Caddenin bu kısmı, kent merkezi ile hamam-gymnasium kompleksinin bulunduğu alana geçişi ve yapısal bütünlüğü sağlamaktadır[171]. Caddenin altında önemli bir su alanın olan C1 olarak adlandırılan cloaca bulunmaktadır. Bu alandaki bulgular değerlendirildiğinde yapının inşasının, imparatorluğun özellikle doğu alanında olduğu gibi MS II. yüzyılın sonlarında III. yüzyılın başlarında inşa edildiğini düşündürmektedir[172] **(levha 75b-76a)**.

[167] Downey, 1961: 174.
[168] Stillwell, 1976: 62.
[169] İnan, 1970: 54.
[170] Mitchell, 1995: 137.
[171] Kürkçü, 2016: 134.
[172] Kürkçü, 2016: 134.

2.2.4. Kilikia Bölgesinde Bulunan Ana Caddeler

2.2.4.1. Soloi-Pompeipolis Ana Caddesi

İÖ 7. yüzyılda, Rhodos Lindos'tan gelen oikisteslerce kurulan kentin Roma dönemine tarihlendirilen birçok yapısından birisi kentin ana caddesidir **(Levha 76b)**. 450 m uzunluğunda, 14,5 m genişliğinde olan sütunlu cadde direkt olarak kentin limanıyla bağlantılıdır **(Levha 77a)**. Caddenin bu genişliği, caddeyi bölgenin en geniş caddesi haline getirmektedir. Caddenin her iki tarafında portikoları bulunurken portikolar üzerinde 200 sütun bulunmakta fakat bunlardan sadece 47 tanesi ayakta kalacak şekilde gelmiştir[173]. Bu sütunlar korinth düzeninde olup malzeme olarak yerel kireç taşından yapılmışlardır. Sütunların yükseklikleri ise 9.00 m.'yi bulmaktadır. Sütunlar arasındaki mesafe 3 m.'dir[174]**(Levha 77b)**.

Cadde yön olarak kuzeybatı-güneydoğu aksında olup Cardo Maximus olarak değerlendirilmektedir. Caddenin portikolarının ise Hadrianus ile başlayan ve sonrasında devam eden imar faaliyetleri çerçevesinde başlatılmış olduğu düşünülmektedir[175]. Caddenin en önemli özelliklerinden birisi doğu portikosunun güney ucunda gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde caddenin bir krepidomaya sahip olduğunun açığa çıkmasıdır. Büyük olasılıkla krepidomaya ait blok taşlarının Geç Antikçağ'da şipolyen malzeme olarak kullanılmak üzere taşınmış olduğu düşünülmektedir. Caddenin devam eden kısmında ise herhangi bir zemin veya krepidoma yapısına ulaşılamamıştır. Caddenin portikolarının ise sütunlarda kemerle birleştirilmiş olabileceğine dair izler bulunmuştur bu durum ise caddenin üzerinin kapalı olabileceğini işaret etmektedir[176] **(Levha 78a)**.

Caddenin her iki tarafında yer alan portikoların üzerinde ise dükkan sıraları bulunmaktadır. Yapılar farklı evrelere sahiptir ve bu durum da aslında yapıların farklı dönemlerde uzun yıllar boyunca kullanılmış olduğunu göstermektedir. Batı portikonun güney ucunda ve doğu portikonun güney ucunda ise deforme olmuş mozaik bir döşeme keşfedilmiştir. Bu zemin caddenin en son kullanıldığı dönemi göstermektedir[177].

---

[173] Yıldırım, 2017: 71.

[174] Yıldırım, 2017: 77; Güven, 2023: 48. Güven, Kilikia bölgesi kentlerinin sütunlu caddeleri üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, Soloi-Pompeipolis'e ayrı bir önem atfetmiştir. Sütunlu cadde üzerinde gelişen kentsel tasarımın Roma'ya ait olduğunu öne sürerken birçok stilistik özelliğin de yerel kültürle bir ilişkisi olduğunu aktarmaktadır. Özellikle heykel konsollarının daha çok doğu eyaletlerine özgü bir özellik olduğunu, Palmyra, Basra Gerasa gibi Suriye ve Ürdün şehirlerindeki tapınak kültürüyle ilişkilendirmektedir.

[175] Yıldırım, 2017: 76.

[176] Yıldırım, 2017: 77.

[177] Yıldırım, 2017: 78.

Portikolar üzerinde bulunan dükkanlar 3 m. genişlikte, 5.30 m. uzunluğundadır ve olasılıkla portikoların inşa tarihinden sonraki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Aynı zamanda bu dükkan yapılarının altında Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen dükkan yapılarının olduğu keşfedilmiştir[178] **(Levha 78b-c)**.

Caddenin altyapısında 3 adet kanal bulunmaktadır. Bu kanallardan ilki MS VI. yüzyıla tarihlendirilen bir kireç ocağında yaklaşık 2.5 m. derinliğe sahip olan kanal sistemidir. Kuzey-güney aksında uzanan ve yerel kireç taşından imal edilmiş olan bu kanal sisteminin batı kısmında da doğu-batı aksında uzanmış ve ana kanala bağlanan ikinci bir kanal sistemi bulunmaktadır. Yapılardan ele geçen buluntular incelendiğinde, yapılar İÖ I. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Son kanal ise liman caddesinin ortasında liman caddesiyle aynı döneme ait olmakla birlikte ana kanalizasyon sistemini oluşturmaktadır. 0.70 cm genişliğinde, 1.50 m. derinliğinde ve kuzey-güney aksında eğimli olarak akmaktadır. Aynı zamanda bu ana kanalizasyon sistemine bağlanan yanak pişmiş topraktan imal edilmiş su künkleri ve kurşun borulardan imal edilmiş başka hatlar bulunmaktadır[179].

2.2.4.2. Augusta Ana Caddesi

Kentte yer alan ana caddeler hem Cardo Decumanus hem Cardo Maximus formunda olması açısından son derece önemlidir. Bu iki cadde birbirini 90 derecelik açıyla kesmekte ve kesişmektedir. Caddenin portikolarında yer alan korinth düzeninde sütunlar bulunmaktadır. Yerel kireç taşlarından inşa edilen sütunlar 6.75 m'dir. Ana caddeler üzerinde sıklıkla görülen zafer takları bu yapı üzerinde de kendisini göstermektedir ve Cardo Decumanusun bir ucunda zafer takı bulunduğu bilinmektedir. MS II. yüzyılda inşa edildiği belirtilen sütunlu cadde şu anda harabe halindedir ve kuzey-güney yönünde uzanan caddenin düzenini yeniden kurmak imkansızdır. Ancak doğu-batı yönündeki caddede birkaç kaide hala yerinde durmakta ve bir monolitik sütun sağlam durumdadır. Sütunlar, 1,03 m² ölçülerinde kare levhalar üzerine oturur ve 2,25 m aralıklarla yerleştirilmiştir. Sütunun alt çapı 0,75 m olduğundan, sütunlar arası mesafe tam olarak üç alt çap olarak hesaplanır. Kaide ve plint, tek bir birim olarak oyulmuş olup, 0,65 m yüksekliğindedir ve monolitik sütunun

[178] Yıldırım, 2017: 79. Bu durum Phaselis'te de kendini göstermektedir. Ana caddenin hem zemininin altında hem de cadde üzerinde konuşlandırılan yapılarda gerçekleştirilen kazı ve sondaj kazılarında yapıların erken dönemlerinin izlerine ulaşılmıştır. Soloi-Pompeipolis caddesi yapı ve karakteristik özellik olarak Phaselis ana caddesi ile son derece büyük benzerlikler göstermektedir.

[179] Yıldırım, 2017: 84 vd. Caddenin altyapı sistemindeki ana kanalizasyon sistemi ve bu sisteme bağlanan yanal kanallarla birlikte kurşun ve pişmiş toprak künkler Phaselis ana caddesi ile son derece benzerlik göstermektedir. Phaselis ana caddesinin altyapı sistemi de bir ana kanalizasyon, ona bağlanan yanal hatlar, pişmiş toprak künk borular ve olasılıkla temiz suyun taşındığı kurşun borulardan oluşmaktadır ve kuzey-güney aksında uzamaktadır.

toplam yüksekliği 5,50 m'dir. Başlıkları ile birlikte, sütunların toplam yüksekliği yaklaşık dokuz alt çapa eşit olmalıdır. Şaftların çoğu kireçtaşından yapılmış olsa da, bazıları Anazarbus ve Hieropolis Castabala'da da bulunan paslı kırmızı konglomera taşındandır. Korint başlıkları iyi beyaz mermerden yapılmıştır; ve sitede sadece parçalar bulunmuş olsa da, komşu Gübe köyünde hala sağlam durumda birkaç güzel örnek vardı[180] **(Levha 79a)**.

2.2.4.3. Antiocheia ad Cragum Ana Caddesi

Kent içerisinde bulunan ilk cadde direkli cadde olarak isimlendirilmiştir. Bu cadde hamam yapısının batısında yer alan zafer takından başlar ve agorada son bulur. Cadde teraslanmış bir saha üzerine inşa edilmiştir. Bu teras ise güney hatta bir duvar örülerek oluşturulmuştur. Caddenin uzunluğu 166 m., genişliği ise 12 m.'dir. Caddenin her iki tarafında sütun dizileri yer almakta ve güneydeki sütunlar bir stylobat sırası üzerine oturmaktadır. Kuzey kenarda ise 3.50 m.'lik bir galeri bulunmaktadır. Yapının sütunları 4.15 m. yüksekliğinde, 0.51 m. çapında ve 2.55 m aralıklarla yerleştirilmiş olup granit malzemeden ve korinth düzeninde inşa edilmiştir. Çatı olarak ahşap bir konstrüksiyon üzerine yerleştirildiği düşünülmektedir. Caddenin güney kesiminde yer alan dükkanlar yüksek bir durumdadır ve bu durum da dükkanların iki katlı olduğunu düşünüdürmektedir. Cadde zemininin kuzeyde yer alan galeriden esinlenerek taşla döşeli olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda cadde üzerinde heykel kaideleri de bulunmaktadır. Caddenin kuzey tarafında, kuzey nekropolise açılan bir kapı bulunması da muhtemeldir. Caddenin doğu ucunda ise tek nefli bir tak bulunmaktadır. Bu takın iki pylonu arasındaki mesafe 5.70 m'dir[181]. Bu tak ile birlikte cadde terassız bir şekilde devam ederken yapı, MS III. yüzyıl yapılarıyla benzerlik göstermektedir **(Levha 79b- 80a)**.

2.2.4.4. Anazarbos Ana Caddesi

Kentin Cardo Maximusu 800 m boyunca düz bir şekilde uzanmaktadır. Yönü kuzeyin az doğusunda kalmakla birlikte orijinal Roma şehrinin Cardo Decumanusu ile aynı caddedir. Caddenin zemini her iki taraftada önemli ölçüde yükselmiştir ki bu da caddenin uzun yüzyıllar boyunca kullanıldığını göstermektedir. Cadde sürekli bir sütun sırası ile çevrili durumdadır. Yaklaşık 0.90 m genişliğinde sütunların alt çapları olduğu düşünülmektedir. Sütunlar arası mesafe ise 3.50 m olmalıdır. Benekli, koyu kahverengiye çalan kırmızı konglomera bloklardan inşa edilmiş olan sütunlar Hieropolis Castabala kentinde yer alan sütunlu caddede de görülen malzemedendir. Sütunların entablatür

[180] Gough, 1956: 175 vd.

[181] Bu durum Phaselis Hadrianus Takı'nın pylon açıklığı ile son derece benzer ölçülerdedir.

bölümüne dair herhangi bir malzemeye ulaşılmamıştır. Olasılıkla buradaki blokların şipolyen olarak başka yapılarda kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Sütun başlıklarının mermerden yapıldığı ve korinth düzeninde olduğu bilinmektedir[182] **(Levha 80b)**.

Kentin bir diğer caddesi ise Cardo Decumanus formunda inşa edilmiştir. Bu caddenin de Cardo Maximus gibi sütunlu bir yapıda olduğu bilinmektedir. VI. yüzyıldaki depremden sonra caddenin bloklarının ve malzemelerinin birçoğunun şipolyen malzeme olarak kentin yeniden inşası için kullanılmış olduğu bilinmektedir. Bu her iki caddenin kesişim noktasında yer alan yapılardan sadece ikisi net olarak bilinmektedir. Bunlardan biri hamam diğeri ise kilise yapısıdır[183] **(Levha 81a-b – 82a)**.

2.2.4.5. Hieropolis Castabala Ana Caddesi

Bent (1890, 234), kentin en dikkat çekici yapısı olarak tanımladığı, çift sıra sütun sisteminde inşa edilmiş ana caddenin kentin güney kapısından başlayarak tiyatronun arka tarafında sona erdiğini aktarmaktadır. Yaklaşık 300 m. kadar izlenebilir olan caddenin genişliği 10.6 m olup, sütunlar kırmızı ve mavi konglomeradan imal edilmiştir ve Pompeipolis kentinin sütunlarına oldukça benzerlik göstermektedir. Korinth başlıkları ve ionic kaidelere sahip olan sütunların çapları 0.8 m., yükseklikleri ise 6.00 m'dir. Her iki sütun arasındaki mesafe 2.4 m.'dir. Yapının her iki tarafında 78 tane sütun sayılabilmiştir. Bu sütunlardan sadece 30 tanesi ayakta kalabilmiştir. Sütunlu cadde, akropolis tepesinin eteklerinden gelen ve kamu yapıları ile çevrelenmiş bir teras üzerine inşa edilmiştir. Yapının yakınında sadece temel seviyesinde korunabilmiş bir çeşme yapısı bulunmaktadır[184] **(Levha 82b)**.

2.2.4.6. Korykos Ana Caddesi

Korykos ana caddesi, İS II. yüzyılın ikinci yarısı ile III. yüzyılın başları arasında şehirde artan imar faaliyetleri çerçevesinde inşa edilmiş olmalıdır[185]. Sütunlu bir yapıya sahip olan cadde uzunluğu 80 m'ye ulaşmakta iken caddenin genişliği ise 14,20 m.'dir. Bu caddenin en önemli özelliği Elaiussa-Sebaste'den gelen yol ile birleşmesidir[186]. Bu durum bir kentin ana caddesinin başka bir kentten gelen yolla birleşmesine güzel bir örnek sunmaktadır **(Levha 83a-b)**.

[182] Gough, 1952: 104 vd.
[183] Gough, 1952: 105 vd.
[184] Bent, 1890: 234 vd.
[185] Aşkın, 2012: 291.
[186] Aşkın, 2012: 299.

Caddenin güneybatı sütun sırası, teras üzerine yerleştirilmiştir. Zemin ve stylobat sırası arasındaki yükselti farkı ise 0.80 m'dir. Bu durum eğim farkını indirgemek için inşa edilmiştir[187]. Aşkın (2012, 301), caddenin her iki tarafında dükkan ve atölyelerin yer aldığını düşünmektedir. Bunu alan yakınında bulduğu bir temel buluntusuna dayandırmaktadır.

Cadde yapısının altyapı sistemiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Fakat arazinin yapısı nedeniyle kompleks bir altyapı sistemine ihtiyaç duymayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte cadde zemininin yerel kireçtaşlarından döşendiği, bazı yerlerde ise anakayanın traşlandığı ve bu sayede bir zemin oluşturulduğu bilinmektedir[188].

2.2.5. Kıbrıs Adasında Bulunan Ana Caddeler

2.2.5.1. Salamis Ana Caddesi

Kentte Cardo Decumanus ve Cardo Maximus tarzında iki adet sütunlu cadde bulunmaktadır. Bu caddelerden Cardo Maximus, 4.70 m. genişliğe sahip olmakla birlikte toplam uzunluğu 341 m.'dir. Caddenin döşemelerindeki farklılık caddenin iki farlı zaman diliminde inşa edildiğini göstermektedir. Caddenin birinci inşa evresi sütunlu cadde tarzında başlatılmış fakat ikinci inşa evresinde sütun aralarının moloz örgü ile doldurulması gibi bir durumla karşılaşılmıştır[189] **(Levha 84a)**.

Kentin Cardo Decumanus'u ise, bir kısmı açığa çıkartılmış ve caddenin genişliğinin 4,35 – 4,45 m aralığında olduğu görülmüştür ve doğu kısımda gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında ise genişliğin 4.50 m.'ye çıktığı görülmüştür. Yapıda kullanılan kireçtaşı döşeme bloklarının ise 0.40 – 0,80 m arasında değişen genişlikte ve 0.10 – 0.18 m arasında değişen kalınlıkta olduğu bilinmektedir[190].

Salamis Cardo Maximus'u MS II. yüzyılda kentte gerçekleştirilen imar faaliyetleri kapsamında inşa edilmiş olmalıdır. MS IV. yüzyılda gerçekleşen depremde zarar görmüş ve bu dönemden sonra sütunlarının arası moloz taşlardan oluşturulma duvarla kapatılmıştır. Daha sonrasında ise zemini oluşturan summun dorsum bloklarının ikinci sırası, ikinci evre olarak alana yerleştirilmiştir. Cardo Decumanus ise, Cardo Maximus gibi kentin MS II. yüzyıl imar faaliyetleri kapsamında inşa edilmiş olmalıdır[191] **(Levha 84b-85a)**.

---

[187] Ana cadde teraslaması için bk. bl. Antiocheia ad Cragum Ana Caddesi.

[188] Aşkın, 2012: 303. Ayrı ana caddede, anakayanın tıraşlanarak bir zemin oluşturulması durumu Phaselis ana caddesinin güney yakasında da mevcuttur.

[189] Öztaner, 2010: 200 vd.

[190] Öztaner, 2007: 103; Öztaner, 2010: 201.

[191] Öztaner, 2010: 205.

2.3. Phaselis Ana Caddesi

2.3.1. Konum

Phaselis ana caddesi, güney kısımda Hadrianus Takının bulunduğu alanla, merkezi limanın güney yakasına kadar uzanan hat üzerinde konuşlandırılmıştır. Yani kentin merkezinin tam ortasından, merkezi limandan güney limana doğru bir hat yapmaktadır ve polisin yapıları karşılıklı olarak ana caddeye cephe yapar bir biçimde inşa edilmiştir. Cardo Decumanus formunda inşa edilen ana caddenin kuzey kanadında Büyük Hamam, Merkezi Liman depo ve dükkan yapıları ve Latrina yapısı konuşlandırılmışken, güney kanadında, Domitianus Agorası ve Güney Liman dükkan yapıları konuşlandırılmıştır. Kentin meydanında ise tiyatroya uzanan bir konum ve Küçük Hamamla birlikte Tetragonal Agora da yer almaktadır. Dolayısıyla ana caddenin konumu incelendiğinde aslında kentin merkezinde yer alan yapıların neredeyse hepsinin decumanus üzerinde konuşlandırıldığı görülmekte ve bu yapıların da çoğunun ticaret yapısı olduğu izlenmektedir[192] **(Levha 44)**.

Cadde yön ve boyut bakımından farklılık gösteren unsurlar doğrultusunda iki yönde ilerleme göstermektedir. Bunlar kuzey kanat ve güney kanat olarak isimlendirilmiştir. Kuzey kanat güney kanattan yaklaşık 4 m. daha geniştir ancak temel olarak plan yapısı hemen hemen aynıdır. Aynı zamanda caddenin her iki kanadının hem doğuda hem de batıda yer alan krepidomalarında bulunan basamak sırası da farklılık göstermektedir. Çünkü kent meydanından limanlara doğru cadde bir eğim özelinde ilerlemektedir. Bu eğim caddenin meydandan başlayan kısımlarda yer alan krepidoma basamaklarının merkezi limanda sonlanan alanından daha az sayıda sıraya sahip olmasına sebebiyet vermiştir. Buna rağmen krepidoma üzerinde yer alan portikoların eğimi ise bitişik binalara erişimi kolaylaştırmak amacıyla düz yapılmıştır[193] **(Levha 45-48)**.

2.3.2. Plan

Kentin polisinin önemli bir kısmını oluşturan yapılar ana cadde üzerinde karşılıklı olarak konuşlandırılmıştır. Caddenin düzeni şehrin ana eksenlerinin şemasına uygun olarak tasarlanmıştır[194] **(Levha 49)**. Yapıların geneli ise Roma imparatorluk dönemi içerisine tarihlendirilebilirken, yapılardan en erkeni Domitianus Agorası, en geçi ise Büyük Hamamdır. Dolayısıyla, planlanmış bir inşa sisteminin ilk ipuçlarını veren bu tarihlendirmeler de aslında kentin bir master plan dahilinde inşa edildiğini, önce ana caddenin inşasının daha sonra bu ana cadde üzerine yapıların inşasının gerçekleştirildiğini

[192] Schäfer, 1981: 87-110.
[193] Schäfer, 1981: 87.
[194] Schäfer, 1981: 87.

kanıtlar niteliktedir. Bu durum net olarak alanda sadece Roma imparatorluk dönemi içerisinde bir yapılaşma olduğunu göstermemektedir. Nitekim olasılıkla Hellenistik Dönem kalıntıları bu yapılar altında olmalıdır[195].

Yapıların kapıları ana caddeye doğru cephe yaparken, arka taraflarında, kentin ana caddesiyle kavuşan, birbirleriyle organik bir bağ içerisinde olan sokaklar bulunmaktadır **(Levha 50a-b-51a)**. Özellikle ana caddenin araç trafiğine elverişli olmayan planlaması nedeniyle, ticaret mekanlarına taşınan emtiaların ana cadde üzerinden değil de bu sokaklar üzerinden taşındığı düşünülmektedir. Phaselis Ana Caddesi üzerinde araç trafiğinin olmamasının sebebinin bir olasılığı da çok yoğun insan trafiği olabilir. Zira çok yoğun yaya trafiğinin olduğu alanlarda araç trafiğinin olması yaya trafiğini ciddi oranda sekteye uğratabilir ki Phaselis gibi antikitenin her bölgesinden tüccarı kendisine çeken bir kentte yaya trafiğinin sekteye uğraması pek istenilen bir olgu olmazdı. Araç trafiğine elverişsiz durumun kanıtı ise özellikle caddelerin kuzey ve güney kanatlarının başlangıç ve kent meydanıyla buluştuğu noktalarda yer alan basamaklardan dolayı ve caddede yer alan zemin kaplamalarının üzerlerinde herhangi bir tekerlek izine de rastlanılmamış olmasıdır[196]**(Levha 51b-52a-b)**.

Komşu kentlerdeki yapım tekniklerine ve yapıların niteliklerine bakılacak olursa (Perge, Side vb. gibi) Ana Caddenin daha sade ve daha tek düze olmasının sebebi olasılıkla nitelikli, sütunlu veya bezemeli bloklardan oluşan bir yapıya sahip olmamasının nedeni büyük olasılıkla Phaselis'in her ne kadar ticari bakımdan çok önemli bir kent imajı çizse de bu büyük kentlerle yarışamamış ve finansal anlamda kapasitesini aşmış görünmektedir**(Levha 53a-b)**. Bundan dolayıdır ki sadece Ana Cadde özelinde değil, diğer kamu yapılarında da çoğunlukla sadelikli bir işçilik göze çarpmaktadır[197]. Yapılar son derece pragmatist ve kullanım odaklıdır. Fakat bu yine de Phaselis'in zayıf bir kent olduğu sonucunu çıkarmaz. Aksine Phaselisliler için yapının görünürlülüğünden ziyade kullanım kolaylığı ve işlevinin çok daha önemli olduğu sonucunu ortaya çıkartmaktadır.

[195] Alanda gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmaları bölümünde yapının erken dönemine ait buluntular detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

[196] Bu durum kendini birçok kentte gösterdiği gibi özellikle Pompeii'de Via Stabiana'da yolu araç trafiğine kapatmak için maksatlı bir şekilde kullanılan bir kaldırım taşında kendini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu nokta tam olarak kent meydanına çıkmaktadır ve kent meydanında çoğu zaman araç trafiği istenen bir durum değildir, bk. Flohr, 2021: 42.

[197] Schäfer, 1981.

2.3.3. Malzeme ve Teknik

Phaselis'in özellikle kent merkezinde bulunan yapıları incelediğimiz zaman, görülmektedir ki Hadrianus Kapısı dışında diğer yapılarda mimari bezeme neredeyse bulunmamaktadır. Yapılar son derece yalın ve çoğunlukla pragmatist bir düşünce özelinde inşa edilmişlerdir **(Levha 54)**. Nitekim mimari niteliklerden ziyade yapıda mimariyi en uygun ve en pratik şekilde kullanmayı hedefleyen bir tasarım söz konusudur.

Ana cadde 'cardo maximus' tarzında (kuzey-güney doğrultusunda) 227 m. boyunca uzanmaktadır. Caddenin kuzey kanadı 98 m. uzanmakta ve kent meydanıyla kavuşmakta, güney kanadı ise 77.5 m. boyunca uzanmakta ve Hadrianus Kapısı ile kavuşmaktadır. Caddenin orta alanında bir meydan yer almaktadır **(Levha 55)**.

Caddenin mimari özellikleri incelendiğinde, cadde üzerinde yer alan günümüze kalmış birkaç sütun ve sütun altlığı özelinde, düzenin olasılıkla İon düzenli olduğu görülmektedir **(Levha 56a)**. Sütun aralıkları konusunda ise *in-situ* şeklinde ele geçmiş herhangi bir buluntuya rastlanılmamış olduğundan ve herhangi bir altlık yerinin izine rastlanılmadığından dolayı olası bir restitüsyon önerisinde bulunmak son derece zordur. Fakat buna rağmen caddenin sütunlu bir cadde olduğu, özellikle yapıların ön cephelerinde, caddenin her iki tarafında da uzanan portikolarında ele geçen sütunlar sayesinde açıkça görülmektedir. Zira bu portiklerin, Phaselis'in ikliminden dolayı çatılı bir sisteme sahip olmasının zorunluluk olduğu su götürmez bir gerçektir.

Bu kaplama blokları olasılıkla geç dönemler farklı yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmak amacıyla kaldırılmıştır ve günümüze ulaşan cadde yapısı üzerinde yer yer boş alanlar bulunmaktadır. Ana cadde, portiko ve basamaklar arasındaki mimari düzenleme ise ana cadde ile portiko arasında yer alan basamakların kot farkı açısından oldukça önemlidir. Kentin ana caddesi, yapıların cephe yaptığı portikodan daha aşağı bir kottadır. Bu durumun açıklaması olasılıkla ana cadde üzerinde yer alan yapılara monumental bir açı vermek olarak açıklanabilir. Zira basamakları oluşturmak ve basamaklardan sonra yapıları inşa edebilmek için ana caddenin portikolardan aşağı bir katta olması gerekmektedir aksi durumda basamaklı bir ana cadde inşa etmek imkansız olacaktır. Kentin meydanına doğru gidildikçe ise bir eğim farkı oluşmaktadır. Kent meydanının güney limanla olan yükseklik farkı + 5.75 m, merkezi limanla olan yükseklik farkı ise +4.75 m'dir. Dolayısıyla merkezi limanla olan eğim %1,6, güney limanla olan eğim ise % 1 civarındadır **(Levha 57-64)**.

2.3.4. Teraslama ve Topografya

Ana Caddenin inşaat tekniği ile ilgili iki tane varsayımda bulunabiliriz. Roma Dönemi cadde ve sokaklarının inşa edilme sistemleri net bir şekilde bilinmektedir[198] **(Levha 65a)**. Yapıda gerçekleştirilen restorasyon ve kazı çalışmaları neticesinde alt summun dorsum ve krepis bloklarının altında rudus ve nucleus tabakaları net bir şekilde görülmüştür yani blokların alt kısımlarının moloz taşlar ve kum vasıtasıyla iyice doldurulduğu, sıkıştırıldığı ve bu dolgunun krepislerde merdiven formuna getirildiği ana cadde yürüyüş zemininde ise düz bir hat sağlandığı görülmüştür. Merdiven formuna getirilen blokaj sistemi üzerine ise basamak blokları yerleştirilerek ana caddenin krepidomaları inşa edilmiştir.

2.3.5. Zemin Sistemi

Ana caddenin portikoları kısmında sertleştirilmiş topraktan bir altlık hazırlandığı görülmektedir. Bu altlık üzerinde herhangi bir kaplama malzemesi günümüze ulaşamamıştır. Lakin kuzey kanadın batı portikosunda, Büyük Hamam cephe kısmında oldukça deforme olmuş ve sadece çok küçük bir alanda teseraların dağınık bir şekilde günümüze ulaştığı görülmektedir. Bu durumda iki tane olasılığın önünü açmaktadır. Bunlardan ilki buradan yola çıkarak portikoların zeminlerinin mozaik döşemli olduğu, bir diğeri ise bu döşemin sadece Büyük Hamamın giriş kapısı özelinde bulunabileceği, diğer portikolarda mozaik döşemenin olmadığıdır. Elimize geçen mozaik parçasının sadece bir alanda bulunmuş olması da portikoların sadece bu alanda mozaik döşemli olduğu fikrini destekler niteliktedir[199].

Ana caddenin zemini ise 3 aşamalı dolgudan oluşmaktadır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde sökülen summun dorsum bloklarının altındaki işlevsiz blokajın kaldırılmasından sonra görülmüştür ki caddenin altında klasik Roma Dönemi yol yapım teknikleri kullanılmıştır. Bu durumda alanda taşlar kademe olarak büyükten küçüğe doğru doldurulup en son kumla sıkılaştırılıp, en üst tabakada da toprak sertleştirilip üzerine kaplama blokları yerleştirilmiş olmalıdır. Kaplamaların boyutları farklılık göstermektedir. Bazı alanlarda kaplamalar dikdörtgen formlarda olabilirken bazı alanlarda bu kaplamalar daha kareye yakın formda karşımıza çıkmaktadır **(Levha 65b)**.

Phaselis kent merkezinde yer alan yapıların -Hadrianus Kapısı harici- genelinde olduğu gibi, ana caddeyi oluşturan bloklar ve kaplamalar da konglomera malzemeden oluşturulmuşlardır. Bu kayaç türü yapısı gereği, birçok küçük kayacılı içerisinde barındıran

[198] Roma Dönemi cadde inşa sistemleri hakkında bk. Cech, 2010.

[199] Roma yolları ile ilgili olarak Margary, 1973.

ve bundan dolayı da yoğun bir şekilde dökülmelere ve kopmalara uğrayan bir türdür. Dolayısıyla Phaselis gibi iklimsel özellikleri bu tarz materyallerin sağlığı için son derece elverişsiz olan bir kentte bu yapı malzemelerinin bozuşması, dökülmesi ve kırılması yoğun bir şekilde izlenmektedir.

2.3.6. Tipoloji ve Tarihlendirme

Phaselis ana caddesi tipolojik olarak ise, W. MacDonald'ın yaptığı ana cadde tipolojilerinin arasında tartışmalı bir durumda bulunmaktadır. Ana Caddeler bölümünde bahsedilen tipolojiler arasında;

II. Tip: Yanlarda Kaldırımları Bulunan Caddeler

VI. Tip: Her İki Yanında Uzun Portiği Bulunan Caddeler

vardır ve Phaselis ana caddesinin bu iki tipe de girebilecek bir mimarisi bulunmaktadır. Akdeniz havzasında yer alan kentler özelinde incelendiğinde ise Phaselis ana caddesinin mimarisi tekil bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır[200]. Belki de bu tipolojiye ek bir tip daha katmak, bu tarz ana caddeleri anlamlandırmak için faydalı olabilecektir.

Tarihlendirme aşamasında ise yapıların ana cadde üzerindeki tarihlendirilmesine bakıldığında en geç tarihli dönemin İS I. yüzyılın ikinci yarısı olduğu görülmektedir. Bu tarihte ana cadde inşasının hali hazırda gerçekleştirilmiş olması yapının tarihini Roma İmparatorluk dönemi özelinde en geç İS I. yüzyılın ikinci çeyreği ve üçüncü çeyreği arasına taşımaktadır. Geçmiş yıllarda ve modern dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda bulunan eserler özelinde tarihlendirme yapmak ise biraz sakıncalı bir durum olmakla birlikte, bu durum kentin erken dönem caddesinin de söz konusu cadde üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bulunan eserlerin geçmiş yıllarda gerçekleştirilen kazılarda hazırlanan raporların, her ne kadar çalışmalar ve raporlar iyi niyetli olsa da sağlıklı bir şekilde tutulamaması bu konuda zorluk yaratmaktadır. Dolayısıyla bulunan bir eserin caddenin neresinden ve hangi bölgesinden geldiği bilinmemekle birlikte akıntı veya dolgu toprakta olup olmadığı da bilinememektedir. Bu durum da buluntunun orijinal kontekste mi bulunduğunun bilinmesini zorlaştırdığı için ne yazık ki böyle bir tarihlendirme yapmak son derece sakıncalı olacaktır. Fakat ilerleyen zamanlarda planlanan çalışmalar tamamlandığında bu konu da net bir açıklığa kavuşturulabilecektir.

[200] Perge için bk. Abbasoğlu, 2000; Mansel, 1968; 1973; Side için bk. Abbasoğlu, 2000b; Mansel, 1978; Patara için bk.; Aktaş, 2013; Palmyra, için bk. MacDonald, 1986; Anderson & Spiers, 1927; Antiokheia için bk. Downey, 1961.

2.3.7. Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko ve Krepidoma

Phaselis Ana Caddesi hem kuzey hem de güney kanadında krepidomalarıyla -kent meydanı hariç- diğer kentlerde yer alan ana caddelerden mimari bakımdan ayrışım gösterir durumdadır. Tipolojik olarak çevre kentlerde yer alan ana caddeler, bazı durumlarda bir veya iki basamaklı krepidomalara sahip olsa da aslında bu denli yüksek ve geniş krepidomalar bölgede Phaselis'e özgü bir tasarım olarak karşımıza çıkmaktadır **(Levha 66a)**. Ana caddenin yürüyüş zemininin portikolarla olan ilişkisi krepidomalar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Krepidomaların yarattığı yükseklik caddenin zeminini portikolardan daha aşağı bir seviyede tutmuş ve bu durum portikolar üzerinde konuşlandırılmış yapıların cephelerine bir monumental görünüm eklemiştir.

2.3.7.1. Mimari

Yapıda gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında yapıya ait mimari ortaya çıkarılmıştır. En üst krepis sırasının iki sıra olarak oluşturulduğu görülmüştür ve portiko hizasında yer alan krepis blokları (A2 Sırası) üzerinde onurlandırma anıtları[201] ve olasılıkla portikonun çatı sistemini taşıyan payeler bulunmaktadır **(Levha 66b)**.

Yapının başlangıç noktası merkezi liman olup bu alanda herhangi bir evre, tamirat veya değişim görülmemektedir. Fakat yapının kuzey yönündeki başlangıç noktasında M.S II. yüzyılda inşa edilen Latrina yapısından dolayı değişikliğe uğradığı görülmektedir[202]. Latrina yapısı ana caddenin kuzey kanadının kent meydanı ile birleştiği noktada doğu portiko ve doğu krepidoma yapılarının üzerine konuşlandırılmıştır **(Levha 67a)**. Aynı şekilde bir kısmı da ana caddeden kent merkezine çıkan krepislerin üzerine oturmaktadır. Yapı bu alana inşa edilirken krepidomanın kent merkezine doğru yaklaşık olarak 15-10 metresinin kaldırıldığı görülmektedir. Kaldırılan krepidoma bloklarından sonra Latrina yapısı alana konuşlandırılmış ve krepidoma Latrina yapısının kuzey cephe duvarına yaslanmıştır.

Gerçekleştirilen anastylosis çalışmaları neticesinde bu alanda yer alan krepisler en üst kısımda bulunan iki sıra krepisten başlayarak A1 – A2 – B – C – D şeklinde kodlandırılmıştır.

A2 Krepis Sırası: **105 adet blok** kullanılmıştır (30 adedi yerinde, 75 adedi Phaselis güney liman rezervuar alanından getirilerek). Ayrıca doğu portikonun rıhtımla kesişen kısmındaki A2 krepis sırası için **8 adet blok** kullanılmıştır.

[201] Ana caddelerin üzerinde yazıt ve heykel kullanımı Anadolu özelliğidir, bk. Akbaş, 2001: 98.
[202] Öner, 2019: 379-390.

A1 Krepis Sırası: **94 adet blok** kullanılmıştır. Ayrıca doğu portikonun rıhtımla kesişen kısmındaki A krepis sırası için **8 adet blok** kullanılmıştır.

B Krepis Sırası: **91 adet blok** kullanılmıştır. Ayrıca doğu portikonun rıhtımla kesişen kısmındaki B krepis sırası için **8 adet blok** kullanılmıştır.

C Krepis Sırası: **78 adet blok** kullanılmıştır. Ayrıca doğu portikonun rıhtımla kesişen kısmındaki C krepis sırası için **14 adet blok** kullanılmıştır.

D Krepis Sırası: **33 adet blok** kullanılmıştır. Ayrıca doğu portikonun rıhtımla kesişen kısmındaki D krepis sırası için **20 adet blok** kullanılmıştır.

E Krepis Sırası: Rıhtım alanında yer alan E krepis sırası için **22 adet blok** kullanılmıştır (17 adedi yerinde, 5 adedi Phaselis güney liman rezervuar alanından getirilerek). Bu sıra, küçük bir sahanlık şeklinde iki sıra bloktan oluşmaktadır.

2.3.7.2. Zemin ve Blokaj

Krepidomalar özelinde gerçekleştirilen anastylosis çalışmaları, yapının zemin ve blokaj sistemi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Roma Dönemi yol inşa sistemlerinde görülen Statumen-Rudus-Nucleus tabakalarına benzer bir sistem krepidoma yapılarının zemin-blokaj alanı oluşturma aşamasında da görülmektedir. Anastylosis yöntemi uygulanarak gerçekleştirilen konservasyon çalışmaları neticesinde, krepidoma üzerinden sökülen krepis bloklarının alt kısımlarından çıkan, işlevini yitirmiş ve taşıyıcılık özelliğini neredeyse tamamen kaybetmiş olan zemin sistemi kazılarak temizlenmiştir **(Levha 67b, 68a)**. Temizleme ve kazı çalışmaları sırasında yapının ayakta kalmasını ve taşıyıcılık özelliği kazanmasını sağlayan zemin sisteminin en alt sırasında 0.20 – 0.30 m çaplara sahip moloz taşların olduğu görülmüştür. Bu moloz taşlar üzerine ise yaklaşık olarak 0.10 m çaplara sahip daha küçük moloz taşları serilmiş ve son olarak boşlukları tamamen doldurması amacıyla kireç harcı dökülerek zemin konsolidasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir **(Levha 68b)**.

2.3.7.3. Malzeme ve Teknik

Krepidoma, dört sıra krepisten meydana gelmektedir. Her bir sıra krepis bir önceki sıradan yaklaşık olarak 0.30 m'lik bir adım alanı oluşturarak merdiven formunda yükselmektedir. Blokların aralarında harç-derz tabası çürüdüğünden dolayı görülmemektedir. Yapı taşları kentin genelinde de oldukça sıklıkla kullanılan konglomera bloklardan oluşturulmuştur. Kente en yakın ocağa sahip yerel malzemenin de breş ve

konglomera olması bu denli fazla sayıda blok kullanılmasını gerektiren yapılarda belirleyici bir unsurdur[203].

Kullanılan blokların genel olarak yükseklikleri 0.28 ile 0.32 m arasında değişkenlik göstermektedir. Blokların derinlikleri ve genişlikleri konusunda daha özgür bir hareket alanına sahip olan krepis blokları, A1 ve A2 sırası hariç derinlikleri üst sıralarına gelen bloklardan dolayı kapatıldığı için gözle görünür konumda değildir. Yaklaşık olarak 0.50 m ile 1.00 m arasında değişen derinliklere sahip bloklar kullanılmıştır. Bu durum da derinlik konusunda yapıda kullanılan bloklarda bir standart ölçüyü zorunlu kılmamıştır keza aynı durum blokların genişlikleri konusunda da geçerlidir. Gerçekleştirilen çalışmalar sırasında görülmüştür ki 0.50 m ile 1.50 m arasında değişen genişliklerde bloklar kullanılmıştır.

2.3.8. Kuzey Ana Cadde Batı Portiko ve Krepidoma

Ana caddenin kuzey kanadının batı krepidoması kent merkezinden merkezi limana doğru bir basamaktan üç basamağa yükselir durumda inşa edilmiştir. Bu alanda yer alan krepisler yukarıdan aşağıya doğru A – B ve C şeklinde kodlanmıştır. Ana caddenin Latrina kuzey duvarından itibaren 20 metre sonra iki sıra, yaklaşık 30 metresinden sonra ise üç sıra basamağa yükselip üç sıra basamak şeklinde sonlanmaktadır. Batı krepidoma sırasında doğu krepidoma sırasından farklı olan bir durum göze çarpmaktadır. Gerçekleştirilen anastylosis çalışmaları neticesinde C sırasının kuzey ucunda yer alan bloklardan 6 tanesinin dikey olarak yerleştirildiği görülmüştür. Bu durum olasılıkla caddenin her iki tarafında var olan kot farkını ortadan kaldırıp yürüme zemininde yer alan eğimi belli bir doğrultuda tutmak için yapılmış olmalıdır. Eğer bu şekilde bir uygulama gerçekleştirilmemiş olsa idi caddenin batı kısmı doğusuna göre çok daha fazla bir eğime sahip olarak zeminde batıya doğru yönelim gözlenebilirdi. Bu uygulama sayesinde zeminde eşit doğrultuda bir eğim sağlanabilmiştir.

A Krepis Sırası: Toplam 100 adet blok kullanılmıştır. Bu bloklardan 75 adedi yerinde (in-situ) kullanılırken, 25 adedi Phaselis güney liman rezervuar alanından getirilerek kullanılmıştır.

B Krepis Sırası: Toplam 116 adet blok kullanılmıştır. Bu bloklardan 94 adedi yerinde (in-situ) kullanılırken, 22 adedi Phaselis güney liman rezervuar alanından getirilerek kullanılmıştır.

[203] Öner, 2018: 351-360.

C Krepis Sırası: Toplam 69 adet blok kullanılmıştır. Bu bloklardan 53 adedi yerinde (in-situ) kullanılırken, 16 adedi Phaselis güney liman rezervuar alanından getirilerek kullanılmıştır.

2.3.9. Kent Meydanı

Phaselis kent meydanı, ana caddenin tam orta noktasında oluşturulmuş hem kuzey hem de güney kanatlarından basamaklarla çıkılan bir yapıdadır. Yapı genel itibariyle dört köşe oluşturacak şekilde inşa edilirken MS II. yüzyıldaki imar faaliyetleri kapsamında Tetragonal Agora, Küçük Hamam ve Latrina yapılarının üzerine konuşlandırılması sonucu dörtgen formunu kaybedip daha köşeli ve çokgen bir forma evrilmiştir. Bu durum aslında İmparatorluk dönemi içerisinde bir kamusal alan yaratma çabasının sonucu olarak oluşmuş olsa gerektir. Bu durum özellikle bir devlet agorası olan ve döneminin en iyi imparatorlarından birisi olan Hadrianus'a adanan Tetragonal Agora'nın yapısı ve sosyal bir agora olmasından dolayı da kolayca kanıtlanabilir bir olgudur. Tetragonal Agora ve Küçük Hamamın inşa tarihinden önce tiyatroya ulaşan basamakların kent meydanından doğru ilerlediği ve aslında bu durumun tiyatronun trafiğini hafifleten bir unsur olduğu açıkça görülmektedir. Küçük Hamam yapısının bu noktaya çok yakın bir alanda inşa edilmiş olması, kent meydanı ve tiyatro yapısının organik ilişkisini bozmuş ve bu iki yapı dolaylı olarak birbirine bağlanır şekle dönüşmüştür.

Yapı mimari olarak sadece summun dorsum bloklarından oluşmakta ve herhangi bir portikoya sahip değildir. Ana caddenin her iki yakasından uzanan portikolar meydana çıkan basamaklara geldiği noktada sonlanmakta ve meydan üzerinde devam etmemektedir. Aynı zamanda MS II. yüzyıldan önce yapı genişlik olarak caddeden geniş durumdayken üzerine yapılar konuşlandırıldıktan sonra daralma göstermiştir. Dolayısıyla yapı sınırlandırılmıştır. Bu nedenle sabit bir ölçüsü bulunmamakta fakat en geniş noktada yaklaşık 15 m iken en dar noktada da 9 m'ye kadar daralmış bir durumdadır.

Akropolis'in kent polisine bağlantı noktası da meydan vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Akropolise çıkan basamaklar tiyatro yapısının güneyinde bulunmakta ve başlangıç noktaları kent meydanının güney kesiminde yer almaktadır. Aynı zamanda bu basamakların geç dönemde bir surla çevrelendiği görülmektedir. Olasılıkla Arap akınları sırasında kent merkezinde yer alan nüfus korunaklı olan akropolise taşındı ve bu taşınmadan sonra akropolisi daha korunaklı hale getirebilmek için bu merdivenleri sınırlayıp, tiyatronun caveasına kadar ulaşan bir sur yapısı inşa edildi ve bu sayede geçişler kontrollü bir şekilde sağlanmaya başlandı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Phaselis Ana Caddesi Özelinde Gerçekleştirilen Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları ve Koruma Önerileri

Phaselis, coğrafik olarak yapıtaşları için çok sağlıklı olmayan bir alanda kurulmuştur. Deniz seviyesinde, oldukça fazla nemli bir bölgede, deniz kenarında ve ormanlık bir alanın içinde bulunması sebebiyle kimyasal ve biyolojik bozulmaların çok hızlı gerçekleştiği bir kenttir. Hali hazırda kentte kullanılan malzemenin neredeyse %80'i iri parçalı kireç taşlarından oluşmakta ve bu yapıtaşlarının da çok güçlü ve bütünleşik malzemeye sahip taşlar olmaması kentteki bozulmayı en üst seviyelere çıkarmaktadır[204]. Kısacası kent nemsiz bir bölgedeki yüksek rakımda konuşlandırılmış bir kentten çok daha hızlı sürede tahrip olmaktadır.

Phaselis gibi deniz kenarında kurulan kentlerde yapıtaşları için en büyük düşman hiç şüphesiz ki tuzdur. Tuzun dalgalarla ve rüzgarla bütün kente ulaşması, yapıtaşlarının içlerine işleyerek, diğer kimyasallarla girdiği tepkimeler sonucu taşlarda geri döndürülemez tahribatlar bırakması ve tahribatlara karşı bir önlem alınmaması kentlerdeki yapıtaşlarının en büyük bozulma sebebidir[205]. Bu çözünebilir tuzlar taşlara çok çeşitli şekillerde zarar verebilmektedir. En önemlisi ise gözeneklere inen tuz kristallerinin büyümesidir.

Hava kirliliği ve biyolojik sebepler de belki en az tuz kadar taşlara zarar veren etmenleri oluşturmaktadır. Canlı organizmalar taşın çürümesindeki başlıca sebepler olarak görülmektedir. Bakterilerin taşların bozulmalarında etkileri konusu hala çalışılması gereken bir konuyken hava kirliliği sebebiyle taşların üzerine düşen gazlar, sarmaşıklar, yosunlaşmalar, likenler gibi biyolojik unsurlar da bozulmaların en büyük unsurları sayılmaktadır[206].

İçsel problemler ve diferansiyel gerilme de taşlara zarar veren diğer önemli bozuşum sebepleridir. Bu bozulma sebebi, taşın içerisine etki eden toprağın şişmesi, taşın ıslanıp kuruması ve bu sırada kimyasal bir dirence maruz kalması olarak etki etmektedir. Bu sırada taşın kılcal veya geniş çatlaklarında genleşen bu malzemeler taşı çatlatmakta veya büyük parçalar halinde kopmasına sebep olmaktadır[207].

---

[204] Phaselis yapıtaşları için bk. Öner, 2018.
[205] Tuzun yapıtaşlarına etkisi için bk. Doehne – Price, 2010: 15 vd.
[206] Schaffer, 1932.
[207] Dohne et. al., 2005.

3.1. Ana Caddede Gerçekleştirilen Restorasyon, Konservasyon ve Onarım Çalışmaları

Bu bölümde Phaselis Antik Kenti'nin Ana Caddesi'nde yürütülen kapsamlı restorasyon ve konservasyon çalışmaları detaylandırılmaktadır. Bu süreçte, özellikle Ana Caddenin kuzey kanadının doğu ve batı portikolarındaki krepidomaların onarımı ve ana cadde zemininin yeniden döşenmesi üzerinde durulmuştur. Çalışmalar, mevcut blokların sökülüp temizlenmesi, mıcır ve kireç karışımı ile blokaj-altyapı hazırlığı ve yeniden kullanılan blokların Anastylosis tekniğiyle yerleştirilmesi gibi aşamaları içermektedir. Ayrıca, su kanallarının kazısı ve onarımı ve bu süreçte bulunan arkeolojik eserler (sikke, seramik ve cam parçaları, insan iskeletleri gibi) de bu bölümde yer almaktadır. Genel olarak, altyapı düzenlemeleri, estetik restorasyonlar ve kazı buluntularının belgelenmesi gibi çeşitli arkeolojik faaliyetleri gözler önüne sermektedir.

Phaselis Antik Kenti Ana Caddesi'ndeki restorasyon ve koruma çalışmaları, caddenin ve çevresindeki yapıların dayanıklılığını artırmak, bozulumu durdurmak ve eski ihtişamını geri kazandırmak amacıyla kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Çalışmalar, Haziran 2023 tarihinde başlatılıp Ocak 2024 itibarıyla Ana Cadde üzerindeki onarım ve sağlamlaştırma faaliyetlerinin tamamlanmasıyla son bulmuştur.

Phaselis Antik Kenti Ana Caddesi, portikoları ve bağlantılı basamak alanlarında yürütülen restorasyon ve konservasyon çalışmaları kapsamında kritik bir aşama olan blok sökme (demontaj) süreci ile başlamıştır. Anastylosis tekniği prensipleri doğrultusunda gerçekleştirilen bu işlemlerin amacı, zamanla doğal afetler, özellikle depremler, bitki kökleri ve antropolojik etkileşimler sonucu deformasyona uğramış antik yol ve yapı zeminlerinin orijinaline uygun şekilde onarımı ve sağlamlaştırılmasıdır. Çalışmalar, zemin ve basamaklardaki çöküntü veya yükseltilerin düzeltilmesi, eksik blokların tamamlanması ve yapısal sağlamlığın yeniden kazandırılması hedefleriyle yürütülmüştür

Phaselis Antik Kenti'nin Ana Caddesi, kentin önemli bir aksını teşkil etmekte olup, zamanla çeşitli doğal ve antropolojik etkenlerle ciddi tahribata uğramıştır **(Levha 85b-86a-b-87a-b)**.

Bu tahribatlar, cadde ve portiko zeminlerindeki döşeme bloklarının hizadan çıkmasına, çöküntülere, yükseltilere ve genel bir bozulmaya yol açmıştır. Bu bağlamda, kentin kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla kapsamlı bir restorasyon ve konservasyon projesi başlatılmıştır. Projenin temel yaklaşımlarından biri

olan anastylosis tekniği, orijinal mimari elemanların sökülerek, gerekli onarımlardan geçirildikten sonra orijinal konumlarına yeniden yerleştirilmesini içermektedir.

Blok Sökme Sürecinin Gerekliliği ve Amaçları

Phaselis Ana Caddesi'ndeki döşeme ve basamak bloklarının sökülmesinin ardında yatan başlıca nedenler ve hedefler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Yapısal Bütünlüğün Bozulması: Cadde zemini ve basamaklar, uzun yıllar boyunca doğal afetler, özellikle depremler ve zemindeki ağaç kökleri gibi etkenler nedeniyle yoğun tahribata uğramıştır.

Bu durum, blokların orijinal hizalarından kaymasına, çöküntü veya yükseltilerin oluşmasına yol açmıştır. Blok sökme, bu bozulmaların temel nedenlerine inmek ve zemini yeniden sağlamlaştırmak için elzemdir.

Terazinin Sağlanması: Yerinden oynamış, çökmüş veya yükselmiş blokların teraziye alınması, sökme işlemiyle başlar. Bu hem yapısal sağlamlık hem de estetik bütünlük açısından kritik öneme sahiptir.

Alt Dolguların Değerlendirilmesi ve Yenilenmesi: Mevcut blokaj sistemlerinin (alt dolguların) yetersizliği veya bozulması, zemin ve basamakların stabilitesini olumsuz etkilemiştir. Blokların sökülmesi, bu alt dolguların temizlenmesini, değerlendirilmesini ve gerektiğinde yeni, sağlam bir dolgu ve yatak (blokaj) hazırlanmasını mümkün kılar.

Eksik veya Deforme Olmuş Blokların Değiştirilmesi: Restorasyonun bir parçası olarak, cadde ve basamaklardan eksik olan veya tekrar kullanılamayacak kadar deforme olmuş blokların yerine sağlam ve nitelikli taşların kullanılması gerekmektedir.

Sökme işlemi, bu tür blokların tespitini ve değişimini kolaylaştırır. Bazı durumlarda, kırılan bloklar sökülerek yapıştırma işleminden geçirilmiş ve yeniden kullanıma hazır hale getirilmiştir **(Levha 88a-b – 89a-b)**.

Arkeolojik Bilgi Edinimi: Blok sökme işlemi, yüzey altında kalmış arkeolojik katmanlara ve buluntulara erişimi sağlayarak, antik kentin kronolojisi, yapısal evrimi ve kullanımına dair önemli bilgiler sunar. Blok sökme işlemleri, sadece yapısal onarım için değil, aynı zamanda kentin alt katmanlarına ve tarihine ışık tutan önemli arkeolojik buluntulara ve yapısal bilgilere erişim sağlaması açısından da büyük önem taşımaktadır **(Levha 90a-b)**.

3.1.1. Blok Sökme Metodolojisi ve Uygulama Aşamaları

3.1.1.1. Blokların Tespiti ve Numaralandırılması

Blok sökme işlemi, öncelikle terazisi bozulmuş, yerinden oynamış, çökmüş ya da yükselmiş blokların tespit edilmesiyle başlar.

Yapı özelinde karmaşık yapısal sorunlar içeren bölgelerde, sökülecek tüm bloklar tek tek numaralandırılmış ve yapının rölövesi çıkarılmıştır. Bu detaylı belgeleme, blokların orijinal konumlarına doğru şekilde yeniden yerleştirilmesi (anastylosis) için kritik bir adımdır.

3.1.1.2. Sökme İşlemi

Tespit edilen bloklar, genellikle vinç yardımıyla dikkatlice yerlerinden kaldırılır. Sökme işlemi, bazen manuel olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Basamak sıraları gibi doğrusal elemanlarda, sökme işlemi genellikle sırasıyla ilerletilmiştir (örn. doğu portikoda A, B, C, D sıraları). Batı portiko basamakları da benzer şekilde güneyden kuzeye doğru sökülmüştür. Sökülen bloklar cadde veya portiko üzerinde uygun alanlara yerleştirilerek yeniden kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir.

3.1.1.3. Blokların İstiflenmesi ve Taşınması

Blokların tekrar kullanılacakları alanların yakınlarına istiflenmesi blokların korunmasını ve yeniden kullanımlarında kolay erişim sağlar. Özellikle Phaselis Güney Limanı Rezervuar Alanı (PGLR), restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere taş temin edilen önemli bir kaynaktır. Eski çalışmalarda da lagün çevresine taşınan bloklar, cadde onarımında kullanılmak üzere alınmıştır. Bu alanlardaki bloklar 1980 ve 1990'lı yıllarda Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu ve sonrasında Antalya Müzesi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında bu alana istiflenen bloklardır. Kentin orijinal bloklarıdır ve birçoğu Ana Cadde kazıları sırasında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu alanlarda kullanılan bloklar aslında geçmiş yıllarda yine bu alandan götürülen bloklardır. Dolayısıyla alanda gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde kullanılan blokların hepsi yapının orijinal bloklarına aittir denilebilir **(Levha 91a-b-92a-b)**.

3.1.1.4. Zemin Altı Dolgu Katmanları ve Blokaj Sistemleri

Sökülen blokların altından genellikle toprak ve molozdan oluşan dolgu tabakaları ortaya çıkmıştır. Bu moloz miktarının az olması, basamakların çökmesine zemin hazırlayan bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Bazı alanlarda ise, blokaj sistemleri detaylı bir şekilde gözlemlenmiştir. Özellikle D sırasına ait blokların altından çıkan blokaj sistemi, restorasyon ekibine eski yapım teknikleri hakkında bilgi sağlamıştır.

Bazı durumlarda, blokaj bloklarının varlığı ve yerlerinden sökülmeleri belgelenmiştir. Ayrıca, bir bloğun altından çıkan harç katmanının, orijinal döşeme metodu hakkında bilgi verdiği ve modern restorasyon metotlarının orijinalle örtüştüğü gözlemlenmiştir. Geç antik çağ dönemi tamirat ve blokajına ait "*nucleus*", "*rudus*" ve "*statumen*" tabakaları da cadde altından ortaya çıkarılmıştır **(Levha 93a-b-94a-b-95a-b-96a-b-97a)**.

3.1.1.5. Su Kanalları ve Yapı Elemanları

Blok sökme işlemleri sırasında, Phaselis'in karmaşık altyapı sistemine dair önemli bulgular elde edilmiştir:

Roma Hamamı kanalı: Cadde altından geçip doğu portiko kenarına yaklaşan ana kanalın devamı, kazı ve blok sökme işlemleri sırasında ortaya çıkarılmıştır. Bu kanal, 5.20 m uzunluğunda kazılmış ve 0.50 m genişliğinde, 0.75 m derinliğinde olduğu belirlenmiştir. Roma Hamamı'ndan gelen suyu ana su kanalına aktardığı düşünülen başka bir pişmiş topraktan oluşan künk kanal da ortaya çıkarılmıştır. Bu kanalın yarıçapı dişil bölümünden 0.18m, eril bölümünden ise 0.15m olarak ölçülmüştür. Kazı çalışmaları sırasında kanalın iki ucu da belirlenmiştir **(Levha 97b – 98a)**.

Kanal kazıları sırasında kanalda bir grup iskelet kalıntısına ulaşılmıştır[208].

Latrina kanalı: Latrina'nın kuzey duvarı altından çıkıp kuzeybatı yönünde ilerleyen Latrina kanalı da kazılarak ortaya çıkarılmış ve belirli bir seviyede düzenlenmiştir. Bu kanal yaklaşık 5.00 metrelik bir hat sonrasında ana kanala bağlanmaktadır **(Levha 98b – 99a)**.

Tetragonal Agora su kanalı: Tetragonal Agora'nın kuzeydoğu köşesinde, basamak bloklarının altından bir su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Bu kanalın, agoranın içine dolan yağmur sularını boşaltmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Kanalın üzeri, korunmak amacıyla küçük bloklarla kapatılmıştır. Ayrıca bu alanda kurşundan yapılmış borular ortaya çıkartılmıştır. Kurşun boruların genellikle temiz suyun taşındığı, yapılara ulaştırılırken kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Tetragonal Agoradan gelip Küçük Hamama doğru yönelen bu kurşun boruların kentin temiz su taşıma sistemine ait bir parça olabileceği değerlendirilmiştir **(Levha 99b-100a)**.

Doğu portiko altındaki kanal (Merkezi Kanal): Caddenin doğu portikosunda yer alan ve Büyük Hamamdan gelen su kanalı ana kanala bağlanan başka bir kanaldır blok sökme sırasında keşfedilmiştir. Bu kanal çok büyük ihtimalle Büyük Hamamdan gelen pis suyun ana kanalizasyona aktarılması ve buradan da kentin drenaj sistemi vasıtasıyla

[208] Karahan, Aytek & Yener, 2024: 53vd.

Merkezi Limana boşaltılmasını sağlamaktadır. Bu kanal, 0.25m genişliğinde, doğudan 0.40m, ana kanala bağlandığı noktada ise 0.50m derinliğinde, taş duvarları ve taş zemini olan bir yapıya sahiptir **(Levha 100b- 101a-b - 102a)**.

3.1.1.6. Arkeolojik Buluntular

Blok sökme ve kazı çalışmaları sırasında çeşitli arkeolojik buluntulara rastlanmıştır:

Sikkeler: Birçok kez, özellikle basamak altından veya kanal kazıları sırasında bronz sikkeler ele geçmiştir. Bu sikkeler, kentin farklı dönemlerine ait kullanım ve yapılaşma pratikleri hakkında ek veriler sunmaktadır.

Seramik ve Cam Eser Parçaları: Kazılar sırasında firnisli seramik parçası, amphora dibi/kulbu/ağzı, unguenterium parçaları, kandil parçaları, kabartmalı seramik ağzı parçası, ve çok sayıda cam eser parçası (kulp, ağız, boyun, gövde, dip, pencere camı) ele geçmiştir

Metal Objeler: Çiviler, çivi parçaları ve diğer metal objeler ve bir metal bıçak parçası da bulunmuştur.

İnsan Kalıntıları: Özellikle Büyük Hamam kanalının kazısı sırasında, kanalın batı portiko ucundan yaklaşık 0.50m derinde insan kemiklerine rastlanmıştır. Devam eden kazılarda kafatasına ulaşılmış, hatta ikinci bir bireye ait olduğu düşünülen kemikler ve omurga da bulunmuştur. Daha sonrasında ise burada birden çok iskeletin bulunduğu ortaya çıkartılmış ve bu kemikler antropologlar tarafından incelenmeye alınarak bir makale hazırlanmıştır[209].

Diğer Buluntular: Bir adet tezgah ağırlığı (ağırşak), sapan kurşunu, haçlı kolye ucu, yazıtlı mimari blok (heykel kaidesi), ve dalgalı bezemeye sahip pişmiş toprak levha gibi farklı türde arkeolojik objeler de ortaya çıkarılmıştır.

Erken Dönem Elemanları ve Dönemlendirme Bilgileri:

Blok sökme esnasında, daha önceki dönemlere ait yapısal elemanlara da rastlanmıştır:

Erken Dönem Zemin Blokları/Blokaj: Bazı sökme işlemleri sırasında, sökülen blokların alt katmanlarında, erken döneme ait zemin blokları veya cadde zemininin orijinal blokajı olabileceği düşünülen taşlar ortaya çıkarılmıştır.

Bu durum, Roma Dönemi'nde inşa edilen caddenin, kentin erken dönem caddesi ile aynı doğrultuda ve üzerine inşa edilmiş olabileceği hipotezini güçlendirmektedir.

3.1.2. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Sonuçları

Phaselis Antik Kenti Ana Caddesi'nde gerçekleştirilen restorasyon işlemleri, anastylosis tekniğinin temel bir bileşeni olarak, kentin yapısal bütünlüğünü yeniden tesis etme ve kültürel mirası koruma hedeflerine hizmet etmektedir.

Bu süreç, sadece tahrip olmuş yapı elemanlarını onarmakla kalmayıp, aynı zamanda yüzey altındaki arkeolojik katmanları ve buluntuları ortaya çıkararak, kentin tarihi, mimarisi ve günlük yaşamına dair değerli bilgiler sunmuştur. Blokların dikkatlice sökülmesi, belgelenmesi ve sağlam bir altyapı ile yeniden yerleştirilmesi, Phaselis'in gelecek nesiller için erişilebilir ve anlaşılır bir arkeolojik alan olarak kalmasını sağlamaktadır. Bu çalışmalar, modern restorasyon prensiplerinin, arkeolojik araştırmalarla entegre bir şekilde uygulanmasının önemini vurgulamaktadır.

Çalışmalar sırasında kullanılan blok miktarları:

Ana Cadde Zemini:

Toplamda 2584 adet blok yerleştirilmiştir. Bu blokların 600 adedi Phaselis Güney Liman Rezervuar Alanından (PGLR) temin edilmiştir.

Doğu Portiko Basamak Sıraları (A, B, C, D):

Toplamda 457 adet blok yerleştirilmiştir. Bu blokların 215 adedi Phaselis Güney Liman Rezervuar Alanından (PGLR) temin edilmiştir

Batı Portiko Basamak Sıraları (A, B, C):

Toplamda 355 adet blok yerleştirilmiştir. Bu blokların 57 adedi Phaselis Güney Liman Rezervuar Alanından (PGLR) temin edilmiştir. Bazı bloklar yerinde onarılmış veya sökülüp tekrar yerleştirilmiştir.

Merkezi Limana İniş Kuzey Basamakları:

Toplamda 66 adet blok yerleştirilmiştir. Bu blokların 11 adedi Phaselis Güney Liman Rezervuar Alanından (PGLR) temin edilmiştir.

Sahanlık:

Toplamda 105 adet blok yerleştirilmiştir. Bu blokların 37 adedi Phaselis Güney Liman Rezervuar Alanından (PGLR) temin edilmiştir.

3.1.3. Yapıtaşları Özelinde Varolan Bozulmalar

3.1.3.1. Bozulma Etkenleri

Yapılarda gerçekleştirilmesi planlanan restorasyon, konservasyon veya onarım işlemlerinden önce mutlaka bozulmaların sebepleri ayrıntılı olarak incelenmelidir. Bu bozulmaya sebep olan etmenler belirlenmeli ve gerekli teknik incelemeler tamamlanmalıdır.

Özellikle yapıda çevresel etkenlerin uzun vadeli etkileri takip edilmelidir. Kuru ve soğuk alanlarda kar yağışı ve don olaylarının, sıcak ve nemli alanlarda ise ısının ve yağmurun etkisi bir süre gözlenmeli ve ne kadar sürede ne kadarlık bozulma olduğu saptanmalıdır. Bu tanı koyma uygulamanın da bu doğrultuda yapılması daha başarılı sonuçlar doğurmaktadır. Bu etkiler iç ve dış nedenler olmak üzere ikiye ayrılırken aynı zamanda bu iki grupta kendi içerisinde farklı gruplara ayrılmaktadır[210].

3.1.3.2. Biyolojik Bozulmalar

Taşların yüzeylerinde mikrobiyolojik organizmalar, likenler, bitkiler, yosunlar, mantarlar gibi türlerin gelişim gösterdiği bozulmalardır. Bu biyolojik etmenler zamanla taşa fiziksel ve kimyasal zarar vererek taşın bozulmasını sağlar. Taşın yapısında bulunan mineralleri olumsuz etkiler ve taşın yapısında organik asit üretirler. Görüldüğü yerler çoğunlukla taşın yere yakın olan yerleri, üzerinde yürünen taşlar, yağmur sularıyla ve havadan gelen asitle direkt olarak temas halinde olan bölümlerdir. Taşlar üzerinde oksidasyon ve redüksiyon reaksiyonlarını hızlandıran biyolojik etmenler taşları kemirmekte, taşın sürekli ıslak kalmasına neden olmakta karbondioksit asitleri üreterek taşları parçalamakta ve genleşme ve daralma hareketleriyle taşlara önlenemez zararlar vermektedir[211].

3.1.3.3. Algler ve Yosunlar

Taşların yüzeylerinde mikrobiyolojik organizmalar, likenler, bitkiler, yosunlar, mantarlar gibi türlerin gelişim gösterdiği bozulmalardır. Bu biyolojik etmenler zamanla taşa fiziksel ve kimyasal zarar vererek taşın bozulmasını sağlar. Taşın yapısında bulunan mineralleri olumsuz etkiler ve taşın yapısında organik asit üretirler. Görüldüğü yerler çoğunlukla taşın yere yakın olan yerleri, üzerinde yürünen taşlar, yağmur sularıyla ve havadan gelen asitle direkt olarak temas halinde olan bölümlerdir. Taşlar üzerinde oksidasyon ve redüksiyon reaksiyonlarını hızlandıran biyolojik etmenler taşları kemirmekte, taşın sürekli ıslak kalmasına neden olmakta karbondioksit asitleri üreterek taşları parçalamakta ve genleşme ve daralma hareketleriyle taşlara önlenemez zararlar vermektedir[212] **(Levha 102b)**.

Yosun oluşumu, sürekli nemli ve ıslak kalan alanlarda oluşan bir bozulma türüdür. Genellikle zemine yakın yerlerde, akıntının olduğu alanlarda görülmekle birlikte, su kenarında olan kentlerde bütün yapı üzerinde görülmesi mümkündür. Döneme göre renk

[210] Ahunbay, 1996: 38.
[211] Öcal & Dal, 2012: 110 vd.; Hasbay & Hattap, 2017: 37; MEB 2013: 20 vd.
[212] Öcal & Dal, 2012, 110 vd.; Hasbay – Hattap 2017, 37; MEB 2013, 20 vd.

farkı gösteren yosun tabakaları, taş yüzeylerinde çukurlaşmalar ve çatlaklara neden olur. Bu durum da ilerleyen dönemlerde oluşacak kimyasal ve fiziksel bozulmalara sebep olan ve bu bozulmaları hızlandıran etmenlerdir. Taşla yosun arasında bir toprak tabakası bulunur ve bu toprak tabakası hem tuzlanma hem de farklı kimyasal etkiler göstererek bozulmanın hızını ciddi oranda arttırmaktadır[213].

3.1.3.4. Likenler

Biyolojik olarak alglerin ve mantarların birlikte yaşadığı ortak yaşam canlıları olan likenler çeşitli renklerde, sıcaklık ve susuzluk gibi şartlara son derece dayanıklı, kaya yüzeyine tutunma yeteneğine sahip canlılardır. Vücutlarında barındırdıkları mantarlar zamanla asit salgılayarak ve taş yüzeyini nemli tutarak taşa aşınmaya ve bozulmalara neden olurlar[214]. Taşlara daha çok yüzeysel zarar verirler ama bu yüzeysel zararlar ileride oluşacak daha büyük zararların öncüsü konumunda bulunabilirler. Taşın derinliklerine inerek taşı çatlatabilir ve büyük parçaların koparak yeniden kullanılmasını engelleyecek derecede zararlı olabilirler. Bu canlılar suyun ve ışığın fazla olduğu alanlarda daha fazla gelişim gösterir ve Phaselis gibi su kenarında konuşlandırılmış kentler için bu durum oldukça zararlı görülebilmektedir **(Levha 103a)**.

3.1.3.5. Bitkiler

Antik kentlerin birçoğunun en büyük sorunu şüphesiz ki bitki örtüsünün ve ağaçların kontrolsüz bir şekilde bütün bir kenti ele geçirmesi ve bazen yapıtaşlarının tam da içlerinden köklenerek yapının geri dönülemez bir şekilde bozulmasına ve bazen de çökmesine sebebiyet vermektedir. Özellikle duvar içlerinde ve bağlayıcı malzeme içlerinde gelişen kökler ve bitkiler yapıda çatlamalara, yarılmalara ve bağlayıcı malzemenin özelliğini kaybetmesine sebebiyet verirler. Bununla birlikte kimyasal erimeler de bitkilerin yapılarda ve taşlarda gösterdiği zararlı etmenler arasındadır[215] **(Levha 103b)**.

3.1.3.6. Renk Değişimi

Güneş ışınları ve güneşten gelen UV ışıklar, su ve suya bağlı nem, yangın gibi durumlar neticesinde taşın yüzeyindeki minerallerin kimyasal değişime uğraması sonucu taş yüzeyinde renk değişimleri ve lekelenmeler meydana gelir.

Renk değişimleri, taşın yapısına göre farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Eğer koyu renkli taşlarda beyazlaşma oluyorsa, taşın yapısında bulunan kimyasal elementlerin ve minerallerin ayrışması, eğer beyaz bir taşın yüzeyinde koyu renk değişimi oluyorsa da, taşın

[213] Öcal & Dal, 2012, 114 vd; MEB 2013, 21;
[214] Öcal & Dal, 2012, 112; Hasbay & Hattap 2017, 30.
[215] Akyol et al. 2013: 2.

neme maruz kaldığı ve nemli alan olarak belirtilen bozulmalar görülmektedir[216] **(Levha 104a)**.

3.1.3.7. Derz Boşalması

Bağlayıcı malzeme olarak kullanılan derzin, zaman içerisinde, özellikle suyun etkisiyle çözünmeye başlarlar. Bu çözünme neticesinde bağlayıcılık özelliklerini kaybeder ve çözünerek taştan ayrılırlar. Bu durumda hem blokların sabitleyici ve bağlayıcı özellikleri kaybolarak devrilmeler ve çökmeler yaşanabilmekte hem de bloklar arasında boşluklar oluşmaktadır. Bu durum aynı zamanda diğer bozulmaları da hızlandıracaktır. Taşları birleştirmek için kullanılan harcın yapısına göre de bu bozulma olayı hızlı veya görece daha yavaş gelişmektedir[217]**(Levha 104b)**.

3.1.3.8. Çatlak Oluşumu veya Parçalar Halinde Ayrılma

Taşta hareket, darbe alma, içte gelişen kimyasal durumlar, doğal veya beşeri afetler sonucunda oluşan, bulunduğu konum farketmeksizin bütün taş yapılarda en sık görülen bozulma türlerindendir. Taşın mekaniğinin bozulması sonucu bağlayıcılığı azalır ve çatlamalar meydana gelir. Bu çatlamalar arasında zamanla oluşan mikroorganizmalar ve biyolojik etmenler burada bir tabaka yaratır ve çatlağın zamanla kimyasal ve biyolojik etmenlerin de etkisiyle büyük parçalar halinde kopmasına sebep olur. Çatlaklar arasında deniz kenarlarında olan kentlerde tuz birikmesi bir hayli fazla olur. Bu tuz kristallerinin de zamanla şişmesi ve genleşmesi, taşın çatlayıp parçalanmasına hem de kopan parçanın da bir daha kullanılamayacak kadar zarar görmesine sebebiyet verir[218].

Çatlaklar kendi içerisinde iki alt başlık altında incelenmektedir. Bunlar kılcal çatlaklar ve yapısal çatlaklardır[219]. Kılcal çatlaklar çoğu zaman önemsiz gibi görünse de aslında yapısal çatlakların veya parça kopmalarının erken halleridir. Bu kılcal çatlaklar arasında giren tuz ve biyolojik faktörler çatlağın genişlemesine ve parçanın kopmasına neden olacak fiziksel bozulmayı başlatmaktadır. Yapısal çatlak ise eğer kılcal çatlağın devamında oluşan bir etmen değilse çoğu zaman deprem, dengesiz yük dağılımı gibi nedenlerden dolayı oluşmakta ve yapının bütününü de ciddi şekilde tehdit etmektedir **(Levha 105a)**.

[216] Öcal & Dal, 2012: 97; MEB 2013: 27.
[217] Hasbay & Hattap 2017: 31. Akyol *et al.,* 2013: 2.
[218] MEB 2013: 14, Hasbay & Hattap, 2017: 23-45
[219] MEB 2013: 14vd.

3.1.3.9. Kimyasal Bozulmalar

3.1.3.9.1. Çiçeklenme ve Tuzlanma

Taşın yüzey veya yüzey katmanının hemen altında, rüzgarla gelen tuzlu suların zamanla buharlaşması sonucu tuz birikintilerinin taşın üzerinde kalmasıyla birlikte bir tuz birikintisi oluşur. Bu oluşan tabakaya çiçeklenme adı verilir. Tuz birikintisi sonucu oluşan etki, taşın yüzeyindeyse çiçeklenme, taşın alt kabuklarında gerçekleşiyorsa kabuk altı çiçeklenme adını almaktadır. Bu tuz birikintileri çoğu zaman sularla kayıp gitmekte ve çiçeklenme alanı temizlenmektedir[220]. Fakat iç kesimlerde oluşan bir çiçeklenme varsa bu daha ciddi bir konservasyon işlemine gerek duymaktadır **(Levha 105b)**.

3.1.3.9.2. Tozlaşma ve Bulgurlaşma

Bu bozulma türünde taşın yüzeyi yavaş yavaş küçük taneler halinde, toza veya bulgura benzer şekilde döküntülere maruz kalır. Bu döküntüler oluşurken taşın yüzeyi gün geçtikçe içeriye doğru aşınır ve taşın dış etmenlere dayanıklı olmaması nedeniyle taş bütün taşıyıcılığını ve eğer varsa üzerinde bezeme veya yazının görünürlüğünü kaybeder **(Levha 105c)**.

3.1.4. Phaselis Yapıtaşları için Konservasyon ve Koruma Önerileri

3.1.4.1. Önleyici Koruma

Önleyici koruma, özellikle taşın içerisinde bulunduğu zaman diliminde ve gelecekte, bozulmaları etkileyen faktörlerle ilişkisini kesmek veya en aza indirgemek olarak düşünülebilir. Doğrudan taşın kendisine değil de taşın etrafında gelişen olaylara karşı çözüm bulmayı öneren bir koruma şekilidir. Bunun belki de en önemlisi mevzuatlara uyma etiğidir. Nitekim koruma mevzuatları çerçevesinde hazırlanmış olacak plan ve programlama ile koruma yöntemleri etkili olacaktır. UNESCO ve ICOMOS[221] mevzuatları bu durumun en önemli kaynaklarıdır. En hızlı etkiye sahip önleyici koruma faktörleri ise özellikle deniz kenarında olan kentler için deniz suyunun ve tuzunun taşa ulaşmasını engellemek ve hava etmenlerini kontrol etmek olarak görülmektedir. Hava etmenlerini kapalı alanlarda -müzeler gibi- kontrol etmek zaten halihazırda dünya üzerinde kullanılabilir bir yöntem olsa da antik kentlerde bu durum neredeyse imkansıza yakındır. Bunun için önerilen çözüm önerisi ise likenlerin büyümesini ve yağmurların direkt olarak yapı üzerine yağmasını engellemek

[220] Öcal & Dal, 2012: 101.

[221] ICOMOS tüzüğü için http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr062760400153668157O.pdf
UNESCO tüzüğü için https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177

amacıyla yapıların bir çatı altına alınması fikridir. Özellikle monumental veya görece daha önemli yapılarda bu durum uygulanabilir bir çözüm önerisi olarak düşünülmelidir. Bu durum aynı zamanda bağıl nem kontrolünü de sağlayacak ve bu durum tuzun da verdiği olumsuz etkiyi minimalize edecektir[222]. Bir diğer önleyici koruma önerisi ise ziyaretçi nüfusunun çok fazla olduğu kentlerde ziyaretçilerden doğan tahribatları engellemek veya minimalize etmek amacıyla yürüyüş yolları düzenlenmesi ve ziyaretçilerin bu yolların dışına çıkmasının engellenmesidir. Nitekim Phaselis gibi çok yoğun bir ziyaretçi akınına uğrayan kentlerde biyolojik bozulmalar kadar beşeri sebeplerden oluşan bozulmalarda ciddi bir bozulma faktörüdür.

3.1.5. Aktif Koruma

3.1.5.1. Temizlik ve Taş Yıkama

Taşın yüzeyinde oluşan bitki ve yosunların, toz veya toprak tabakasının, metal donatı paslanmalarının, tuz birikintilerinin temizlenmesinde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Fakat bu yöntem bir koruma yöntemi olduğu gibi eğer öncesinde ve sonrasında gerekli önlemler alınmazsa taşa daha fazla zarar verebileceği de saptanmıştır[223].

Bu işlem basınçlı su tabancalarıyla uygulanmaktadır. Taşın en az 0.50 m yakınına kadar yaklaştırılan tabanca taşa belli bir açıdan tutularak sulama işlemi başlatılmaktadır. Temizleme işlemi sırasında taşın üzerinde bulunan zararlı tabakalar veya etmenler temizlenir fakat inatçı etmenler bu yolla varlıklarını devam ettirme gayretinde olabilirler. Bununla birlikte bu yöntemin bir diğer dezavantajı da eğer çatlaklar içerisine giren su, taşın güneş alan ve kuru bir alanda bulunmaması sayesinde uzun süre orada kalarak nemli bir ortam oluşturabilir ve bu sefer taştan temizlenmek istenen her türlü organik ve inorganik tehdit unsuru taş içinde ve etrafında eskisinden daha hızlı bir şekilde varlıklarını sürdürebilir.

3.1.5.2. Tuzdan Arındırma

Tuzdan arındırmak amacıyla kullanılacak lazer, temizlenecek yüzey üzerinde fiziksel bir temas gerektirmeden, ilk ve en önde uygulanması beklenen temizlik şeklidir. Bununla birlikte lazer uygulaması yapılırken başka herhangi bir kimyasal maddeye gereksinim duyulmamaktadır. Bu durum da bu maddelerin ilerleyen süreçte beklenmedik veya beklenen zararlar vermesine sebebiyet vermemektedir. Aynı zamanda lazer

[222] Doehne & Price, 2010: 28 vd.
[223] Ersen, 2013: 6.

uygulaması yapılırken makine üzerinde gerçekleştirilen ayarlar sayesinde mikronluk dokunuşlar yapılması sağlanmakta bu da sadece temizlenmek istenilen tabakanın temizlenmesine olanak sağlamaktadır. Temizlik, sadece lazer makinasının aydınlattığı alanda da gerçekleşeceği için istenmeyen alanlar üzerinde herhangi bir müdahalenin oluşmasını engellemektedir. Taşın patinası ile temizlenmek istenen yüzey arasında temizlik sağlanarak patinaya zarar verilmemesini sağlayan lazer, sadece taşlarda değil birçok maddede kullanım alanı sağlamaktadır[224].

Lazer yöntemi sayesinde, taş üzerinde, çatlak-kırık alanlarda veya bağlayıcı malzeme üzerinde oluşan tuz birikintileri kolaylıkla temizlenebilirken, istenmeyen veya gelecek süreçte kimyasal temizlik ürünlerinin oluşturacağı zararlar da engellenmektedir.

3.1.5.3. Sağlamlaştırma

Bozulma sürecini yavaşlatmak, taşın dayanım süresini arttırmak, taş üzerinde bulunabilecek özgün ayrıntıların dayanım süresini arttırabilmek ve genel olarak taşı sağlamlaştırabilmek amacıyla uygulanan yöntemlerden biridir. Taş sağlamlaştırma maddeleri kullanılarak, çatlaklara, kırıklara ve kopmuş parçalara uygulanmasıdır. Bunun için epoksi malzemesi kullanılması son derece uygun görülmektedir. 3 madde ile hazırlanan epoksi yapıştırıcı (epoksi, sertleştirici ve aerosil200) taşın uygulanacak alanları temizlendikten sonra uygulanır ve kuruması için epoksinin özelliğine göre 8 ile 24 saat arasında beklenir.

3.1.5.4. Taş Yenileme

Taş yenileme, artık geri dönüşü olmayacak şekilde bozulmuş, taşıma özelliğini kaybetmiş, üzerinde temizlenemeyecek kadar bozulma unsuru bulunan taşlar için kullanılmaktadır. Yapı içerisinde bu şekilde olan taşlar alınarak, aynı malzemeden oluşan taşlar kullanılarak yapının geneline etki edecek daha büyük bir bozulmanın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için öncelikle yapıyı oluşturan yapıtaşlarıyla aynı malzemenin bulunduğu bir taş ocağı seçilmeli ve bu malzeme istenilen boyutlardan bir miktar daha büyük olmalıdır. Taş yerine konulmadan önce taş ustası üzerinde alet çalıştırarak taşın yontulmasını sağladıktan sonra taş yerine konulmalıdır. Phaselis kenti içerisinde artık kullanılamayacak hale gelmiş birçok taş blok bulunmaktadır ve bu taşlar için en iyi yöntem taş yenileme yöntemi olarak görülmektedir.

[224] Zanını *el al.,* 2010: 89-93.

3.1.5.5. Derz ya da Parça Harçla Bağlama

Taş duvarların, moloz duvar ya da kesme blok farketmeksizin en önemli bağlayıcı unsuru derz ve harçlardır. Buna rağmen derz ve harçlar yapılarda en kolay şekilde bozulan malzemelerdir. Çeşitli nedenlerden dolayı bozulan bağlayıcı malzemeler, yapının bütünlüğünü tehdit etmekte ve oluşan boşluklarda diğer bozulma yöntemlerini tetiklemektedir.

Bozulan derz ve harçların çürütülmesi ve bu işlemden sonra dökülen derz veya harçların yenilenmesi son derece elzemdir. Bu durum yapının bütünlüğünü korur ve bozulma süresini uzatır. Bunun için öncelikle derzin bir laboratuvar analizine tabi tutulması ve içerdiği bileşenlerin tespiti önemlidir. Zira yeni hazırlanacak olan bağlayıcı malzeme temel olarak bu bileşenleri içermek durumundadır. Gerçekleştirilen analiz çalışmaları neticesinde hazırlanan malzeme uygulanmak istenilen yerlere spatula vasıtasıyla sürülerek duvarda konservasyon işlemleri gerçekleştirilmiş olur.

3.1.5.6. Parça Ekleme

Çoğunlukla yapının eksilen ve kırılan bloklarında uygulanan, tamamlama amacıyla gerçekleştirilen bir uygulamadır. Eksik olan taş parçalarının veya blokların yerine, orijinal malzeme kaygısı güdülerek, başka bir yerden alınan parçaların şipolyen malzeme olarak kullanılması sonucu uygulanan yöntemdir.

3.1.5.7. Enjeksiyon ile Epoksi Uygulaması

Bu yöntem özellikle breş veya mermer gibi içinde tanecik olmayan taşlar üzerinde uygulanmaktadır. Uygulama öncesinde kompresör makinasıyla uygulama yapılacak alan iyice temizlenmelidir. Eğer temizlenme gerçekleşmezse verim düşmektedir çünkü çatlaklar arasında bulunan toz, toprak ve biyolojik unsurlar yapıştırıcının taşa nüfus etmesini ve taşa tutunmasını engelleyecektir bu durum da uygulamayı geçerli kılmayacaktır. Hazırlanan epoksi karışımı içerisine sertleştirici konulmadan, akışkan bir şekilde taşın çatlaklarından içeriye doğru şırınga yardımıyla enjekte edilmektedir. Böylelikle taşın üzerinde oluşan çatlaklar büyümeden engellenmiş ve taşın konservasyonu sağlanmış olacaktır.

3.1.5.8. Duvar Kaymasını Düzeltme

Çoğunlukla doğal afetler nedeniyle yapının statiğinde meydana gelen kaymaların düzeltilmesi amacıyla gerçekleştirilen, bazen duvarın bazı bloklarının veya parçalarının sökülüp düzeltme işlemi sonrasında yeniden yerine konulmasıyla, bazen de sökme işlemi yapılmadan direkt olarak duvarın itilmesiyle gerçekleştirilen yöntemdir. Özellikle alt zeminde yer alan toprağın kaymasıyla veya içeride birikim yaparak duvarı geriye doğru bir kuvvet uygulayarak iten toprağın gücüyle oluşan bu bozulma türü, yapıyı tümüyle yıkacak

kadar büyük bir etmen olabilmektedir. Duvardaki kaymanın giderilmesi sonucu, bu durumun tekrarlanmaması için, içeriden dışarıya doğru itme gücü üreten toprağın temizlenmesi veya altta kayan toprağın düzeltilmesi yeterli görülmezse eğer, duvara bel verdiği yerden ters tarafa doğru destek direği uygulamasına da gidilebilir.

SONUÇ

Bu doktora tezi, Doğu Akdeniz'in önemli bir liman kenti olan Phaselis'in kentsel dokusu, ticari hayatı ve mimari kimliği içerisinde, ana cadde yapılarının rolünü ve işlevini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma, Phaselis Ana Caddesi'ni merkeze alarak, bu yapının sadece bir ulaşım arteri olmanın ötesinde, kentin sosyal, ekonomik, dini ve siyasi yaşamının omurgasını nasıl oluşturduğunu ortaya koymuştur. Tez kapsamında, ana caddenin mimari özellikleri, bağlantılı olduğu yapı grupları (agoralar, hamamlar, latrina, dükkanlar, depo yapıları, anıtsal tak), bu yapıların tarihlendirilmesi, restorasyon çalışmaları ve nihayetinde Akdeniz havzasındaki diğer kentlerle karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Elde edilen bulgular, antik kent planlamasında ana caddelerin salt bir "yol" veya "geçit" olarak değil, W. L. MacDonald'ın da vurguladığı üzere, kentsel deneyimi şekillendiren, işlevsel birimleri birbirine bağlayan ve kentin kimliğini tanımlayan **"açık hava anıtları"** olduğu tezini güçlü bir şekilde desteklemektedir. Phaselis özelinde ise, ana caddenin, kentin üç limanı arasında kurduğu fiziksel ve fonksiyonel bağ sayesinde, Phaselis'i bir *ticaret polisi*'ne dönüştüren en kritik unsur olduğu anlaşılmıştır.

1. Phaselis Ana Caddesi: Mimari Bir Kimlik ve Kentsel Bir Omurga Olarak Değerlendirilmesi

Tezin ikinci bölümünde detaylıca incelenen Phaselis Ana Caddesi, yaklaşık 225 metre uzunluğu ve 9-12 metre arasında değişen genişliği ile kuzeydeki Merkezi Liman ile güneydeki Güney Limanı birbirine bağlamaktadır. Caddenin en karakteristik özelliği, her iki yakasında da yer alan portikolar ve bu portikolardan yürüyüş zeminine inen krepidomalardır. Yapılan analizler, bu krepidomaların sadece birer geçiş elemanı olmadığını, aynı zamanda portikolar üzerinde yükselen yapıların ihtişamını ve anıtsallığını vurgulamak üzere tasarlandığını göstermiştir. Bu durum, Roma mimarisindeki görsel perspektif ve dramatizasyon kaygısının Phaselis'teki yansımasıdır.

Caddenin zemin sistemi, alt yapısı (kanalizasyon ve su kanalları) ve her iki yakasında uzanan dükkan sıralarının varlığı, buranın canlı bir ticari arter olduğuna işaret etmektedir. Özellikle Kuzey Ana Cadde Doğu Portiko üzerindeki dükkan sırası ve Merkezi Liman'a bakan depo yapıları, limandan gelen malların doğrudan cadde üzerindeki ticari birimlere ve agoralara nasıl entegre edildiğini gözler önüne sermektedir. Caddenin belirli noktalarda basamaklarla kesilmesi ve araç trafiğine uygun olmaması, kent yönetiminin

burayı öncelikli olarak bir **yaya ve ticaret odaklı kamusal alan** olarak planladığının en önemli kanıtıdır.

Caddenin mimarisinde kullanılan malzeme (konglomera, breş) ve *opus emplectum* tekniği, MS I. yüzyılın sonu ile II. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. Bu tarihlendirme, kentteki en erken tarihli anıtsal yapı olan ve MS 93-94'e tarihlenen Domitianus Agorası ile de uyumludur. Dolayısıyla, ana caddenin inşasına, kentin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki ilk anıtsal yapılaşma evresinde, muhtemelen MS I. yüzyılın ikinci yarısında başlandığı ve II. yüzyılda nihai halini aldığı sonucuna varılabilir.

2. Ana Cadde ve Kent Dokusundaki Yapılar Arasındaki Organik ve İnorganik İlişkiler: Bir Master Planın Varlığı

Tezin birinci bölümü, ana cadde etrafında şekillenen kent dokusunu ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. İncelenen yapılar, ana cadde ile iki türlü ilişki içerisindedir: organik (doğrudan ve eşzamanlı) ve inorganik (sonradan eklemlenmiş).

- **Organik İlişki: Domitianus Agorası** ve **Güney Ana Cadde Doğu Portiko Yapıları** (depo/dükkan kompleksi), ana caddenin ilk inşa evresiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu yapılar, caddenin güney kanadının batı ve doğu portikolarına bitişik olarak, aynı master plan dahilinde inşa edilmiştir. Özellikle depo yapılarının limana ve caddeye olan bağlantısı, ticari lojistiğin ne kadar iyi planlandığını göstermektedir.
- **İnorganik İlişki: Büyük Hamam**, **Tetragonal Agora**, **Küçük Hamam** ve **Latrina** yapıları, ana caddenin inşasından sonraki dönemde, kentin ihtiyaçları ve imar faaliyetleri doğrultusunda caddeye eklemlenmiştir. Büyük Hamam'ın altında erken dönem dükkan sıralarının tespiti ve Tetragonal Agora ile Küçük Hamam'ın cadde aksını kesen konumları, bu yapıların sonradan inşa edildiğinin en net göstergesidir.

MS 141 depremi, kentteki bu inorganik ilişkileri daha da görünür kılmıştır. Depremin ardından, Tetragonal Agora ve Küçük Hamam'ın cephelerine eklenen podyumlar ve onurlandırma anıtları, bu yapıların stabilizasyonu için yapılan müdahalelerdir ve aynı zamanda kentin bu zorlu dönemde bile yeniden inşa ve onarım kapasitesini göstermektedir.

Bu tablo, Phaselis'in **aşamalı ancak planlı** bir urbanizasyon sürecinden geçtiğine işaret eder. İlk aşamada, limanları birbirine bağlayan ana ticaret arteri (ana cadde) ve onun hemen yanındaki ticari yapılar inşa edilmiştir. İkinci aşamada, özellikle Hadrianus dönemindeki refah ve imparatorun ziyaretiyle tetiklenen imar faaliyetleriyle, kent merkezine kamu yapıları (ikinci agora, ikinci hamam, latrina) eklenmiştir. Tetragonal Agora'nın cadde aksından saparak çokgen bir meydan yaratacak şekilde konumlandırılması, bu kamusal alanın görsel ve işlevsel olarak vurgulanması amacını taşımaktadır.

3. Phaselis'in Doğu Akdeniz Ticaret Ağındaki Yeri ve Ana Caddenin Bu Sistemdeki Rolü

Phaselis, üç doğal limanı, hinterlandındaki tarım ve üretim potansiyeli (zeytinyağı, şarap, kereste) ve özellikle Arkaik Dönem'den itibaren Naukratis'teki Hellenion'un kurucu üyelerinden biri olmasıyla, Akdeniz ticaret ağının her döneminde aktif bir rol oynamıştır. Bu tez, kentin bu ticari kimliğinin somut yansımalarının ana cadde ve çevresinde yoğunlaştığını ortaya koymuştur.

Ana cadde, fiziksel olarak limanlar arasında mal nakliyatını sağlarken, üzerinde barındırdığı yapılar vasıtasıyla bu malların depolanmasına, satışına ve denetimine olanak tanımıştır. Merkezi Liman'daki depo yapıları, Domitianus ve Tetragonal Agoraları, caddenin her iki yakasındaki dükkan sıraları ve nihayetinde Güney Liman'a yakın konumdaki geniş depo yapısı, ticaretin farklı aşamalarının tek bir arter üzerinde nasıl organize edildiğini göstermektedir. Bu durum, ana caddeyi bir "düzlemsel pazar yeri" veya "lineer bir agora" haline getirmiştir.

Karşılaştırmalı analizler, Phaselis Ana Caddesi'nin, Pamphylia'daki Perge ve Side, Likya'daki Limyra ve Kilikia'daki Soli-Pompeipolis gibi diğer Doğu Akdeniz liman kentlerinin ana caddeleri ile benzer işlevlere (ticaret, tören, sosyal etkileşim) ve mimari özelliklere (portikolar, dükkanlar) sahip olduğunu göstermiştir. Ancak Phaselis'i bu kentlerden ayıran en önemli fark, ana caddenin **iki limanı doğrudan birleştiren** ve kenti adeta ikiye bölen keskin hatlı konumu ve de her iki tarafında üçer dörder sıraya sahip krepidomalarının olmasıdır. Bu durum, Phaselis'te ticaretin kent kimliğinde ne denli merkezi bir role sahip olduğunun altını çizmektedir.

4. Koruma, Restorasyon ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Tezin üçüncü bölümü, Phaselis Ana Caddesi'nde gerçekleştirilen restorasyon ve konservasyon çalışmalarını detaylandırmıştır. Blok sökme, temizleme, numaralandırma, istifleme, zemin altı dolgu katmanlarının incelenmesi, su kanallarının açığa çıkarılması ve arkeolojik buluntuların belgelenmesi süreçleri, modern arkeolojik yöntemlerin titiz bir şekilde uygulandığını göstermektedir.

Yapıtaşlarında tespit edilen biyolojik (alg, yosun, liken, bitki) ve kimyasal (renk değişimi, tuzlanma, çatlaklar) bozulmalar, Akdeniz iklimine maruz kalan antik yapıların karşılaştığı ortak sorunlardır. Önerilen koruma yöntemleri (önleyici koruma, temizlik, tuzdan arındırma, sağlamlaştırma, taş yenileme, enjeksiyon) sadece Phaselis için değil, benzer koşullara sahip tüm antik kentler için bir rehber niteliği taşımaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar için şu öneriler sunulabilir:

5. Genel Değerlendirme

Bu tez çalışması, Phaselis Antik Kenti'ne dair yapılan en kapsamlı ve güncel çalışmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın literatüre en önemli katkıları şu şekilde özetlenebilir:

1. **Bütüncül Bir Bakış:** Phaselis'i sadece tek tek yapılar topluluğu olarak değil, bu yapıları birbirine bağlayan ve kente kimliğini kazandıran ana cadde ekseninde, bütüncül bir şekilde ele alıp bu sayede kentin bir ana cadde etrafında nasıl şekillendiği net bir biçim de görülmüştür. Dolayısıyla Phaselis ana caddesi sayesinde bir emporion gibi ticaret niteliğine sahiptir.
2. **Yeni Kronolojik Veriler:** Ana cadde ve çevresindeki yapıların mimari, malzeme ve teknik özelliklerinin detaylı analizi, kentin urbanizasyon sürecine dair yeni ve daha net bir kronoloji önermiştir. Dolayısıyla kentteki urbanizasyon, ana caddenin inşaası, Domitianus Agorası ve Güney Liman Doğu Portiko Dükkan yapılarının inşası bunların ardından kuzey kanatta dükkan yapılarının inşası, MS II. yüzyılda, 141 depremi ile birlikte Tetragonal Agora, Küçük Hamam ve Latrinanın inşa edilmesi ve son olarak Büyük Hamam yapısının inşasıyla kentin polis kronolojisini açık bir şekilde netleştirmiştir.
3. **Ticari Yapıların Vurgulanması:** Çalışma, Phaselis'teki ticari yapıların (depolar, dükkanlar) agoralar ve limanlarla olan organik bağlantısını ortaya koyarak, kentin bir ticaret polisi olarak nasıl işlev gördüğünü somutlaştırmıştır. Ana Cadde üzerinde yer alan bütün yapılar direkt veya dolaylı olarak ticaretle ilişkilidir. Agoralar ve dükkan yapıları direkt bir ilişki sunarken hamam yapıları da kent gelen tüccarların temizliğinin sağlanması açısından dolaylı bir ilişki sunmaktadır. Kısacası Phaselis polisi bir ticaret polisi olma niteliğindedir.
4. **Karşılaştırmalı Perspektif:** Phaselis Ana Caddesi, Doğu Akdeniz'deki diğer kentlere bakıldığında iki limanı birbirine bağlaması ve krepidomalarıyla ayrışım göstermektedir. Ayrıca bir negatif ayırışımsa birçok ana caddenin sütunlu ve mimari bezeme açısından zengin bir forma sahip olmasının yanında Phaselis Ana Caddesinin herhangi bir sütuna ya da mimari bezemeye sahip olmaması dolayısıyla son derece sade ve amaca hizmet eden pragmatist bir yapıda inşa edilmiş olmasıdır. Side ve Soloi-Pompeipolis örnekleri Phaselis'le benzer noktalar oluşturmaktadır. Özellikle Side Ana Caddesinin portikolarında yer alan dükkan yapıları ve Soloi-

Pompeipolis'te yer alan krepidomalar ve dükkan sıralarıyla bu benzerlik hat safhaya çıkmıştır ve dolayısıyla Phaselis'in bir nevi küçük Side örneği gösterdiği görülmektedir.

5. **Koruma Odaklı Yaklaşım:** Deniz kenarında yer alan ve konglomera-fanglomera veya breş taşlar kullanılarak inşa edilen bir kentin hiç şüphesiz ki en büyük düşmanı nem ve tuzdur. Phaselis'i ortaya koyan bu bloklarda çok çeşitli sayıda ve nitelikte bozulmalar gözlenmektedir. Son bölümde ortaya konan bu bozulmalar ve geçen süreç içerisinde kazı ekibi tarafından gerçekleştirilen konservasyon çalışmaları açıklanmış ve hangmi uygulamaların yapıldığı anlatılmıştır. Aynı zamanda Ana Cadde konservasyon ve restorasyon çalışmaları da yapının korunması ve bozulmanın durdurulması için çok etkili bir yöntem olarak görülmektedir.

Kentte gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda ortaya çıkartılan buluntular incelendiğinde ise görülmektedir ki yapı özelinde çok geniş bir dönemde yaşanmışlık bulunmaktadır. Buluntu grupları incelendiğinde en geç buluntu olarak karşımıza çıkan Sasani Dönemine ait bir gümüş sikke yapının en geç kullanım evresini bize göstermektedir. Bununla birlikte kazılarda ortaya çıkan erken dönem mimari parçaları yapının erken dönemlerine ışık tutmaktadır. Yapıda ortaya çıkan buluntuların en erkenlerinin ise şu an çalışma aşamasında olduğu için henüz yayımlanamayan sikkeler olduğu görülmüştür. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi içerisine tarihlendirilen sikkeler, hem yapının ilk inşa tarihlerinin doğruluğunu hem de en yoğun kullanım döneminin MS II. yüzyılla IV. yüzyıl yüzyıl aralarında gerçekleştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Phaselis Ana Caddesi, Cardo Maximus formunda inşa edilmiş, antik dünyada bir kent için caddenin ne anlama gelebileceğinin mükemmel bir örneğidir. O, sadece taştan bir yol değil; Phaselislilerin günlük yaşamının, ticaretinin, dini ve sosyal ilişkilerinin aktığı, kentin nabzının attığı canlı bir organizmadır. Bu çalışma, bu antik organizmanın işleyişini anlamaya ve onu gelecek nesillere aktarılabilir kılmaya yönelik mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

Juvenal. (n.d.). Satires.

Pausanias. (n.d.). Description of Greece.

Plato. (n.d.). Laws.

Plautus. (n.d.). Aulularia.

Pliny the Elder. (n.d.). Natural History.

Strabo. (n.d.). Geographica.

Suda. (n.d.). Suda.

Varro. (n.d.). Saturae Menippeae.

Vitruvius. (n.d.). De architectura.

Modern Kaynaklar

Abbasoğlu, H. (2000a). *Perge kazıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Abbasoğlu, H. (2000b). Side kazıları. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Akköprü, E., Berberoğlu, E., ve Taş, M. (2022). Phaselis ve yakın çevresinin coğrafi özellikleri. *Phaselis, VIII*, 223-236. https://doi.org/10.5281/zenodo.7413219

Akbaş, A. (2001). Anadolu'daki Roma Dönemi Sütunlu Caddeleri (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Akdeniz, F., Çinlibilgel, İ. ve Sert, H. B. (2018). Phaselis' new endemic host: (Alyssum macropodum Boiss. & Balansa) (Antalya, Turkey). *Phaselis, IV*, 85-88. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18006

Akerström, Å. (1966). *Die architektonischen Terrakotten Kleinasiens*: Gleerup.

Aktaş, Ş. (2013), Patara Ana Caddesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Akşar, A. (2019). İmparator Hadrianus'un Anadolu gezileri / Emperor Hadrian's journeys into Anatolia. Samsun: Ege Yayınları.

Akyol, A. A., Eskici, B. ve Kadıoğlu, Y. K. (2013). Ankara Akköprü Arkeometrik Çalışmaları. A*nkara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1 - 19.

Alcock, S. E. (1993). *Graecia capta: The landscapes of Roman Greece.* New York: Cambridge University Press.

Alcock, S. E. (2006). Roman public space. N. Rosenstein & R. Morstein-Marx (Eds.), A *Companion to the Roman Republic* (ss. 210-228). Wiley-Blackwell.

Anderson, W. J. ve Spiers, R. P. (1927). The architecture of ancient Rome. Batsford.

Arslan, M. (2018). Phaselis ve Teritoryumunun Yol ve Savunma Sistemleri: Tekirova-Çamyuva Arası. *Phaselis*, IV, 15-46. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18002.

Arslan, M. ve Akçay, A. (2022). Phaselis Hadrianus Kapısı: Belgeleme, koruma, sağlamlaştırma ve yerinde sergileme çalışmaları. *Phaselis*, VIII, 179-196. http://dx.doi.org /10.5281/zenodo.7344989.

Arslan, M. ve Tüner-Önen, N. (2018). Phaselis, 2017 yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları. *Phaselis*, IV, 295-323. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18018.

Arslan, M. ve Tüner-Önen, N. (2019). Phaselis Antik Kenti'nde 2018 Yılında Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları. *Phaselis*, V, 43-83. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.19003.

Arslan, M. ve Tüner-Önen, N. (2019). Phaselis Kenti'nde 2019 Yılında Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları. *Phaselis*, V, 425-464. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.19029.

Arslan, M. ve Tüner-Önen, N. (2021). Phaselis 2021 Yılı Kazı ve Yüzey Araştırmaları. *Phaselis*, VII, 147-190. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5808466

Arslan, M. ve Tüner-Önen, N. (2022). 2022 Yılı Phaselis Kazıları. *Phaselis*, VIII, 247-265. https://doi.org/10.5281/zenodo.7463065

Arslan, M., & Tüner-Önen, N. (2023). 2023 Yılı Phaselis Kazıları. *Phaselis*, IX, 107-148. https://doi.org/10.5281/zenodo.10439520

Aşkın, E. (2012). Korykos (Dağlık Kılıkıa) Sütunlu Caddesi ve Kuzey Kapısı. *OLBA*, 20, 281-322.

Atilla, D. (2019). Phaselis Kenti Ekonomisi'nin 'Ager Publicus' Süreci Kapsamında Değerlendirilmesi. *Phaselis*, V, 1-30. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.19001.

Aydınoğlu, Ü. ve Belge, B. (2023). Diocaesarea'nın Antik Dönem Kent Planına İlişkin Değerlendirme. *OLBA*, XXXI, 61-78.

Bent, J. T. (1890). Recent discoveries in Eastern Cilicia. *The Journal of Hellenic Studies*, 11, 231-235.

Blackman, D. J. (1973). The harbours of Phaselis. *The International Journal of Nautical Archaeology*, 2(2), 355-364.

Boëthius, A. ve Ward-Perkins, J. B. (1971). Etruscan and Roman architecture. England: Penguin Books.

Borchhardt, J. (1988). Limyra: Grabungen und Forschungen 1984-1987". Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Braudel, F. (1990). Akdeniz: Mekan ve Tarih. İstanbul: Metis Yayınları.

Burns, B. E. (2017). Visualizing the Past: The Power of the Image in Greek and Roman Historical Thought and Practice. De Gruyter.

Cabouret, B. (1999). Sous les portiques d'Antioche. *Syria*, 76, 127-150. https://doi.org/10.3406/syria.1999.7604.

Castagnoli, F. (2021). Orthogonal Town Planning in Antiquity. Cambrdige: MIT Press. (Original Work Published 1971)

Cavalier, L. (2012). Portiques en Bordure Agoras d'Asie Mineure a L'époque Hellénistique et L'époque Impériale. L. Cavalier, R. Descat, & J. des Courtils (Eds.), *Basiliques et Agoras de Grèce et d'Asie Mineure* (ss. 241-256). Ausonius Éditions.

Cavaglieri, G. (1949). Outline for a History of City Planning. From Prehistory to the Fall of the Roman Empire: IV. Etruscan and Roman. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 8(3/4), 27-42. https://doi.org/10.2307/987430

Cech, B. (2010). Technik in der Antike. Stuttgart: Theiss Verlag.

Cech, B. (2020). The construction of Roman Roads: Materials, Techniques and Engineering. *Journal of Roman Archaeology*, 33(2), 45-67.

Çelik, Z., Favro, D. ve Ingersoll, R. (Eds.). (1994). Streets: Critical Perspectives on Public Space. California: University of California Press.

Çevik, N., Bulut S. ve Aygün, A. Ç. (2014). Myra'nın Limanı Andriake. İstanbul: Ege Yayınları.

Coulton, J. J. (1976). The Architectural Development of the Greek Stoa. Oxford University Press.

Coulton, J. J. (1979). The Architectural Development of the Greek Stoa (Supplementary paper). *The Annual of the British School at Athens*, 74, 1-16. *DOI*: https://*doi*.org/10.1017/S0003581500040403.

Dickenson, C. P. (2017). On the Agora: Power and Public Space in Hellenistic and Roman Greece. Oxford University Press.

Doehne, E. ve Price, C. A., (2010), Stone Conservation: An Overview of Current Research (Second Edition). Los Angeles.

Dökü, F. E. (2023). Phaselis Kenti'nin Pamphylia Yüksek Yaylası ve Pisidia ile Kültür Tarihsel Bağlantılarına bir Bakış: Üçoluk Herakles Kaya Kabartması Üzerine bir Değerlendirme. *Phaselis*, IX, 41-50. https://doi.org/10.5281/zenodo.10372069

Downey, G. (1961). A History of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest. Princeton University Press.

Erol, A. (1992). *Roma dönemi'ndeki Anadolu'daki Sütunlu Caddeler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.

Erol, A. (2019). Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi sütunlu caddelerinin antik şehircilik kavramı içindeki yeri. AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 1(1), 11-22.

Ersen, A. (2013). "Taş Korumada Son 20 Yıldaki Gelişmeler ve Yenilikler". Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi (2013): 3-19.

Favro, D. (1996). The urban image of Augustan Rome. Cambridge University Press.

Favro, D., & Yegül, F. K. (2019). Roman architecture and urbanism: From the origins to late antiquity. Cambridge University Press.

Flohr, M. (Ed.). (2021). Urban space and urban history in the Roman world. Routledge.

Gaugh, M. (1956). Augusta Ciliciae. Anatolian Studies, 6, 165-177.

Genişyürek, F., Ertek, Ş., & Ertürk, M. (2022). Phaselis ve çevresinin çok zamanlı uydu görüntüleri ile mekânsal ve zamansal olarak değerlendirilmesi. Phaselis, VIII, 207-222.

Gökoğlu, M. (2016). Phaselis'in yeni konukları ve Phaselislilerin tüketmediği balıklar. Phaselis, II, 1-7.

Gökoğlu, M. (2021). Phaselis Antik Kenti güney limanı içinde bir altın mercan karidesi (Stenopus spinosus Risso, 1827). Phaselis, VII, 85-88.

Gökoğlu, M., & Korun, J. (2017). Phaselis Antik Kenti egzotik Bivalvia türleri. Phaselis, III, 61-71.

Gökoğlu, M., Teker, S., & Julian, D. (2016). Antik Kent Phaselis'in bazı bentik Indo-Pasifik türleri. Phaselis, II, 225-233.

Gökoğlu, M., Teker, S., Korun, J., & Gökoğlu, K. (2019). Phaselis Kenti kıyısında lesepsiyan bir Opisthobranch (Plocamopherus ocellatus Rüppell & Leuckart, 1828). Phaselis, V, 125-128.

Gökoğlu, M., Teker, S., & Gökoğlu, K. (2018). Phaselis Antik Kenti kıyılarında Akdeniz'de nadir görülen kaplumbağa salyangozu (Pleurobranchus testudinarius Cantraine, 1835). Phaselis, IV, 177-180.

Göktürk, R. S. (2015). Phaselis Antik Kenti florası I. Phaselis, I, 81-131.

Göktürk, R. S. (2016). Phaselis Antik Kenti florası II. Phaselis, II, 57-101.

Gürel, B. (2023). Phaselis nekropolisleri ve teritoryumu mezarları: Yerleşim ve alan arkeolojisi perspektifinden kent - kırsal ilişkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Gürel, B., Akçay, A., & Tüner Önen, N. (2019). Phaselis Teritoryumu'nda Kolalemis ve ailesine ait Khamosorion ve çiftlik yerleşimi. Phaselis, V, 413-424.

Güven, S. (2003). Evolution of colonnaded avenues in the Roman cityscape: Role of Cilicia. OLBA, 8, 33-55.

Hartnett, J. (2008). The Roman street: Urban life and society in Pompeii, Herculaneum, and Rome. Cambridge University Press.

Hartnett, J. (2017). The Roman street: Urban life and society in Pompeii, Herculaneum, and Rome. Cambridge University Press.

Hasbay, U., & Hattap, S. (2017). Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri. Bilim ve Gençlik. Dergisi, 23-45.

Haverfield, F. (1913). Ancient town-planning. Clarendon Press.

İnan, J. (1970). 1970 Kremna kazısı raporu. Türk Arkeoloji Dergisi, 19(2), 51-101.

Kaiser, A. (2011). Roman urban street networks. Routledge.

Karahan, T. (2021). Phaselis'in devlet agorası: Tetragonal agora. Phaselis, VII, 55-71.

Karahan, T., Aytek, A. İ., & Yener, A. Y. (2024). Bodies in pile: Osteological and archaeological analysis of skeletal remains from Phaselis infrastructure. Phaselis, X, 53-66.

Kato, H., Whyte, W., & David, R. (1978). A comparative study of street life: Tokyo, Manila, New York. Research Institute for Oriental Cultures, Gakushuin University.

Kaya, Ö., Göktürk, R. S., & Kileci, Ş. (2022). Phaselis Hadrianus Kapısı'ndaki Smilax(?) betimi. Phaselis, VIII, 197-205.

Kızgut, İ. (2017). Antalya Tahtalı Dağı çevresine ilişkin yeni bulgular ve öneriler. Cedrus, V, 199-215.

Konecny, A. (1989). Die römische Strasse beim Ptolemaion. XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, 190-191.

Kürkçü, M. (2015). Phaselis su sistemleri ve hidrografisi üzerine genel değerlendirme. Phaselis, I, 69-79.

Kürkçü, M. (2016). Phaselis hidrografi sistemine dair değerlendirmeler. Phaselis, II, 103-121.

MacDonald, W. L. (1982). The architecture of the Roman Empire, Vol. I: An urban appraisal (Rev. ed.). Yale University Press.

MacDonald, W. L. (1986). The architecture of the Roman Empire, Vol. II: An urban appraisal. Yale University Press.

Machatschek, A., & Schwarz, M. (1981). Bauforschungen in Selge. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Mansel, A. M. (1968). Osttor und Waffenreliefs von Side (Pamphylien). Archäologischer Anzeiger, 83(2), 239-279.
Mansel, A. M. (1973), "1972 Perge Kazısı Önraporu", TAD XXI, 1 (1974), s. 109-113
Mansel, A. M. (1973), 159 — "Perge Kazısı 1973 çalışmaları", Belleten XXXVIII, No. 151 (Temmuz 1974), s. 541-543.
Mansel, A. M. (1978), Side / 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları.
Margary, I. D. (1973). Roman roads in Britain (3rd ed.). John Baker.
Martial. (n.d.). Epigrams.
Martens, F. (2007). Late antique urban streets at Sagalassos. In L. Lavan, L. Özgenel, & A. Sarantis (Eds.), Housing in late antiquity: From palaces to shops (pp. 475-508). Brill.
Mergen, Y. (2015). 2014 yılı çalışmaları ışığında Phaselis Antik Kenti'nin Geç Antik ve Ortaçağ mimarisi ve kentsel yapısı. Phaselis, I, 277-289.
Mergen, Y. (2017). Phaselis 2016 yılı çalışmaları ışığında akropolis özelinde Doğu Roma dönemi kent planı ve mimarisi üzerine ön değerlendirmeler. Phaselis, III, 163-173.
Mergen, Y. (2018). Phaselis Antik Kentinin dönüşüm sürecine dair yeni bulgular. Phaselis, IV, 147-159.
Mergen, Y., & Bilgin, A. R. (2016). Phaselis Akropolis'indeki Doğu Roma İmparatorluğu dönemi yerleşimine ait değerlendirmeler. Phaselis, II, 123-132.
Mertens, F. (2005). The Middle East under Rome. Harvard University Press. (Original work published 2001 as L'Orient romain)
Mitchell, S. (1995). Cremna in Pisidia: An ancient city in peace and in war. Duckworth.
Oleson, J. P. (Ed.). (2008). The Oxford handbook of engineering and technology in the classical world. Oxford University Press.
Öcal, A. D., & Dal, M. (2012), Dogal Taslardaki Bozunmalar. İstanbul.
Öner, Ç. (2019). Phaselis latrinası ve antikçağda tuvalet kültürü. Phaselis, V, 379-390.
Öner, Ç. (2024). New evaluations and restitution suggestions for the Small Bath structure at Phaselis. Phaselis, X, 1-26.
Öner, F. (2018). Phaselis Antik Kenti Küçük Hamam'ı ve Latrina'sında kullanılan yapıtaşları ve bu yapıtaşların bozuşmaları. Phaselis, IV, 351-360.
Öner, F. (2020). Phaselis Büyük Hamam, Hellenistik Tapınak ve diğer hamamlarda kullanılan yapı taşları ve Phaselis yapı taşı ocağı. Phaselis, VI, 13-28.
Öner, F. (2021). Phaselis Teritoryumu, Üçoluk Köyü Ekizce Yaylası'nda tespit edilen kült alanı yapıtaşları ve çevresinin jeolojik özellikleri. Phaselis, VII, 47-54.

Örstan, A., & Ovalis, P. (2023). Two rare marine gastropods from the shores of Phaselis (Gulf of Antalya). Phaselis, IX, 1-3.

Örstan, A., & Yıldırım, M. Z. (2022). Land snails of Phaselis. Phaselis, VIII, 17-25.

Öztaner, S. H. (2010). Salamis-Constantia kent planlaması üzerine yeni araştırmalar: Cardo ve Decumanus. *Anadolu / Anatolia, 36*, 199-214.

Özcan, F. Ç. (2023). Antik çağ konut mimarisine Side'den bir örnek: Peristyl avlulu ev. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 76, 160-181.

Paulette, T. (2018). Cities in the sand: The archaeology of urbanism in Mesopotamia. Current Anthropology, 59(1), 90-118.

Potter, D. S. *Roma İmparatorluğu'nda Yaşam, Ölüm ve Eğlence*. 1999. Michigan.

Rababeh, S., Al Rabady, R., & Abu-Khafajah, S. (2014). Colonnaded streets within the Roman cityscape: A "spatial" perspective. Journal of Architecture and Urbanism, 38(4), 293-305.

Reither, W. M. N. (1992). Die Säulenstraßen Kleinasiens [Unpublished doctoral dissertation]. University of Vienna.

Ross, B. (2017). Origins of the colonnaded streets in the cities of the Roman East. Oxford University Press.

Sartre, M. (2005). The Middle East under Rome. Harvard University Press.

Schäfer, J. (1971). Phaselis. Zur Topographie der Stadt und des Hafengebietes. Vorläufiger Bericht. Archäologischer Anzeiger, 86, 542-561.

Schläger, H., Schäfer, J., & Schuler, F. (1981). Phaselis: Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Hafen. Wasmuth.

Segal, A. (1981). Roman cities in the province of Arabia. Journal of the Society of Architectural Historians, 40(2), 108-121.

Segal, A. (1997). From function to monument: Urban landscapes of Roman Palestine, Syria, and Provincia Arabia. Oxbow Books.

Sert, H. B., & Akdeniz, F. (2017). Turizmin vazgeçilmezi arkeolojik eserlerde fungal korozyon: Phaselis örneği. Phaselis, III, 73-80.

Sert, H. B., & Akdeniz, F. (2018). Phaselis'teki bazı biyositlerin tarihi eserlerden izole edilen siyah mikrokoloniyal mantarlara etkileri. Phaselis, IV, 47-56.

Smith, M. E. (2007). Form and meaning in the earliest cities: A new approach to ancient urban planning. Journal of Planning History, 6(1), 3-47.

Stambaugh, J. E. (1988). The ancient Roman city. Johns Hopkins University Press.

Stamper, J. W. (2005). The architecture of Roman temples: The Republic to the Middle Empire. Cambridge University Press.

Stillwell, R., MacDonald, W. L., & McAllister, M. H. (Eds.). (1976). The Princeton encyclopedia of classical sites. Princeton University Press.

Taylan, M. S., & Şirin, D. (2016). Phaselis Antik Kenti Orthoptera (Insecta) faunası I. Phaselis, II, 49-56.

Teker, S., Gökoğlu, K., & Gökoğlu, M. (2019). Phaselis'in denizel biyoçeşitliliğine leopar müren'in (Enchelycore anatina Lowe, 1838) ilavesi. Phaselis, V, 169-173.

Toramanoğlu, S. (2006). Anadolu'da antikçağ şehir planları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Tufan Çetin, Ö. (2015). Phaselis Antik Kenti (Antalya) likenleri I. Phaselis, I, 133-141.

Tufanoğlu, H. E. (2017). Antikçağ'da Batı Anadolu'da deniz ticareti ve limanlar [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Tüner Önen, N. (2008). Phaselis Antik Kenti ve teritoryumu [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Tüner Önen, N. (2015). Yeni buluntular ışığında Phaselis epigrafi çalışmaları. Phaselis, I, 19-38.

Tüner Önen, N. (2015). Annäherungen zur Geschichte der Stadt Phaselis onomastischer Grundlage: Ein Studium der Namen aus Phaselis und ihrem Territorium. Phaselis, I, 39-67.

Tüner Önen, N. (2019). Phaselis'ten yeni bir onurlandırma yazıtına ilişkin tamamlama önerisi. Phaselis, V, 361-368.

Vallet, R. (2020). Town planning in third-millennium Mesopotamia: A view from the alluvial plain. Journal of Anthropological Archaeology, 68, 101-118.

Von Gerkan, A. (1924). Griechische Städteanlagen. De Gruyter.

Ward-Perkins, J. B. (1974). Cities of ancient Greece and Italy: Planning in classical antiquity. George Braziller.

Ward-Perkins, J. B. (1981). Roman imperial architecture. Yale University Press.

Watkin, D. (2012). The Roman Forum. Harvard University Press.

Whitley, H. M. (1908). Street and city planning. Journal of the Royal Sanitary Institute, 29(9), 1-15.

Wycherley, R. E. (1942). The Ionian agora. The Journal of Hellenic Studies, 62, 21-32.

Xenophon. (n.d.). Athenaion Politeia.

Yavuz, M., & Güler, R. (2016). Phaselis, Bostanlık Koyu Kumsalı'nda yuva yapan Caretta caretta (Linnaeus, 1758) populasyonlarının 2015 üreme sezonunda izlenmesi. Phaselis, II, 155-165.

Yavuz, M., & Tunç, R. M. (2015). Phaselis Antik Kenti ve yakın çevresinin faunası I. Phaselis, I, 143-183.

Yavuz, M., & Tunç, R. M. (2016). Phaselis Antik Kenti ve yakın çevresinin memeli faunası: 2014-2015 yılları çalışmaları. Phaselis, II, 179-192.

Yegül, F. K., & Favro, D. (2019). Roman architecture and urbanism: From the origins to late antiquity. Cambridge University Press.

Yıldırım, Ş. (2017). Yeni araştırmalar ışığında Soloi-Pompeipolis liman caddesi. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 6(1), 71-95.

Yüksel, F. A., & Boşça, F. (2020). Phaselis 2019 yılı arkeojeofizik araştırmaları: Hellenistik tapınak. Phaselis, VI, 1-12.

Zanını, A., Brescıanı, V. & Yar, N. M. "Mimari Taş Yüzeylerin ve Nesnelerin Lazerle Temizlenmesi". Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi (2010): 89-93

Zanker, P. (1988). Pompeii: Public and private life. Harvard University Press.

Zanker, P. (1988). The power of images in the age of Augustus. University of Michigan Press.

Zimmermann, M. (2003). Hafen und Hinterland. Wege der Akkulturation an der lykischen Küste. Vorbericht über die Feldforschungen in den zentrallykischen Orten Tyberissos und Timiussa in den Jahren 1999-2001. Istanbuler Mitteilungen, 53, 265-312.

BULUNTULAR

Kazı Envanter No: PHA. 82 P.T. 43	
Eserin Adı: Kap Dip Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: P.T / **Hamur:** 5YR 7/6 reddish yellow / **Astar:** 2.5Y 2.5/1 black	
Eserin Devri: M.Ö. 5 yy	
Ölçüleri: yük:2 cm. çap:6,6 cm. cidar:0,6 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Kırmızımsı sarı renkte hamurdan yapılmış, siyah renk astarlı kabın dip parçasıdır. Parçanın kenarlarında kopuk ve noksan parçalar mevcuttur. Bazı yerlerinde astar tahrip olmuştur. Kalker tabakası görülmektedir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 MA 1	
Eserin Adı: Palet	
Eserin Yapıldığı Madde: Demir	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:14,7 cm kal:4 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: İnce, uzun saplı demirden yapılmış palettir. Paletin uç kısmı sap kısmından konik bir formla ayrılmaktadır. Oldukça kötü durumdadır. Dökülmeler ve korozyon mevcuttur.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 MA 2	
Eserin Adı: Kulp	
Eserin Yapıldığı Madde: Demir	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:6 cm. çap:6,8 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Demirden yapılmış "u" formlu kulptur. Üzerinde dökülme ve bozulmalar mevcuttur. Eserin durumu kötüdür.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 MA 10	
Eserin Adı: Halka	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: çap:3,3 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Bronzdan yapılmış elips formlu halkadır. Halkanın bir geniş yüzünde iki bağlantı deliği mevcuttur. Halkanın diğer geniş yüzünde ise bu iki bağlantı deliğinin tam karşısında iki çıkıntı mevcuttur.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 KE 1	
Eserin Adı: Alet Sapı	
Eserin Yapıldığı Madde: Kemik	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: uz:3,4 cm. çap:0,8 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Yuvarlak top başlı kemikten yapılmış alet sapıdır. Baş kısmının hemen altında iki sıra sapı çevreleyen iki sıra yiv bulunmaktadır. Yivin altında ise silindirik formlu bir boğum, boğumun altında ise iki sıra yiv ve altında ise silindirik boğum ve onun altında da iki sıra yiv dizisi takip etmektedir. Sapın geri kalanı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 KE 3	
Eserin Adı: Tıbbi Alet	
Eserin Yapıldığı Madde: Kemik	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: uz:5,4 cm. çap:0,5 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Yuvarlak top başlı kemikten yapılmış tıbbi alettir. Silindirik gövdelidir. Uç kısmı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-1	
Eserin Adı: Yüzük	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Doğu Roma (Bizans)	
Ölçüleri: çap:2,5 cm. kal:0,2 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Doğu Kanat Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış yüzüktür. Yüzük taşı yerine bronzdan haç motifi yapılmıştır. Haçın üzerindeki hafif bozulma dışında yüzüğün durumu iyidir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-15	
Eserin Adı: Yüzük	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: çap:2,5 cm. kal:0,3 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış yüzüktür. Yüzüğün kaş kısmına doğru iki tarafı yassı şekilde düzleştirilerek ve birleştirilmeden bırakılmıştır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-16	
Eserin Adı: Yüzük	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: çap:2,3 cm. kal:0,4 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış yüzüktür. Yüzüğün kaş kısmına doğru iki tarafı yassı şekilde düzleştirilerek ve birleştirilmeden bırakılmıştır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 C-18	
Eserin Adı: Bilezik Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: uz:3,8 cm kal:0,7 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Siyah renkte cam bilezik parçasıdır. Bilezik parçasının dış yüzeyinde birbirine paralel olarak yapılmış yivler bulunmaktadır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-21	
Eserin Adı: Çivi	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:5,4 cm. kal:1,5	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış çividir. Yuvarlak düz başlıdır. Alt kısmı kalından inceye doğru devam etmektedir. Uç kısmı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-24	
Eserin Adı: Obje	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: uz:6,3cm. gen:2,1cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronz objedir. Dikdörtgen plaka şeklindedir. Eser üzerinde çatlaklar ve hafif korozyon vardır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82/4 **Eserin Adı:** Mühür Baskısı **Eserin Yapıldığı Madde:** Kemik **Eserin Devri:** Roma **Ölçüleri:** yük:1,9 cm. çap:1 cm. **Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı:** Phaselis Antik Kenti, Liman Caddesi, Batı Kanat	
Tanımı: Kemikten yapılmış mühür baskısıdır. Yuvarlak köşeli mühür kısmının üzerindeki, dörtgen formlu tutma bölümünün ortasında yuvarlak ip deliğini mevcuttur. Baskı mühür kısmında bir yuvarlak içerisinde kanatlı bir figür tasvir edilmiştir. Figürün ayrıntıları insize tekniği ile yapılmıştır. Eserin üzerinde yer yer çatlamalar ve zedelenmeler görülmektedir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-1 **Eserin Adı:** Yüzük **Eserin Yapıldığı Madde:** Bronz **Eserin Devri:** Doğu Roma (Bizans) **Ölçüleri:** çap:2,5 cm. kal:0,2 cm **Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı:** Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Doğu Kanat Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış yüzüktür. Yüzük taşı yerine bronzdan haç motifi yapılmıştır. Haçın üzerindeki hafif bozulma dışında yüzüğün durumu iyidir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 MA 9	
Eserin Adı: Halka	
Eserin Yapıldığı Madde: Demir	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: kal:0,4 cm. çap:2,8 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Demirden yapılmış halkadır. Halka üzerine ek bir parça mevcut olup bu parçanın devamı ile halkanın bir kısmı kırık ve noksandır. Halka üzerinde dökülme ve bozulma görülmektedir. Korozyonludur.	

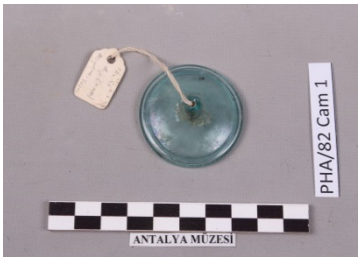
Kazı Envanter No: PHA. 82 KE 4	
Eserin Adı: Diş	
Eserin Yapıldığı Madde: Kemik	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: uz:3,4 cm. çap:1 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, C Liman Caddesi	
Tanımı: Domuz dişidir. Kök kısmı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-3	
Eserin Adı: Obje	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: yük:2,5 cm. en:1 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış objedir. Yuvarlak başlıdır ve bu kısmın tam ortasında yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Konik formda devam eden gövdeden uzanan çıkıntının ucunun bir kısmı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 B-7	
Eserin Adı: Çivi	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: yük:3,7 cm. çap:0,8 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Yüzey	
Tanımı: Bronzdan yapılmış çividir. Yuvarlak düz başlıdır. Alt kısmı kalından inceye doğru devam etmektedir ve eğrilmiştir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82/1	
Eserin Adı: Obje	
Eserin Yapıldığı Madde: Mermer	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: yük:6,7-2,2 cm. çap:1,6 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Liman Cad. Kuzey Kanat	
Tanımı: Silindirik formlu beyaz üzerine gri damarlı mermerden yapılmış objedir. Obje iki parça halinde olup aradaki parça kırık ve noksandır. Her iki parçanın diğer uçları pürüzlü bir yüzeye sahiptir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 P.T. 42		
Eserin Adı: Kap Ağız Parçası		
Eserin Yapıldığı Madde: P.T	**Hamur:** 5YR 7/6 reddish yellow **Astar:** 2.5Y 2,5/1 black	
Eserin Devri: M.Ö. 5 yy		
Ölçüleri: yük:4,2 cm. çap:4,1 cm. cidar:0,3 cm.		
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan		
Tanımı: Kırmızımsı sarı renkte hamurdan yapılmış, siyah renk astarlı kabın ağız parçasıdır. Ağız kısmı dışa taşkındır. Kabın iç yüzeyinde kalıp izine rastlanmıştır. Dış yüzeyindeki astar büyük oranda tahrip olmuştur.		

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 1	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2 cm. çap:4,1 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan Yüzey	
Tanımı: Yuvarlak kaidelidir. Kaideden dip kısmına bağlanırken konik bir form çizmiştir. Sırrı dökülmüştür.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 2	
Eserin Adı: Dip Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:5,5 cm. çap:6 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Kaide kısmı yuvarlak bir hat çizmektedir. Kaidenin etrafını saran silindirik bir kanal bulunmaktadır. Kaideye bağlanan dip ince, kısa ve silindiriktir. Genişleyerek gövde kısmına bağlanmaktadır. Yer yer çatlaklar mevcuttur. Dip kısmının devamı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 3	
Eserin Adı: Kapak Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:3 cm. çap:4,4 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Camdan yapılmış kapak parçasıdır. Yuvarlak bir kanalla çevrelenmiş konik formla devam eden alt kısım tutamak bölümüne sivrilerek bağlanmıştır. Tutamak bölümü üst üste oturmuş farklı boyutlardaki iki yuvarlaktan oluşmuştur. Kapak parçasının devamı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 5	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2 cm. çap:4,2 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Kaide kısmı yuvarlak formludur ve etrafından silindirik bir kanal geçmektedir. Kaideden dip kısmına uzanan ince, kısa ve silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Üzerindeki sır yer yer korunmuştur.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 6	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2,8 cm. çap:4,6 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: : Kaide kısmı yuvarlak formludur ve etrafından silindirik bir kanal geçmektedir. Kaideden dip kısmına uzanan ince, kısa ve silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün dibe bağlantılı olan kısmı kırık sivri parçalar halinde göze çarpmaktadır. Sırı tamamen dökülmüştür.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 8	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2,1 cm. çap:3,9 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Kaide kısmı yuvarlak formludur ve etrafından silindirik bir kanal geçmektedir. Kaideden dip kısmına uzanan ince, kısa ve silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümle dip kısmının birleştiği yer genişleyerek devam etmektedir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 11	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2,3 cm. çap:3,4 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Kaide kısmı yuvarlak formludur ve etrafından silindirik bir kanal geçmektedir ve konik bir form olarak yükselmektedir. Kaideden dip kısmına uzanan ince, kısa ve silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Silindirik kısmın diple birleştiği yer genişleyerek devam etmektedir. Kaidenin alt kısmında sır izleri kısmen görülmektedir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 12	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: yük:2,8 cm. çap:4 cm.	
Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı: Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Kaide kısmı yuvarlak formludur, etrafından silindirik bir kanal geçmektedir ve konik bir form olarak yükselmektedir. Kaideden dip kısmına uzanan ince, uzun ve silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Silindirik kısmın diple birleştiği yer genişleyerek devam etmektedir.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 15 **Eserin Adı:** Dip Parçası **Eserin Yapıldığı Madde:** Cam **Eserin Devri:** Roma **Ölçüleri:** yük:2,1 cm. çap:5,6 cm. **Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı:** Phaselis Antik Kenti, Meydan	
Tanımı: Cam dip parçasıdır. Dip kısmı yuvarlak bir iç bükey yapmaktadır. Dip kısmından kaba geçiş yapıldığı yerde hafif bombeli düzgün bir hat bulunmaktadır. Yer yer sır izine rastlanmaktadır. Dip parçasının büyük bir kısmı kırık ve noksandır.	

Kazı Envanter No: PHA. 82 Cam 19 **Eserin Adı:** Boyun, Gövde Parçası **Eserin Yapıldığı Madde:** Cam **Eserin Devri:** Roma **Ölçüleri:** yük:5,5 cm. çap:3,2 cm. **Bulunduğu Yer ve Tabakası Kazı:** Phaselis Antik Kenti	
Tanımı: Gövde yuvarlak hatlıdır, omuzdan boyuna geçiş sırasında daralarak iç bükey yapan bir boyun meydana gelmiştir. Boyun kısmından ağız kısmına geçiş sırasında kap formu genişleyerek devam etmiştir.	

Kazı Etüt No.: 23PHA-ET-50	
Eserin Adı: Çuvaldız	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen: 11 cm **yük:** 0.03 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde - Zemin **Bulunma Tarihi:** 13.09.2023	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	
Tanımı:	

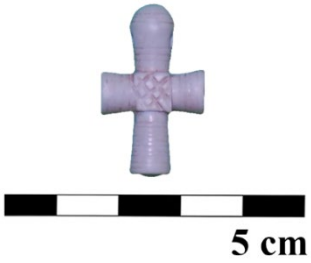

Kazı Etüt No.: 23PHA-ET-51	
Eserin Adı: Metal Obje	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: ?	
Ölçüleri: Gen: 3.50 cm **yük:** 2.80 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde - Zemin **Bulunma Tarihi:** 13.09.2023	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	
Tanımı:	

Kazı Envanter No.: 23PHA-11	
Eserin Adı: Kandil	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Doğu Roma Dönemi	
Ölçüleri: Gen: 10.7 cm **yük:** 2.4 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde-Rıhtım Yapısı-Yüzey **Bulunma Tarihi:** 01.10.2023	
Ön Yüz: **Arka Yüz:**	

Tanımı: Oval formlu, öne uzatılmış sivri uçlu ağızlı ve oval fitil deliklidir. Yağ deliğini ve fitil deliğini kalın bir yiv çevrelemektedir. Omuz üzerinde yaprağa benzer kabartmalar yer almaktadır. Küçük tutamak kulplu olan bu kandilin ise bitimi düzdür. Ayrıca 2.5 YR 6/8 light red hamura sahip olan bu formun üzerinde astara rastlanmamıştır. Ağızdaki yanma izleri dışında günümüze kadar sağlam şekilde koruna gelmiştir.

Kazı Envanter No.: 23PHA-24	
Eserin Adı: Kolye Ucu ?	
Eserin Yapıldığı Madde: Sabun Taşı	
Eserin Devri: Geç Roma	
Ölçüleri: Gen: 1.8 cm **yük:** 2.9 cm	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana cadde Roma Hamamı Kanalı **Bulunma Tarihi:** 09.10.2023	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Tanımı: Haç formunda, kolların birbirini dikine kesiştiği noktada çapraz baklava dilimi bezemeli, kolları dik kesen 360 derece dönen halka motifleri mevcuttur. Baş kısmında delik mevcuttur.

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Unguentarium parçası ve kapak parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Küçük Hamam Önü **Bulunma Tarihi: 21.06.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Amphora dibi, amphora ağız ve kulp	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Küçük Hamam Önü **Bulunma Tarihi: 21.06.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

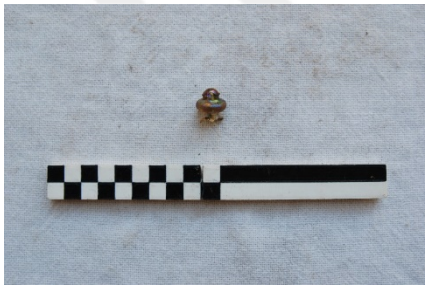
Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Amphora dibi	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Doğu Portiko **Bulunma Tarihi: 18.07.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Mozaik Parça	
Eserin Yapıldığı Madde: Taş	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Batı Portiko **Bulunma Tarihi: 28.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Kulp	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Doğu Roma ?	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Doğu Portiko **Bulunma Tarihi: 07.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Cam Eserler	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma – Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Latrina Batısı Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 14.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: 1 Ağız, 2 Boyun, 3 Kulp, 1 Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma – Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Latrina Batısı Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 14.08.20223**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Dip	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Yüzey **Bulunma Tarihi: 14.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: 3 Ağız, 1 Boyun, 3 Kulp, 19 Gövde, 10 Dip, 3 Pencere Camı, 1 Cam Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma – Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Latrina Batısı Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 15.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Çivi	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma – Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Latrina Batısı **Bulunma Tarihi: 14.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

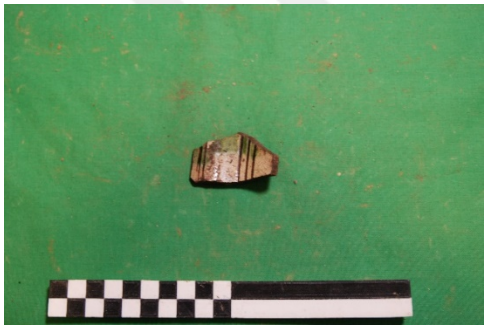
Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Metal Objeler	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 14.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı:	
Eserin Yapıldığı Madde:	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: **Bulunma Tarihi:**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı:	
Eserin Yapıldığı Madde:	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: **Bulunma Tarihi:**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.: -	
Eserin Adı: 9 adet amphora dibi ve 1 adet ağız+kulp	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri:	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde – Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 15.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

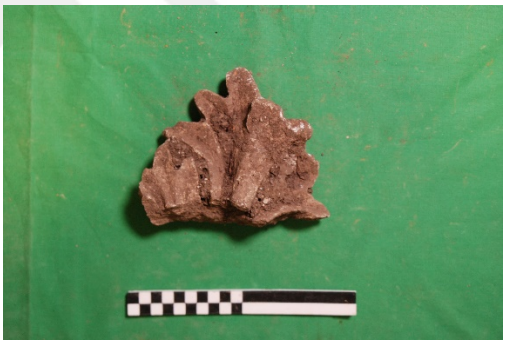
Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Tezgah Ağırlığı	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 15.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Seramik Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Doğu Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Basamakları Altı **Bulunma Tarihi: 08.09.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Oinochoe	
Eserin Yapıldığı Madde: Cam	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Zemin **Bulunma Tarihi: 12.09.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Mızrak Ucu	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Su Kanalı **Bulunma Tarihi: 19.09.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Metal Objeler	
Eserin Yapıldığı Madde: Metal	
Eserin Devri: Geç Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 21.09.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Palmet Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Taş	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde Doğu Portiko **Bulunma Tarihi: 08.08.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: Seramik Ağız Parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 27.10.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: 5 adet amphora ağız+boyun	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 30.10.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

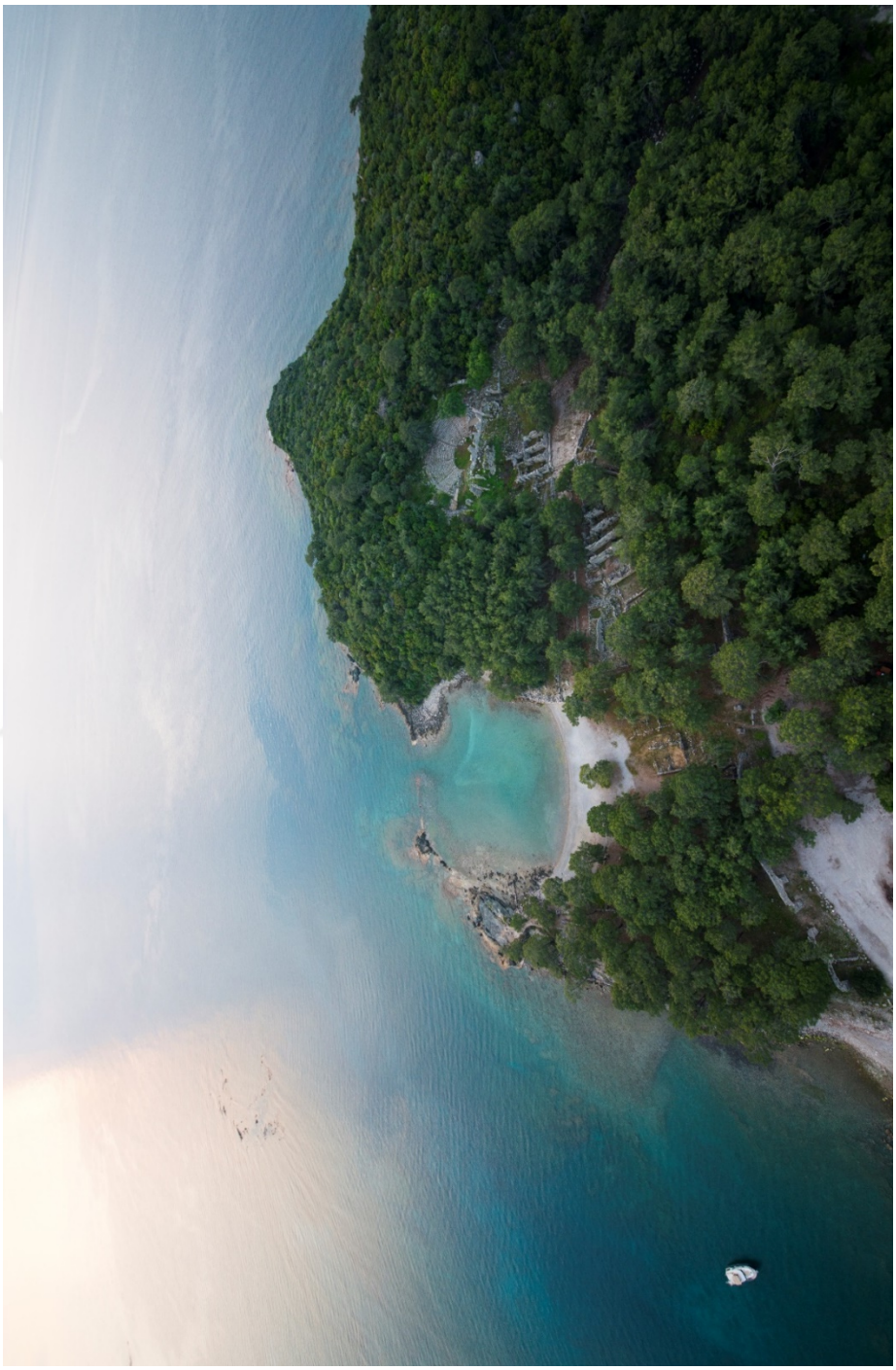
Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: 1 adet unguentarium parçası ve 1 adet kandil parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 30.10.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

Kazı Envanter No.:	
Eserin Adı: 4 adet amphora parçası	
Eserin Yapıldığı Madde: Pişmiş Toprak	
Eserin Devri: Roma	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 30.10.2023**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

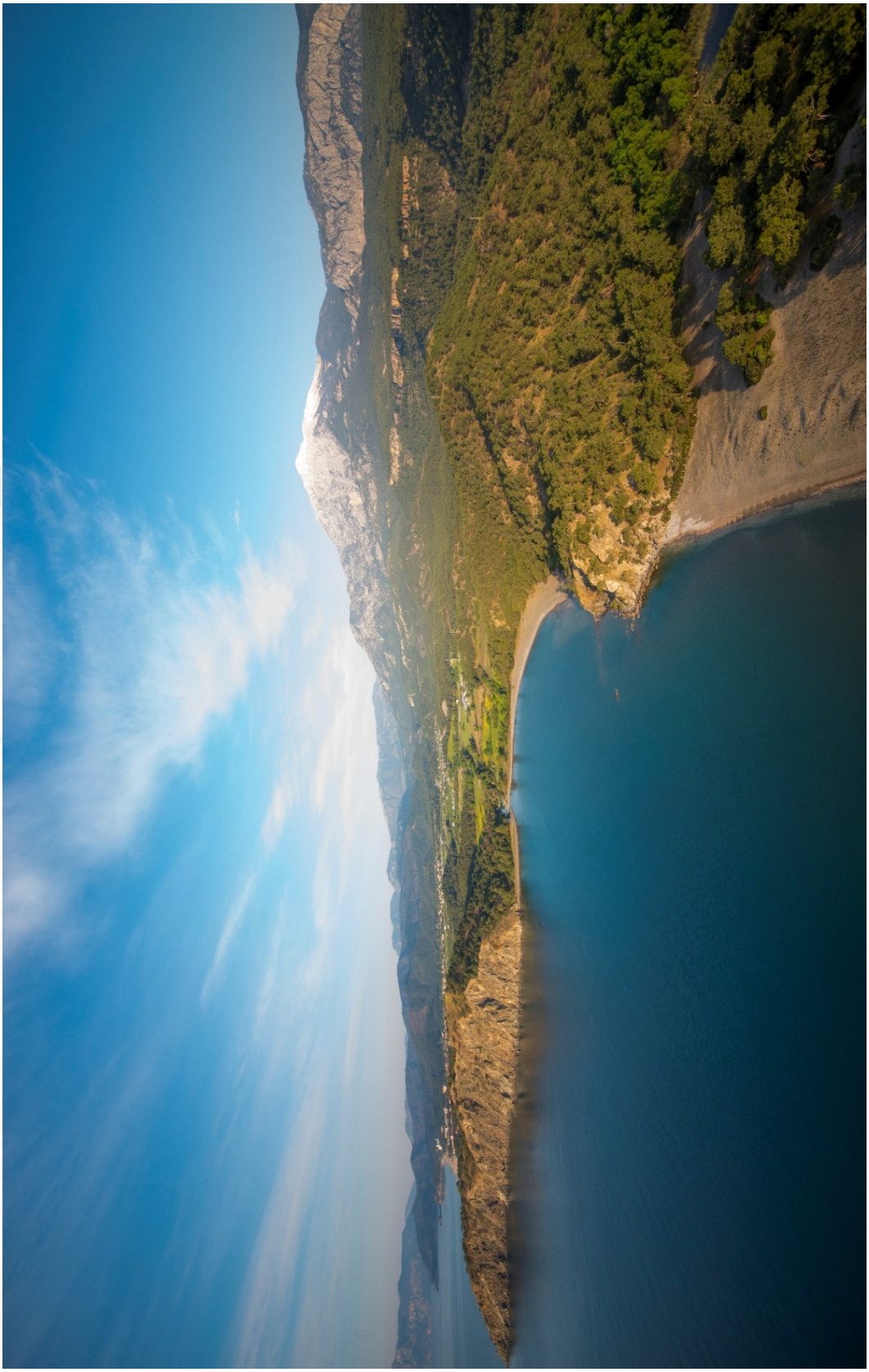
Kazı Envanter No.: 24PHA-2AC-et.MT.1	
Eserin Adı: Ağ İğnesi	
Eserin Yapıldığı Madde: Bronz	
Eserin Devri: İS. 7. yy	
Ölçüleri: Gen:	
Bulunduğu Yer ve Tabakası: Ana Cadde **Bulunma Tarihi: 2024**	
Ön Yüz: - **Arka Yüz: -**	

LEVHALAR

Lev. 1.

Phaselis Coğrafyası

Phaselis ve Tahtalı Dağ

a. Akdeniz Tiaret Rotası (Arkeoloji ve Sanat Yayınları)

b. Phaselis Güney Limandan Klimakslar ve Arkasında Tahtalı Dağ

Lev. 4.

Phaselis Territoriumu

a. Kumlarla Dolarak Phaselis'e Ada Formunu Kaybettiren Alan

b. Akropolis Tepesi

Lev. 6

a. Ana Cadde Hattı ve Etrafındaki Kamu Yapıları

b. Büyük Hamam Havadan Görünüm

Büyük Hamam 3D Modelleme

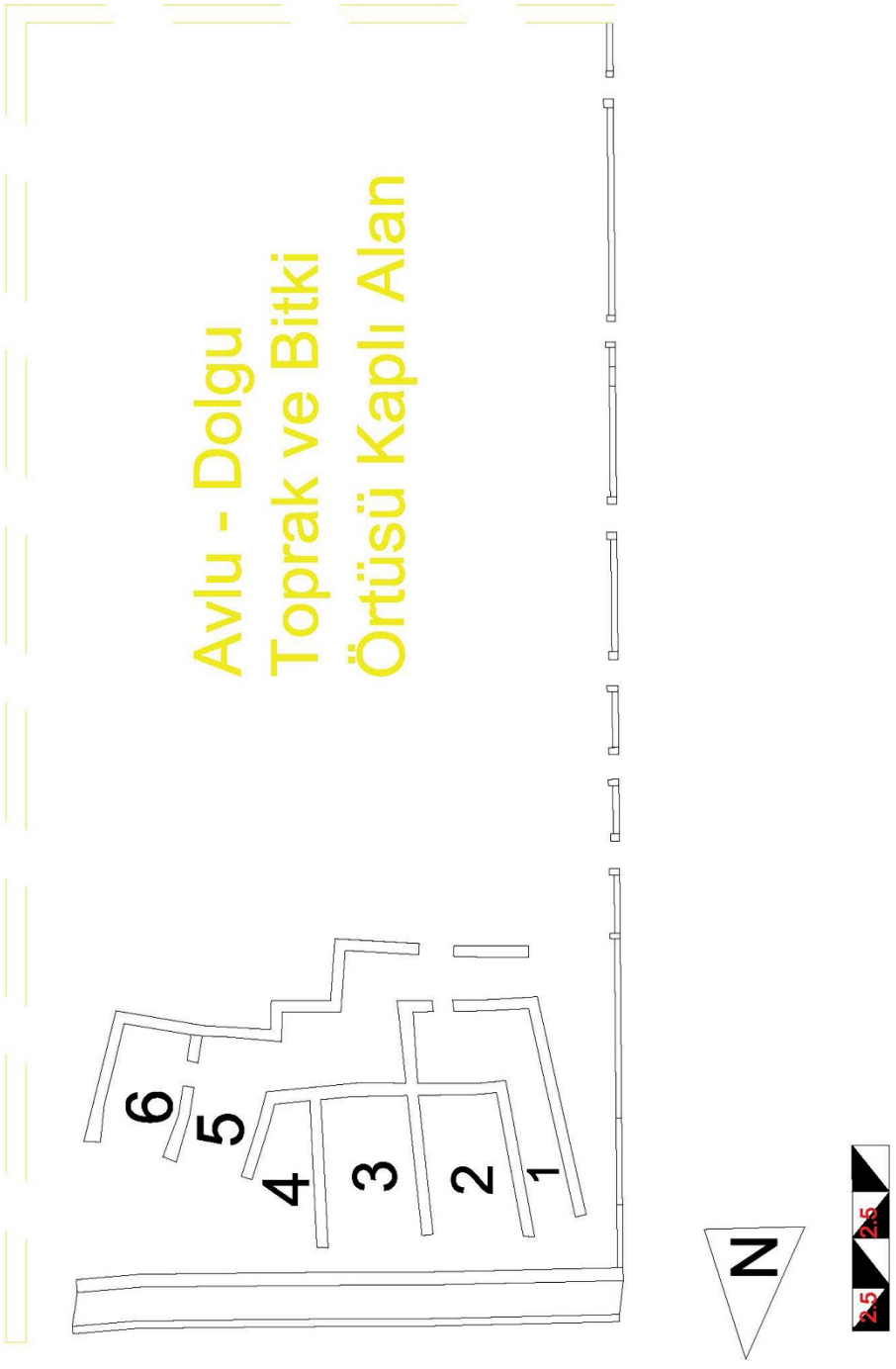

a. Mozaik Yazıtı

b. Merkezi Liman Rıhtım Yapıları Planı

Lev. 9

Yapı Grubunun Planı

a. Rıhtım Alanı ve Devam Eden Restorasyon Çalışmaları

b. Ana Caddeden Yapının 1 – 2 ve 3 No'lu Mekanlarına Bakış

Lev. 11

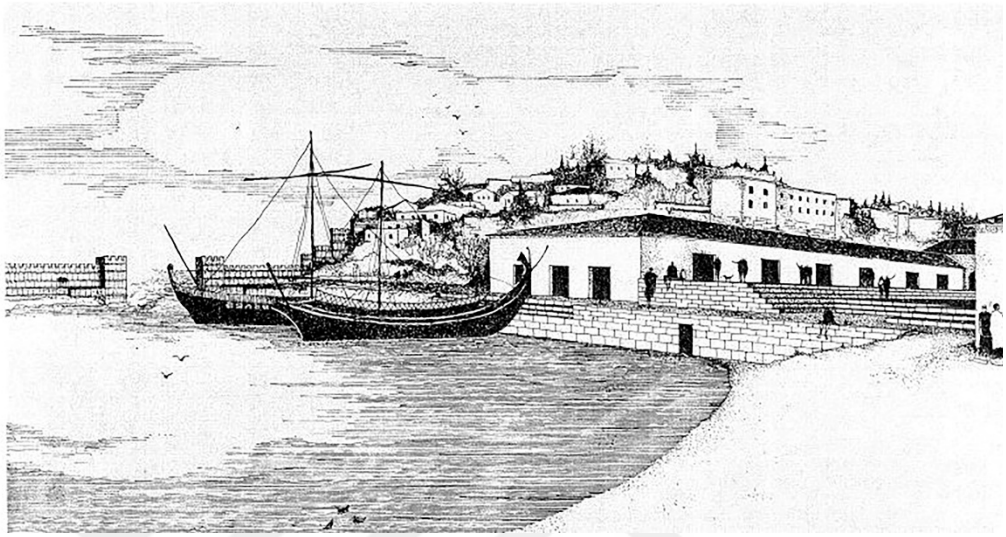

a. 2 ve 3 No'lu Mekanlar ve Ortak Duvarları

b. İn-situ Kapı Eşiği ve Koridor Alanı

Lev. 12

a. Schafer Tarafından Yapılmış Rekonstrüksiyon Örneği

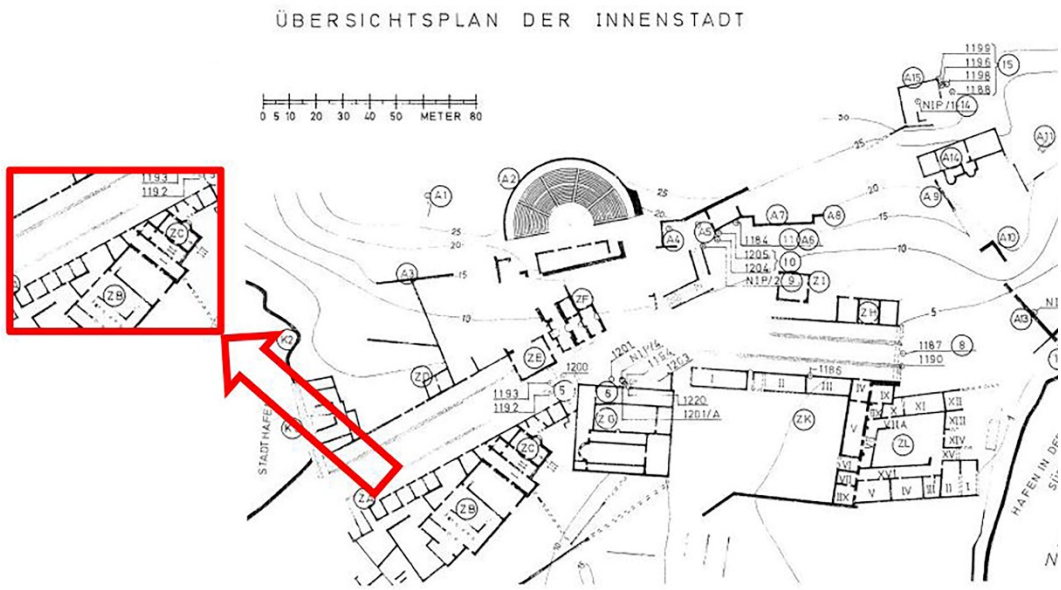

b. Ana Cadde Doğu Portiko Üzerinde Yer Alan Dükkan Sırası

Lev 13.

a. Dükkan Yapıları Cephe Duvarlarının Rölövesi

b. Büyük Hamam Önünde Yer Alan Dükkanların Rölöve Çizimi

Lev. 14

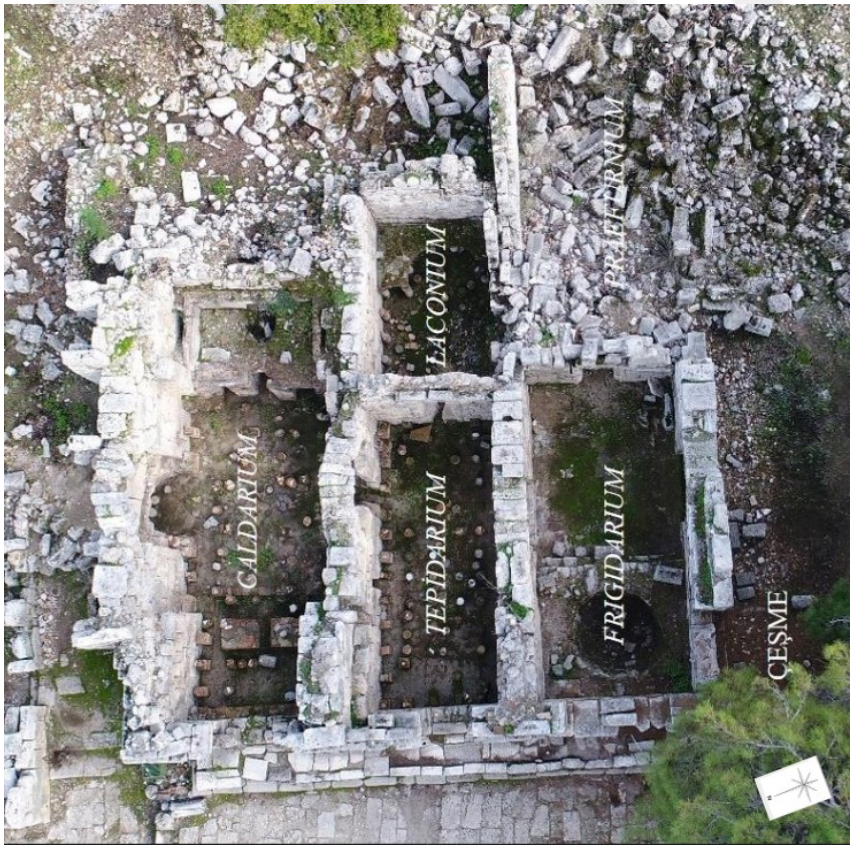

a. Küçük Hama Havadan Görünüm

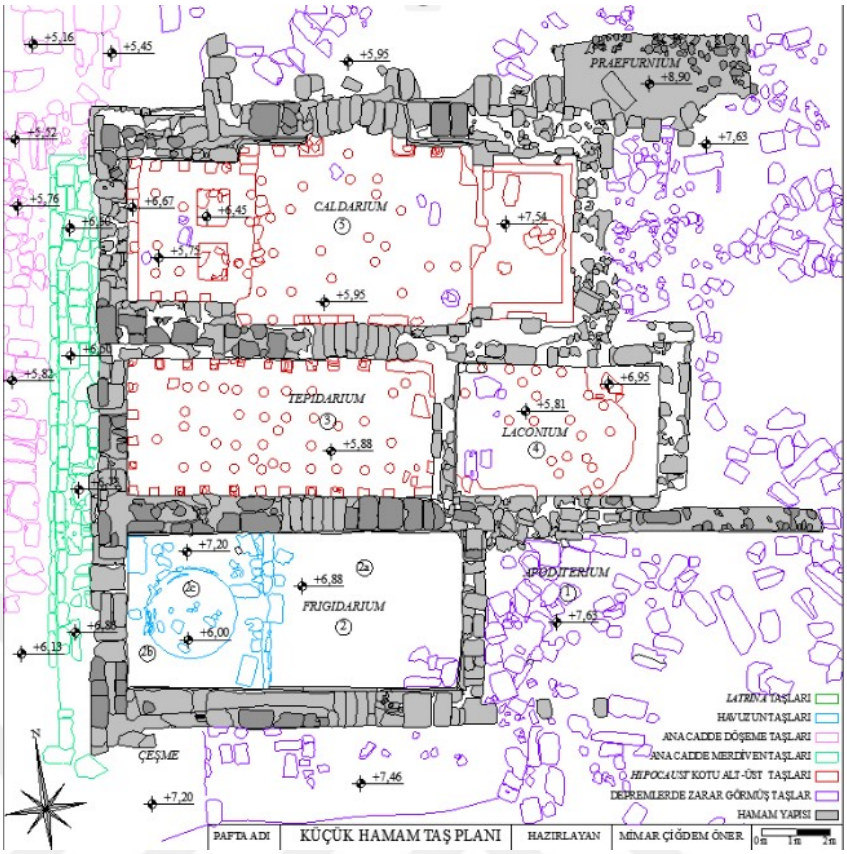

b. Küçük Hama Cepheden Görünüm ve Podyum Yapısı

Lev. 15.

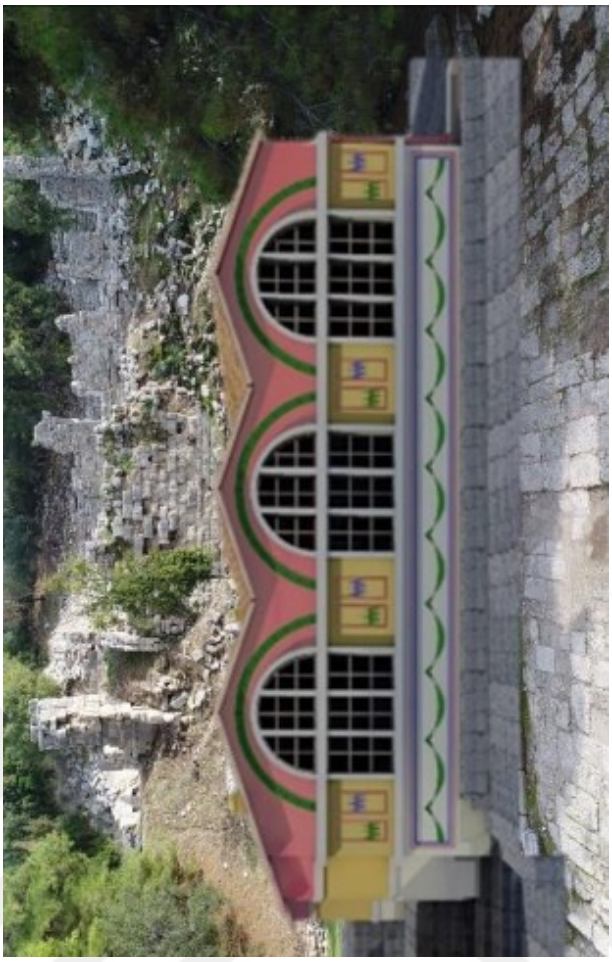

a. Küçük Hamam Bölümleri (Öner 2019)

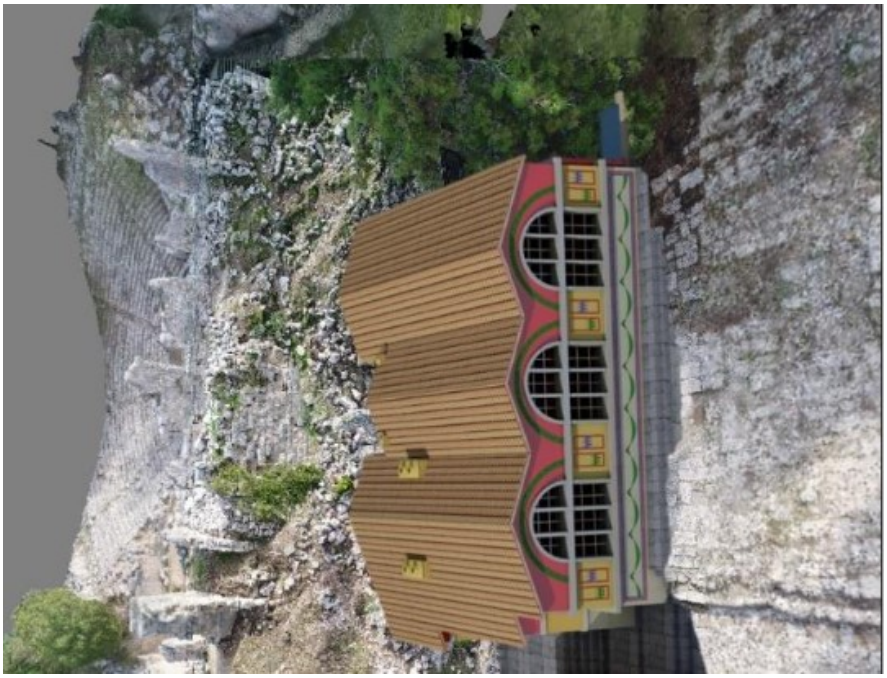

b. Küçük Hamam Taş Planı (Öner 2019)

Lev. 16

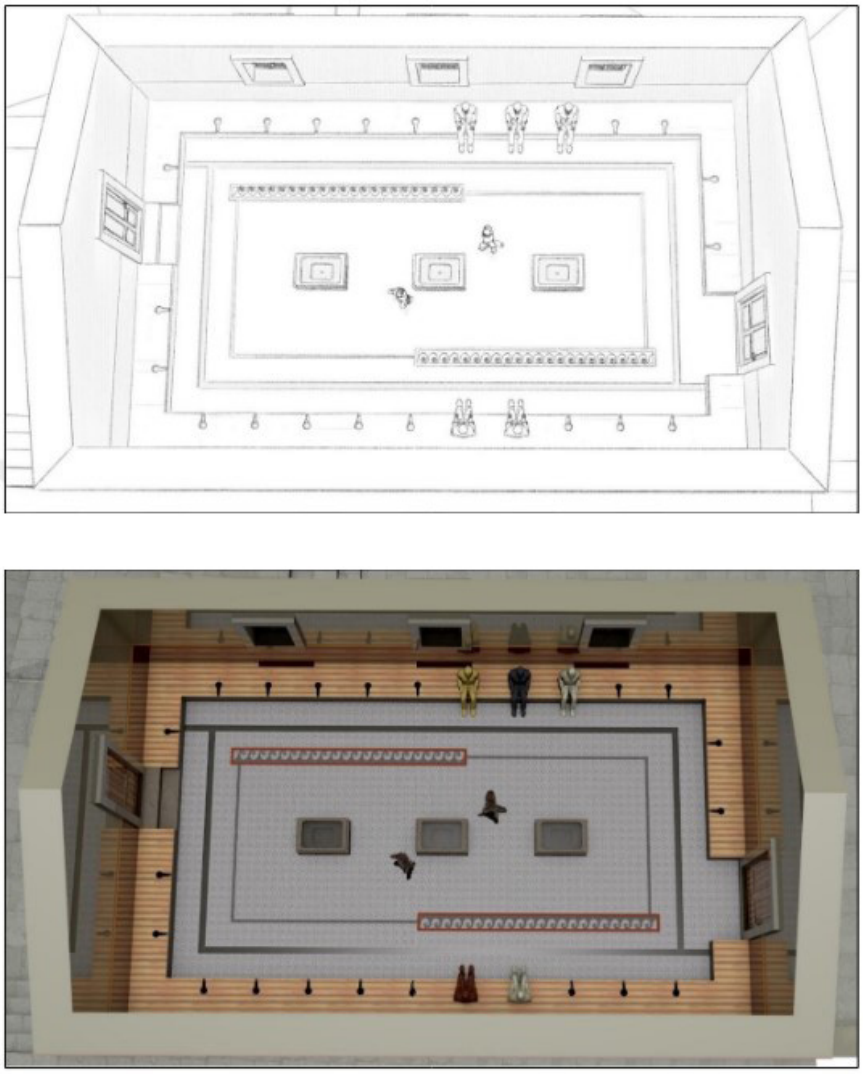

a. Küçük Hamam Resititüsyon Önerisi (Öner 2019)

b. Küçük Hamam Restitüsyon Önerisi (Öner 2019)

Lev. 17

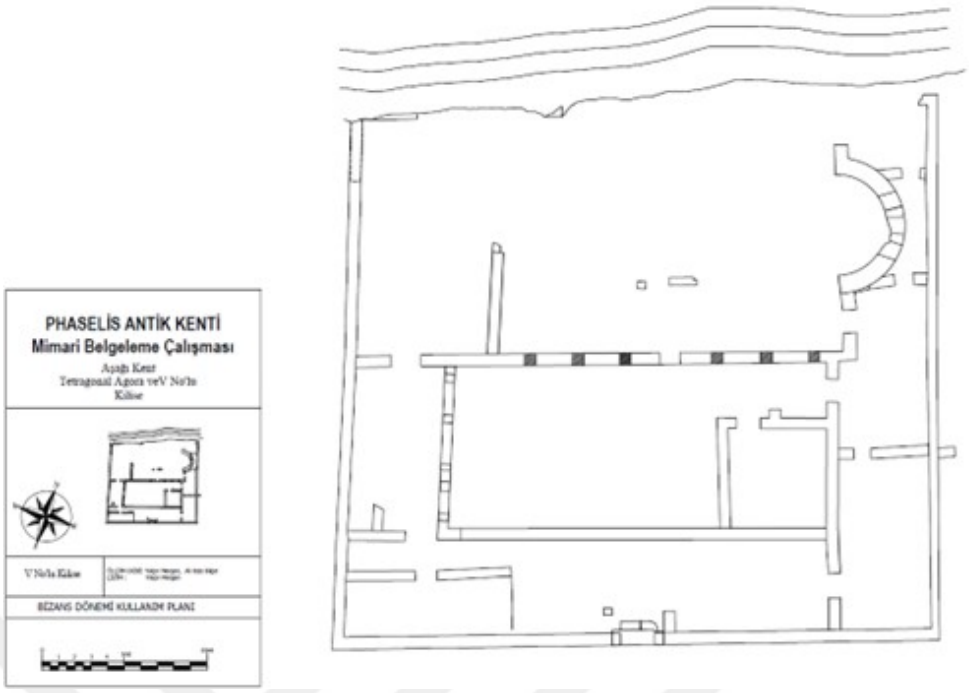

a. Latrina İç Mekan Restitüsyonu

b. Latrina Cephe ve Çatı Restitüsyonu

Lev. 18

a. Phaselis Tetragonal Agora Rölövesi

b. Phaselis Tetragonal Agorası Kuzeybatıdan Görünüm

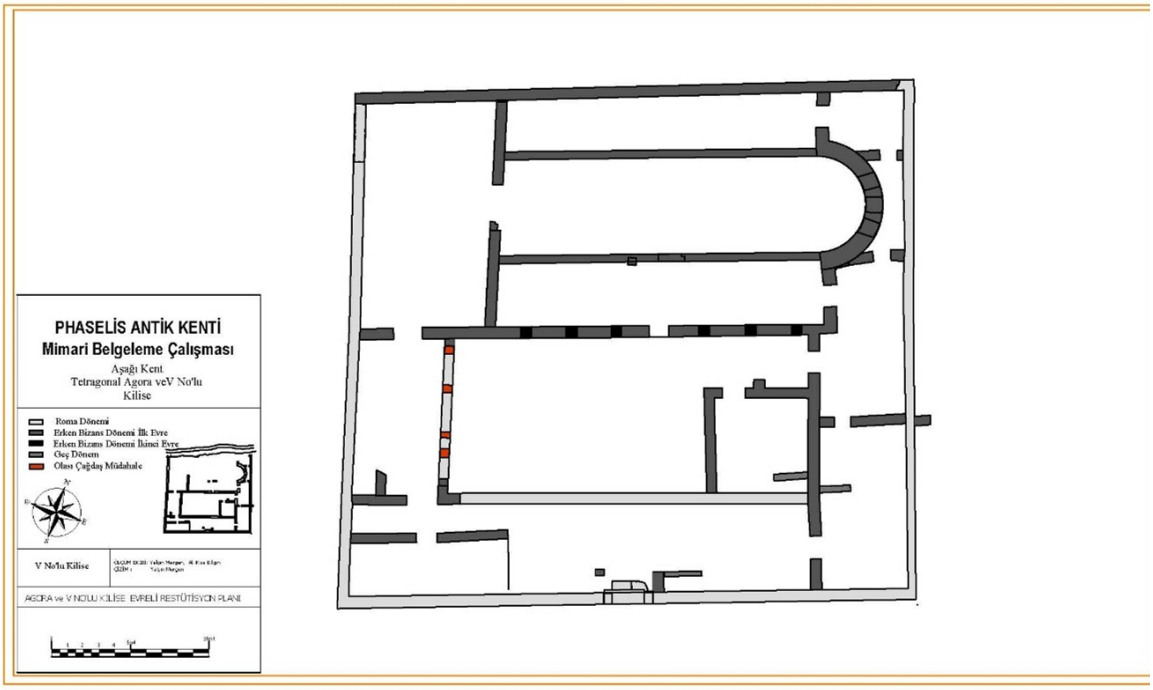

a. Tetragonal Agoranın Ana Cadde Aksını Kesen Kuzeybatı Duvarı

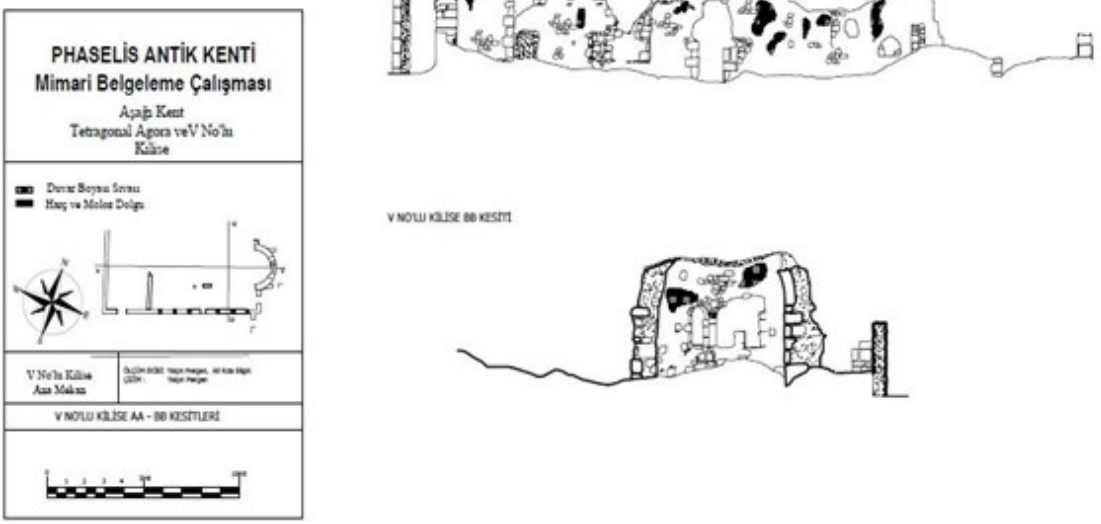

b. Tetragonal Agoranın Ana Cadde Aksını Kesen Kuzeybatı Duvarı

Lev. 20

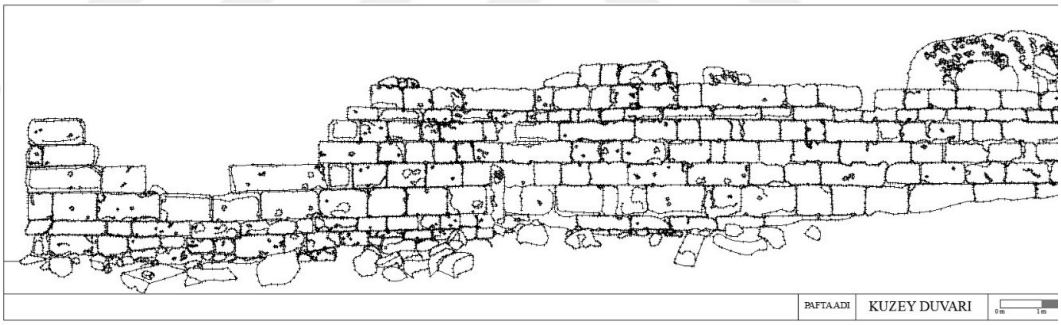
a. Tetragonal Agora Bazilikası Planı

b. Tetragonal Agora Bazilikası Apsis Kesiti

a. Sökülen İç Sıra Bloklar Yerine Eklenen Moloz Örgü

b. Tetragonal Agora Kuzey Duvarı Taş Planı

c. Tetragonal Agora Monumental Kapısı

Lev. 22

a. Voconius Saxa Onurlandırma Yazıtı

b. Opramoas Onurlandırma Yazıtı

Lev. 23

a. Tetragonal Agora Cephe Duvarı ve Podyum Yapısı

b. Mozaikli Oda

c. Mozaik Çizimi

Lev. 24

a. Çeşme Yapısı

b. Domitianus Agorası Cephe Kesimi Photogrametric Görüntü

c. Domitianus Agorası Kuzeybatıdan Görünüm

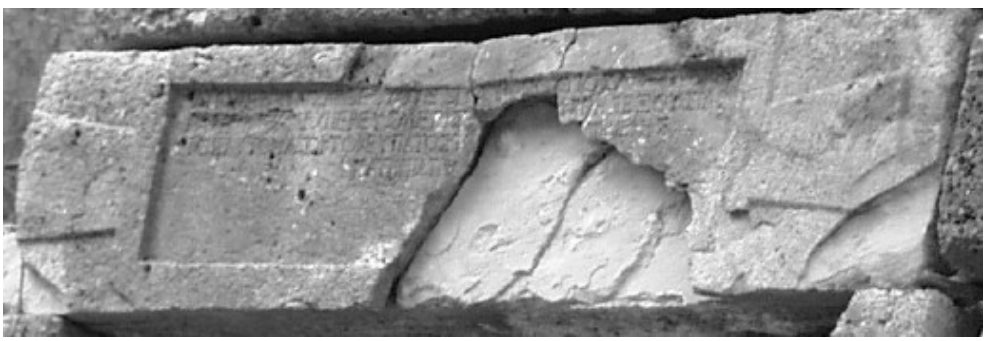
Lev. 25

a. Domitianus Agorası'na Ait İki Kapıdan Biri

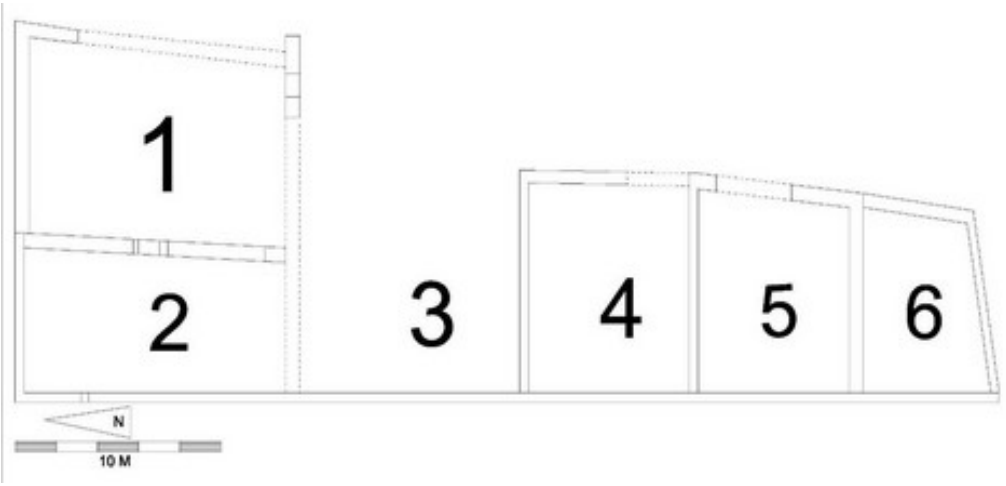

b. Domitianus Agorası'na Ait İki Kapıdan Biri

c. Domitianus Agorası İthaf Yazıtı

Lev. 26

a. Güney Ana Cadde Depo ve Dükkan Yapıları Planı

b. Güney Ana Cadde Depo ve Dükkan Yapıları Güneyden Görünüm

c. Güney Ana Cadde Depo ve Dükkan Yapıları Kuzeyden Görünüm

Lev. 27.

a. Duvar Örgü ve Tamirat Detayı

b.

a. Hadrianus Takı Restitüsyon (Akçay 2021, 59)

b. Richard Bonson Tarafından Çizilen Bir Cadde İlistrürasyonu

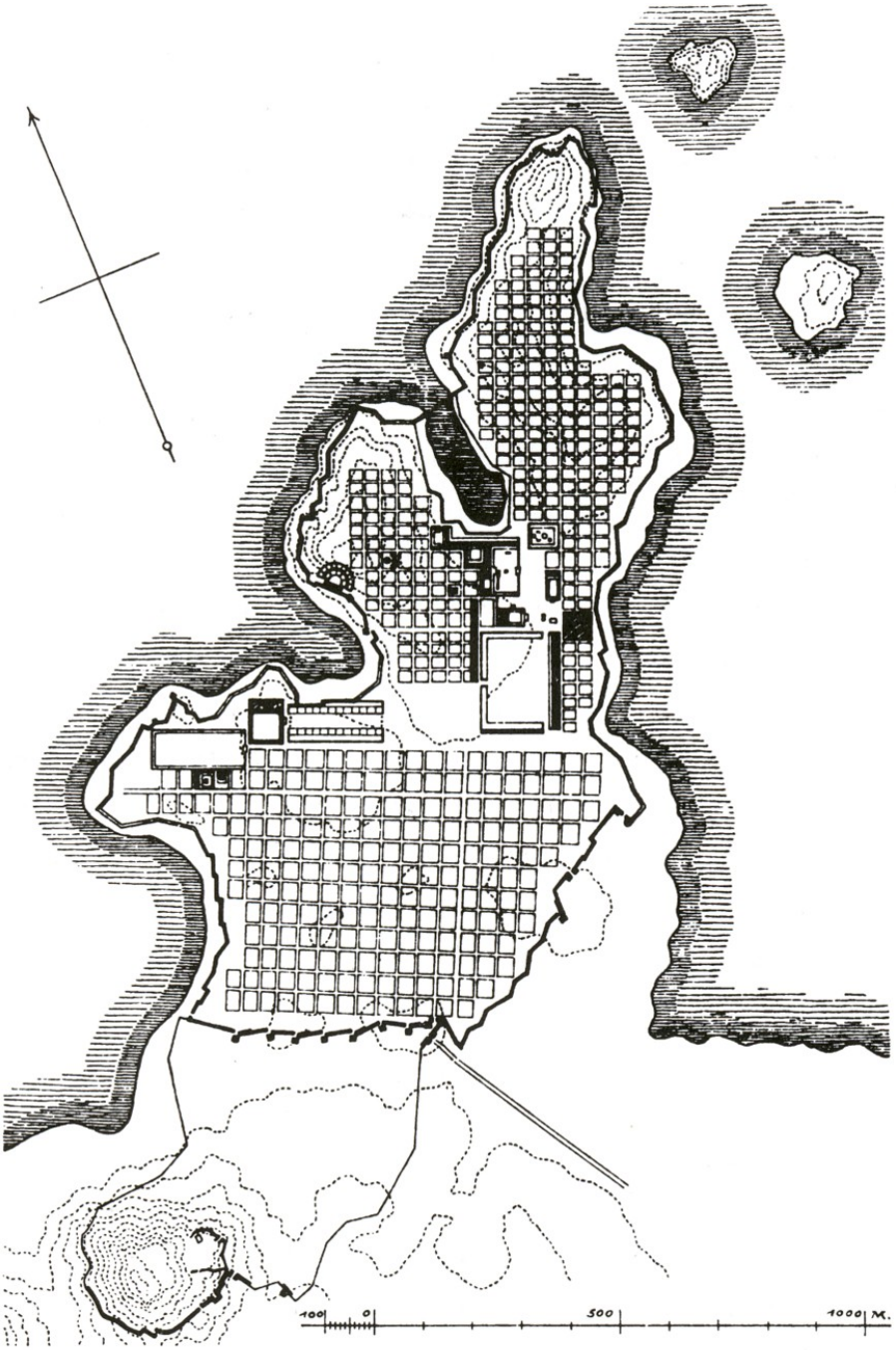

a. Ostia Sütunlu Caddesi

b. Philadelphia Sütunlu Caddesi

Lev. 30

Priene Kent Planı

a. İskenderin Babil'de Ana Cadde Üzerinde Kortejle İlerlemesi

b. İsa'nın Portiko Altında İnsanlarla Toplanması

Lev. 32

a. Roma'dan bir Portiko Örneği

b. Ephesus Liman Caddesi

Lev. 33.

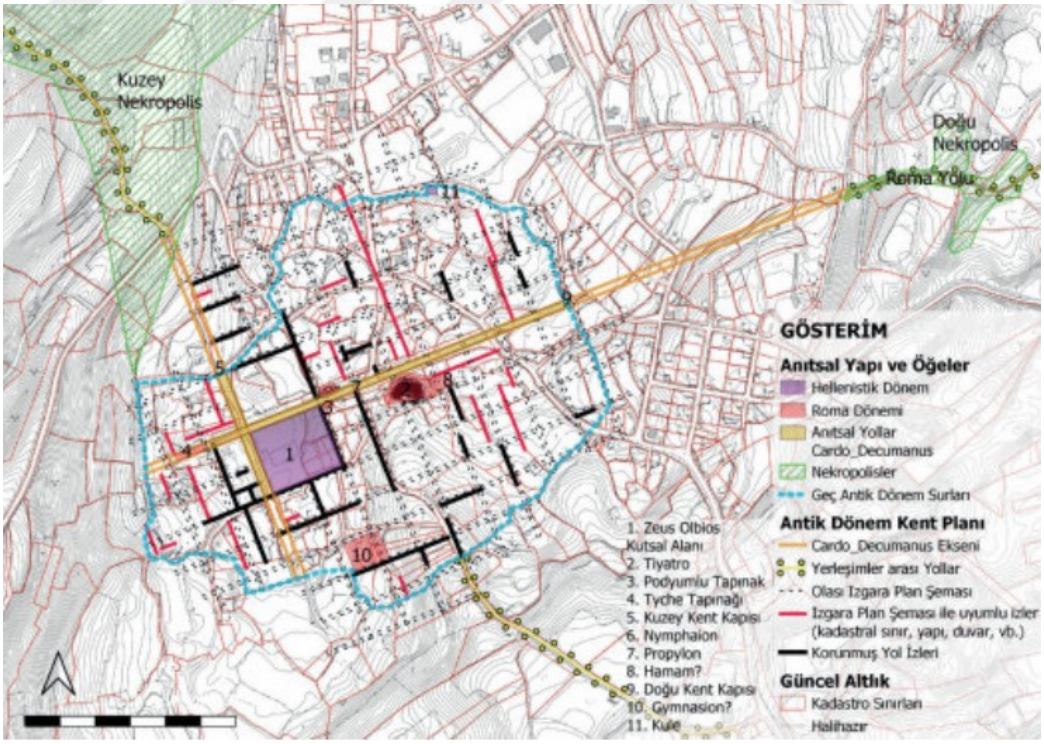

a. Perge Sütunlu Caddesi

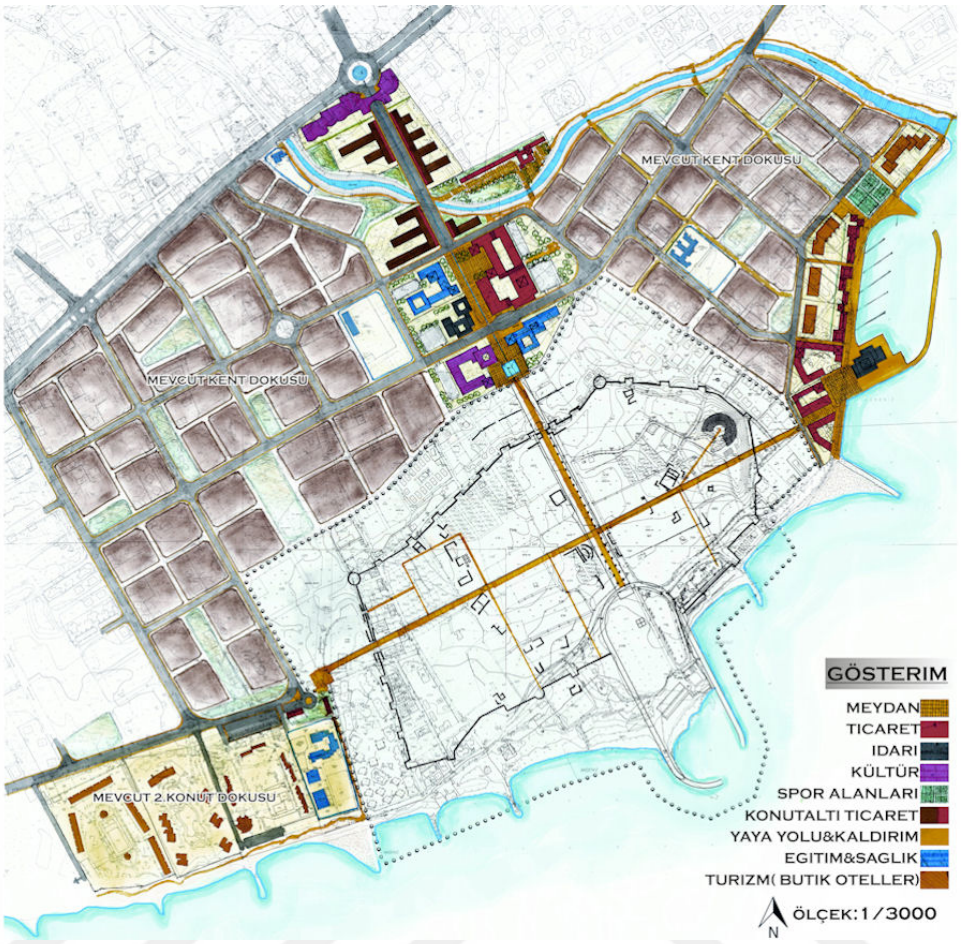

b. Ana Caddeler ve Portiko Dükkanları ile İlgili bir Canlandırma

Lev. 34

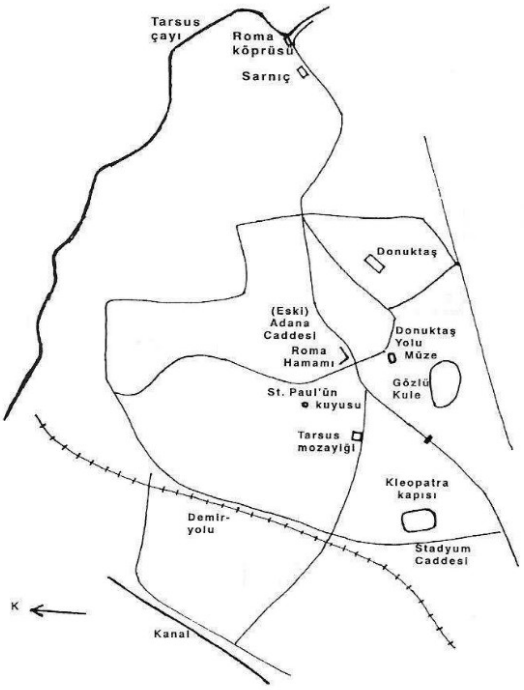

a. Olba-Diocaesarea Kent Planı (Aydınoğlu & Belge 2023, Fig. 6)

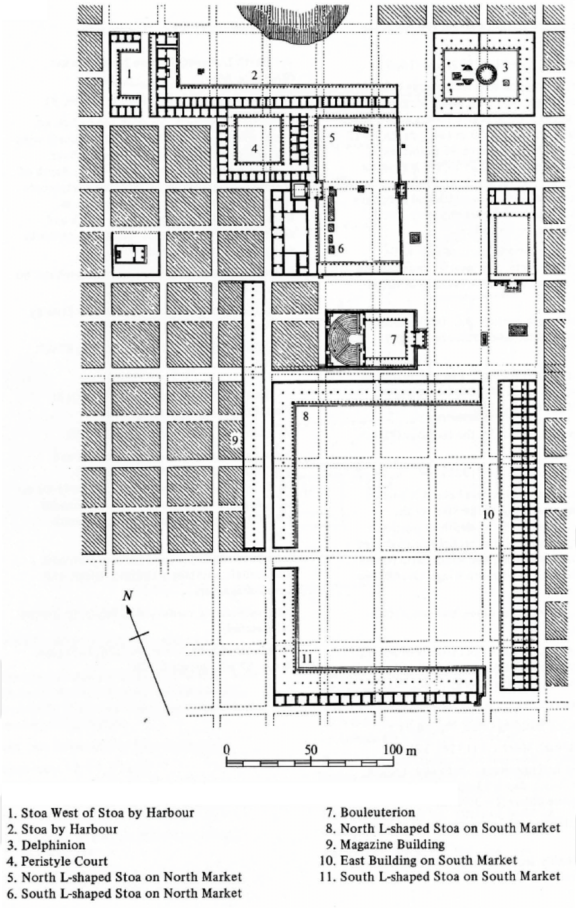

b. Soli-Pompeipolis Kent Planı (www.arkitera.com)

Lev. 35

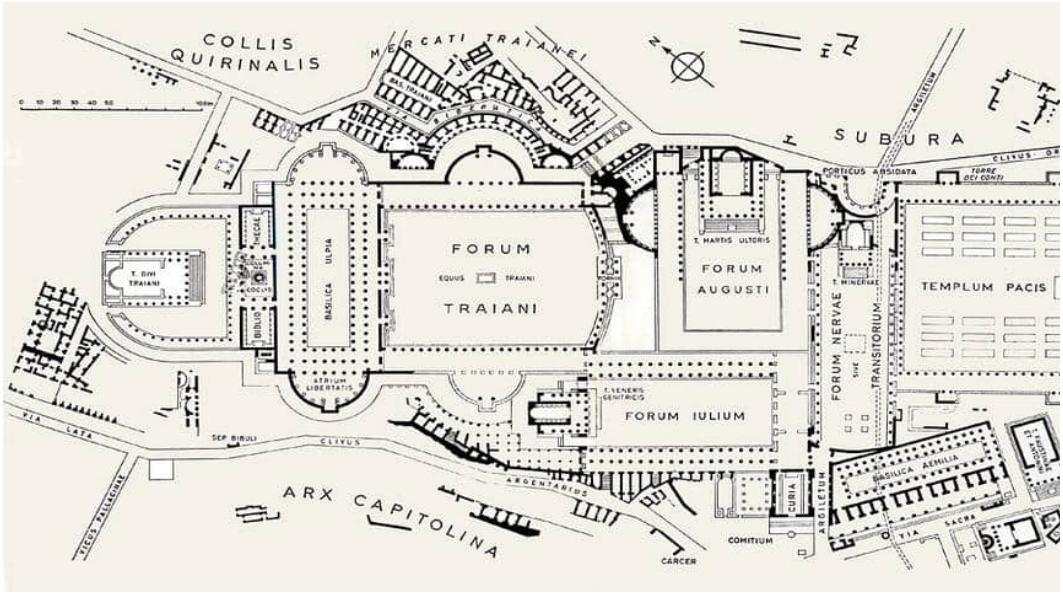

a. Tarsus Kent Planı (Toramanoğlu 2006, Lev.34)

b. Miletos Agora Kompleksi Planı (Coulton 1976, 260)

Lev. 36

a. Forum Romanum Plan

b. Campus Martius (www.britannica.com)

Lev. 37

a. Pompeii Ana Caddesi Altyapı Sistem Örneği (Jason Daley)

b. Ana Cadde Altyapı Sistem Örneği

a. Ana Cadde Temiz Su Hattı Örneği

b. Roma Aqueductus Örneği

Lev. 39

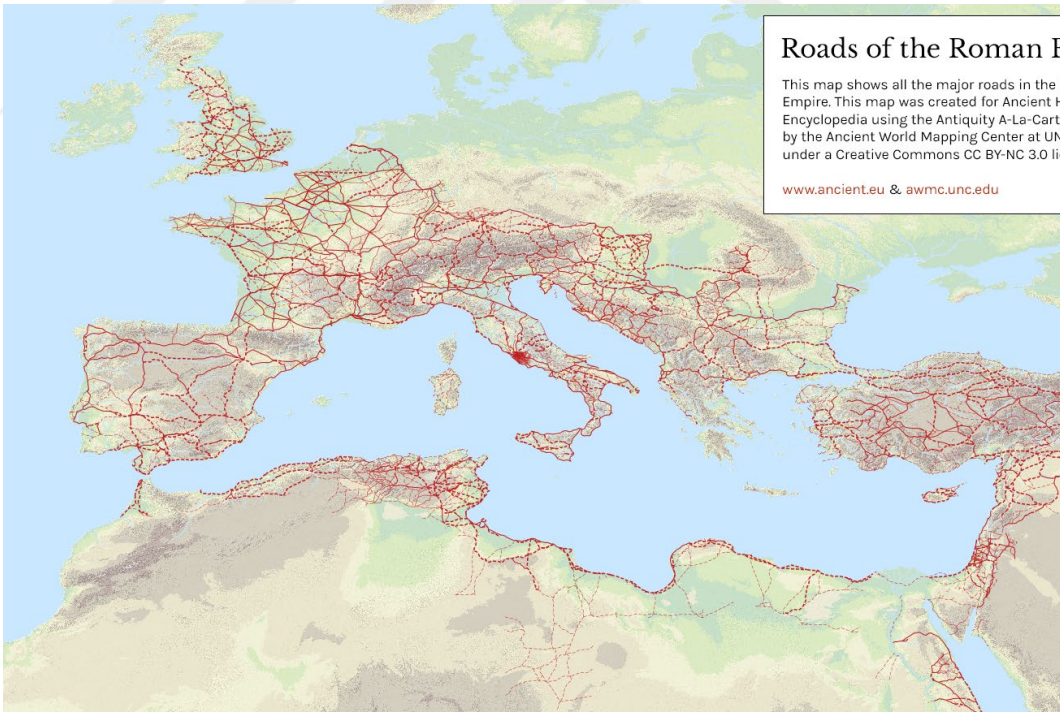
a. Roma Altyapı Su Dağıtım Sistemi (Thomas Sunmer)

b. Side Nymphaeum

a. Günümüzde Hala Kullanılan Cloaca Maxima

b. Roma İmparatorluk Yolları

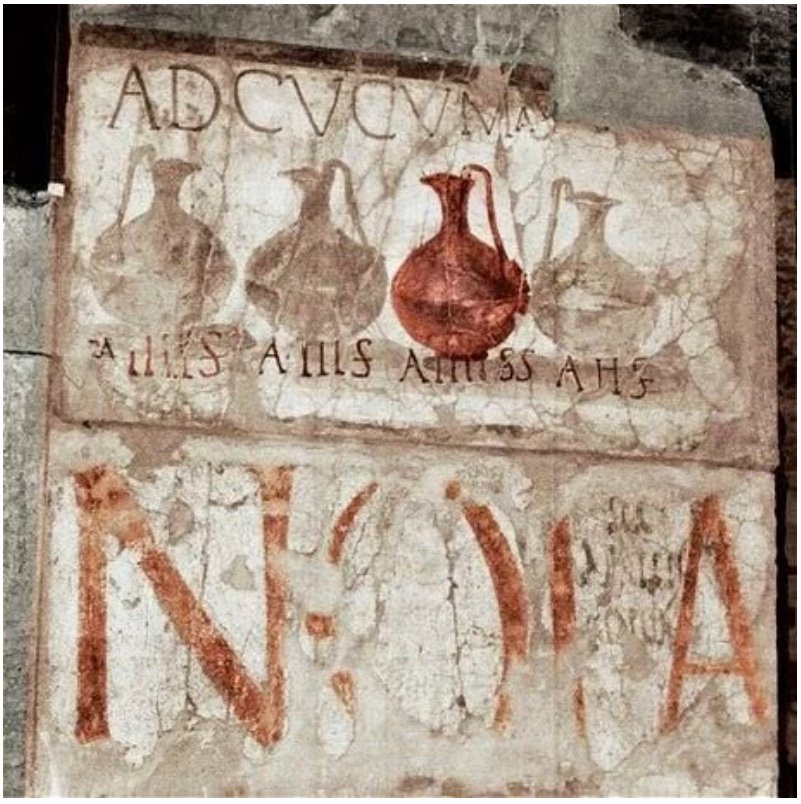
a. Bir Ana Cadde Üzerinde Satış Yapan Kasap Dükkanı Canlandırması

b. Pompeii'den bir Seyyar Satıcı

a. Perge Agorasından Bir Dükkan Tabelası

b. Forum Romanum'dan bir Dükkan Tabelası

Lev. 43

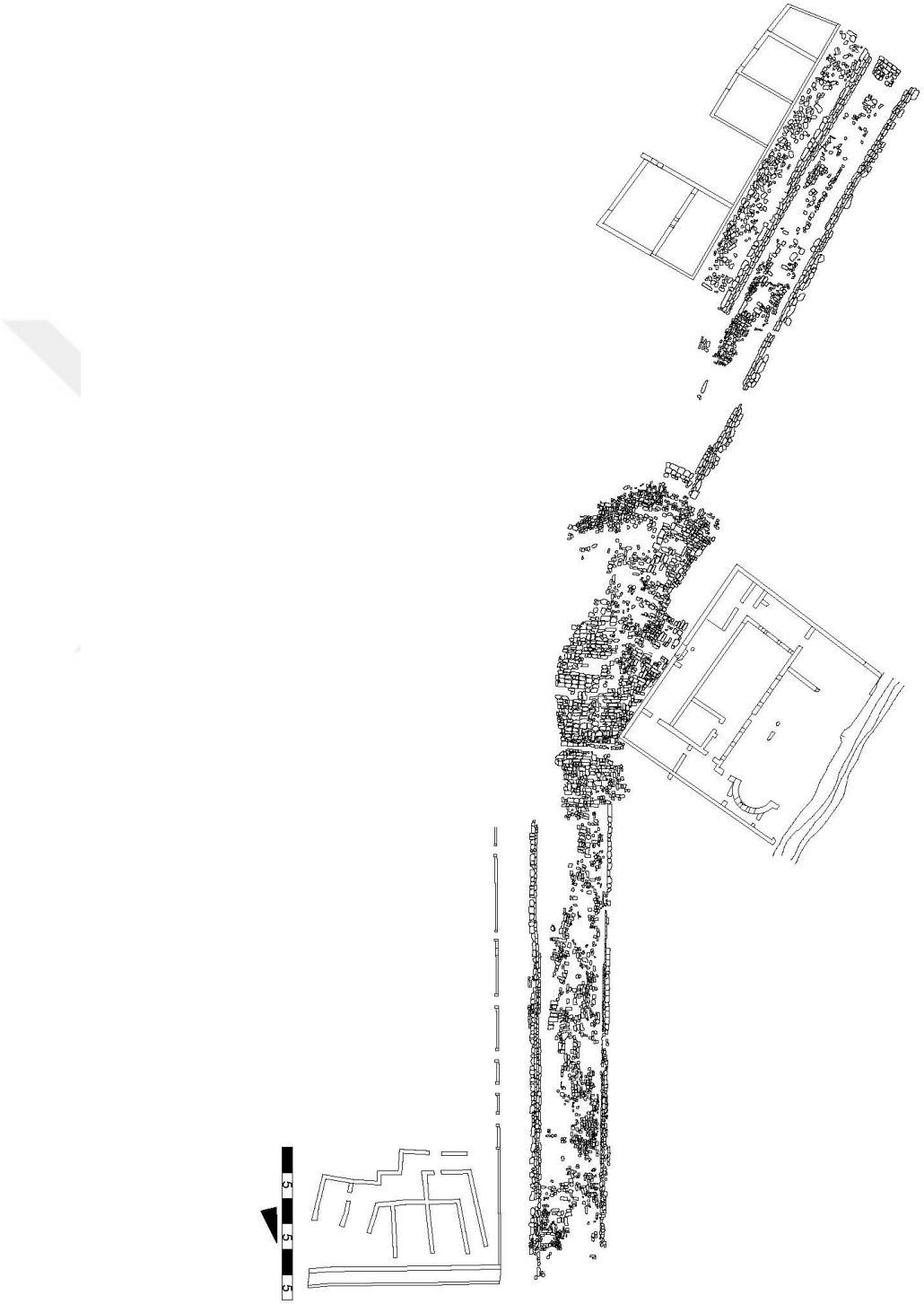

a. Ululitremulus Evi Duvar Resimleri

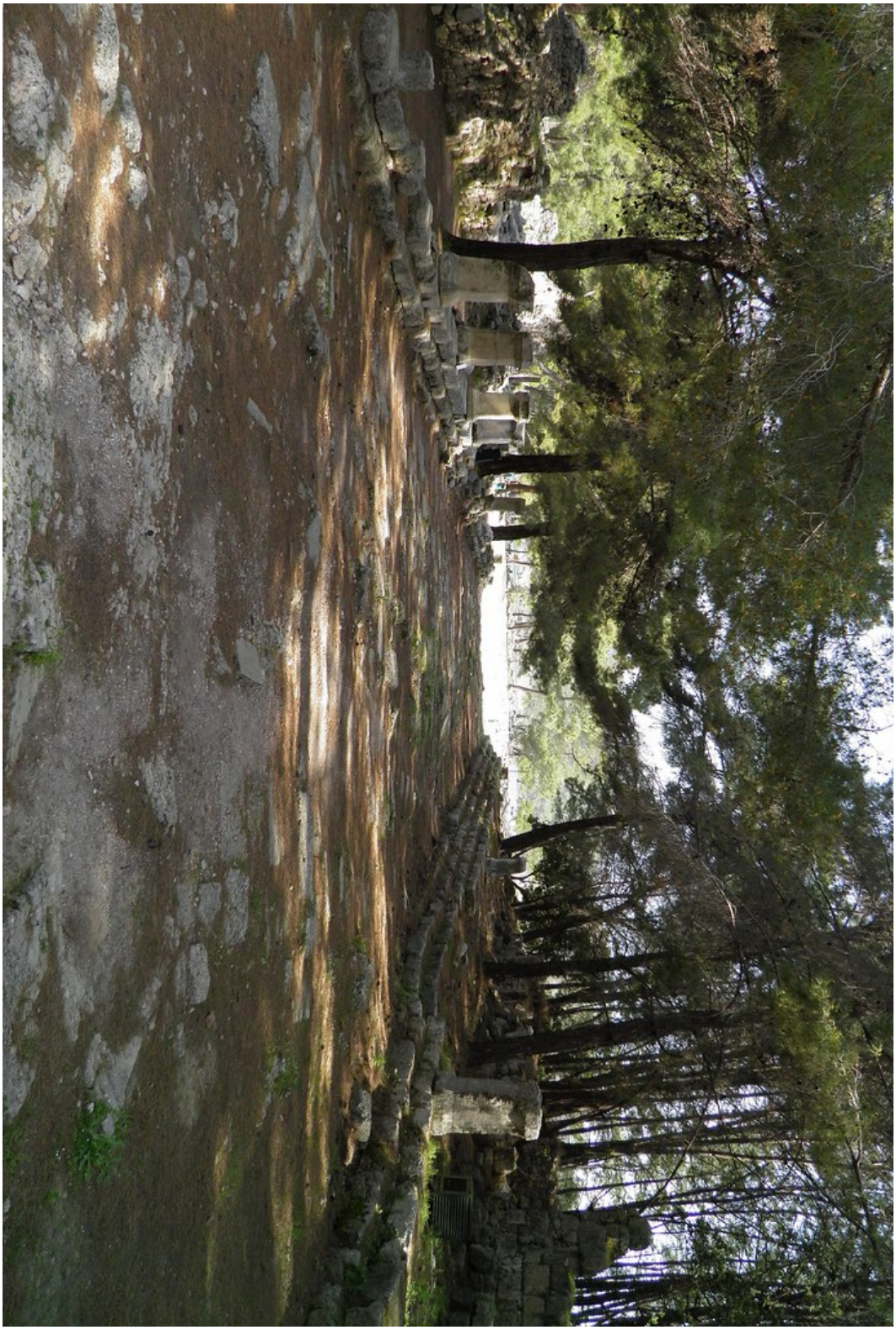

b. Casa di Trebio Valente Cephe Duvarı

Lev. 44

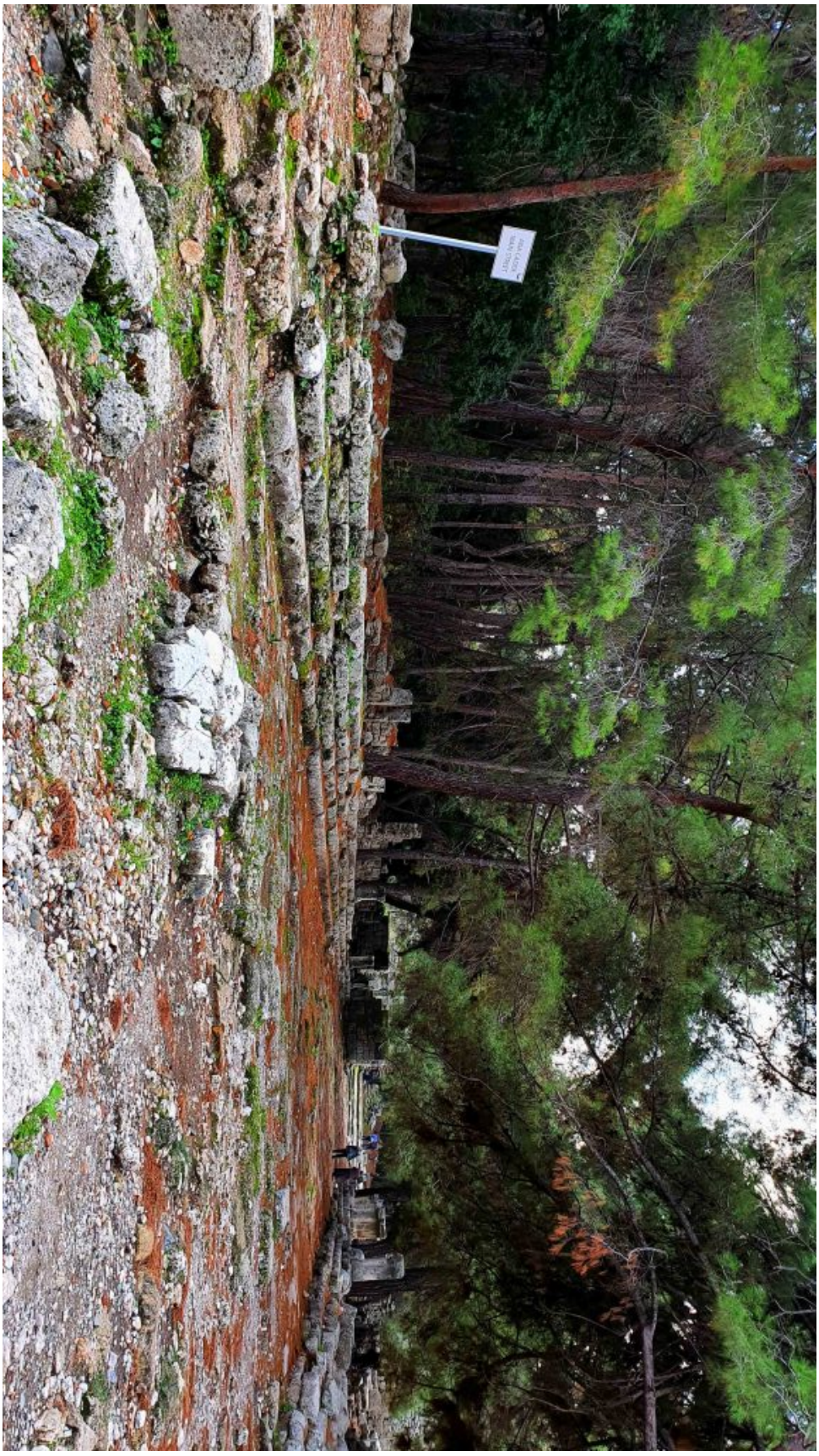

Ana Cadde Restorasyon Projes Öncesi Rölövesi

Ana Cadde Güneyden Kuzey Kesime Bakış

Lev. 46

Ana Cadde Kuzeyden Kuzey Kesime Bakış

Lev. 47

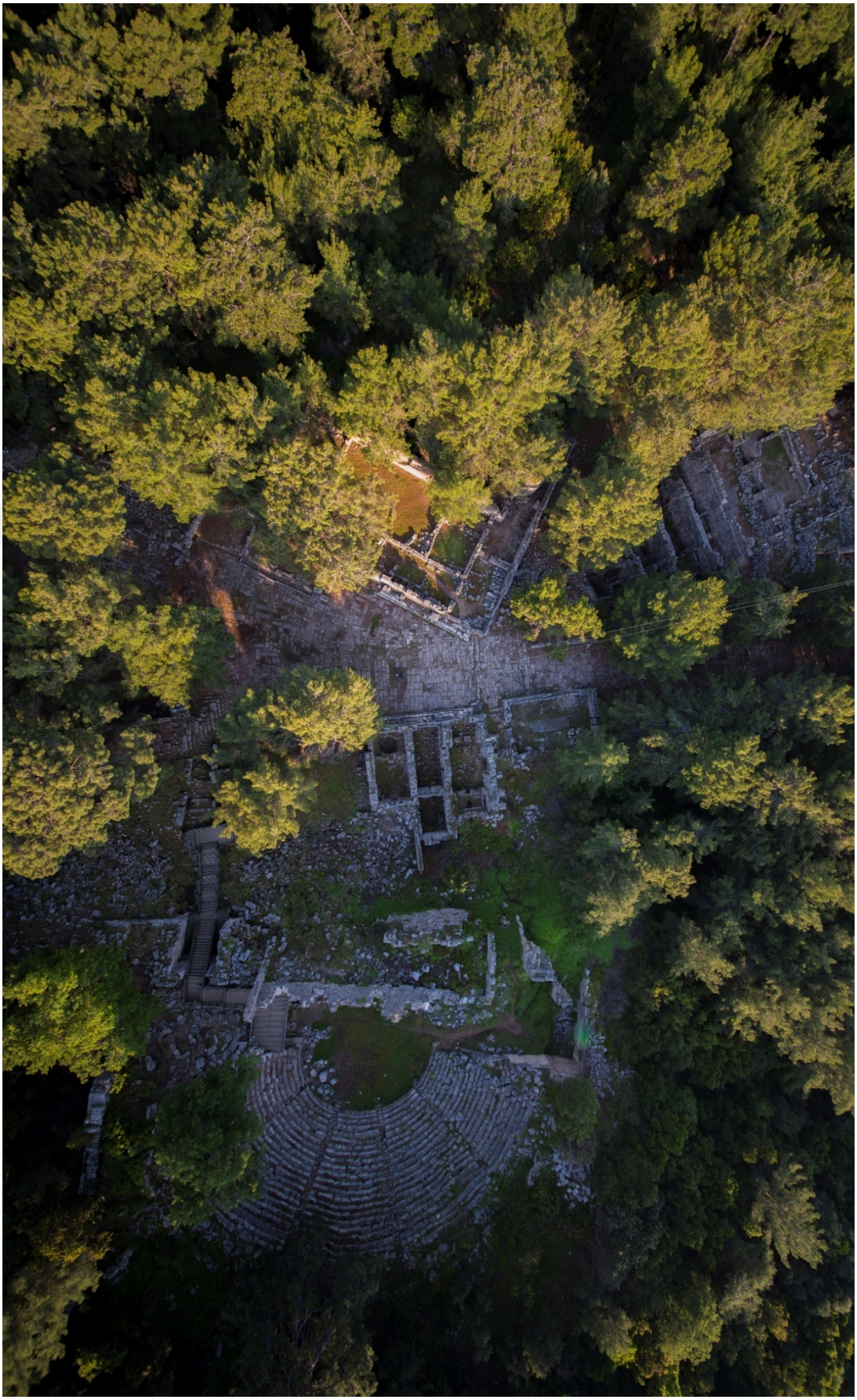
Ana Cadde Kuzeyden Güney Kesime Bakış

Lev. 48

Ana Cadde Güneyden Güney Kesime Bakış

Lev. 49

Ana Cadde Üzerinde Karşılıklı Olarak Konuşlandırılan Yapılar

Lev. 50

a. Domitianus ve Tetragonal Agora Arasından Kent Meydanına Çıkan Sokak

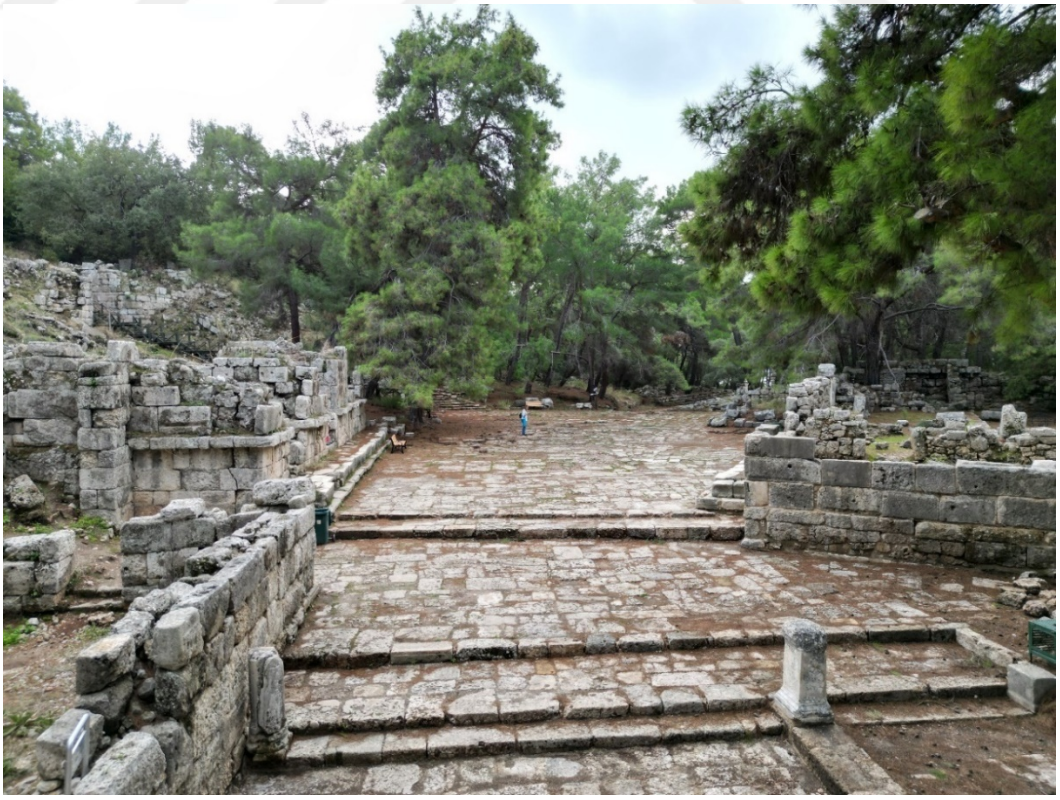

b. Büyük Hamam ve Tetragonal Agora Arasından Kent Meydanına Çıkan Sokak

Lev. 51

a. Büyük Hamamın Kuzey Duvarından Ana Caddeye Çıkan Sokak

b. Kuzey Kesimden Kent Meydanına Çıkan Basamaklar

a. Merkezi Limandan Ana Caddeye Çıkan Basamaklar

b. Güney Limandan Ana Caddeye Çıkan Basamaklar ve Cadde Sonunda Ana Caddeden Kent Meydanına Çıkan Basamaklar

Lev. 53

a. Side Ana Caddesi

b. Perge Ana Caddesi

Hadrianus Takı Entablatür Blokları

Lev. 55

Kent Meydanı Havadan Görünüm

Lev. 56.

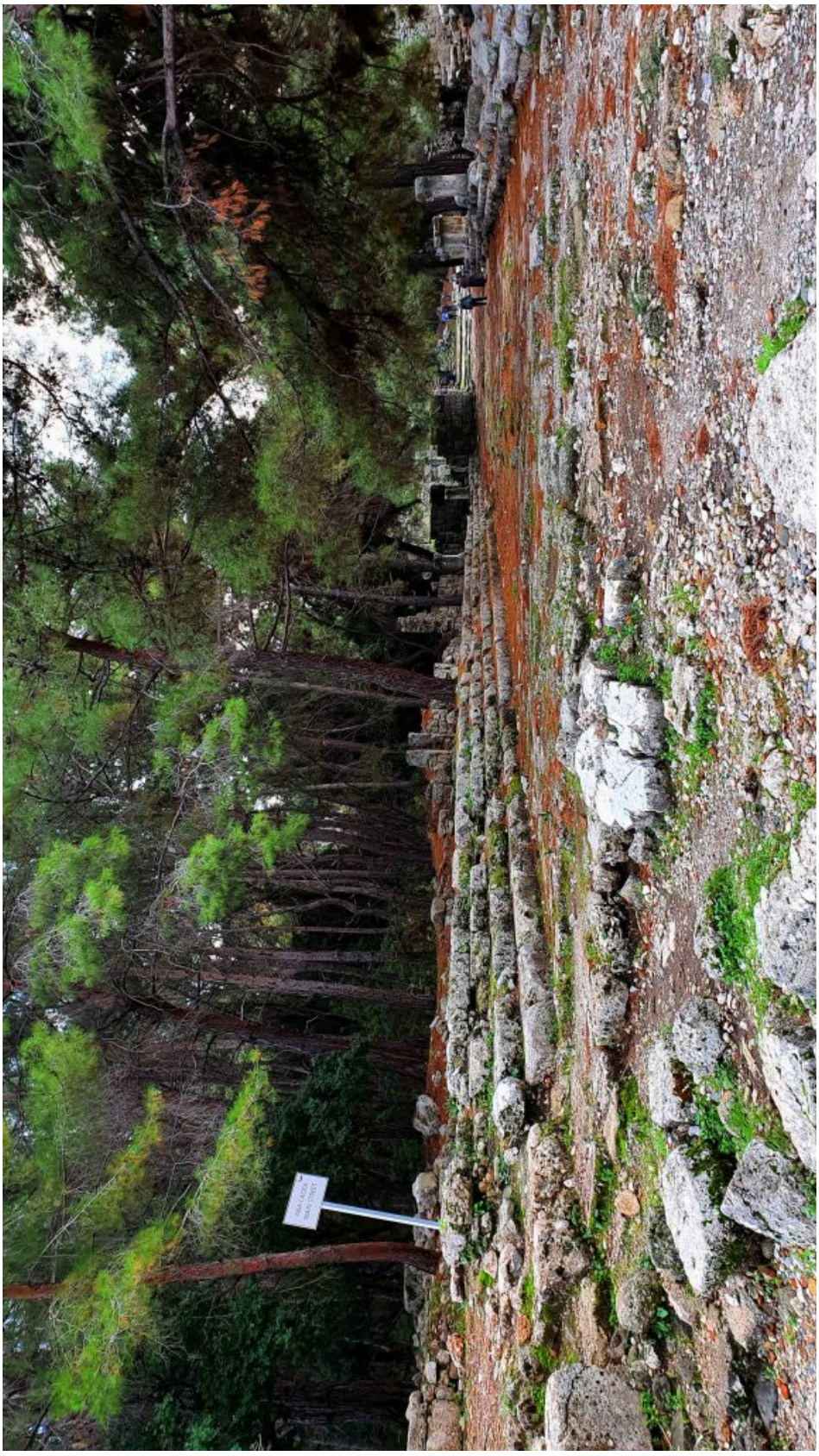
Küçük Hamam Önüne Yerleştirilmiş Sütun Örnekleri

Lev. 57

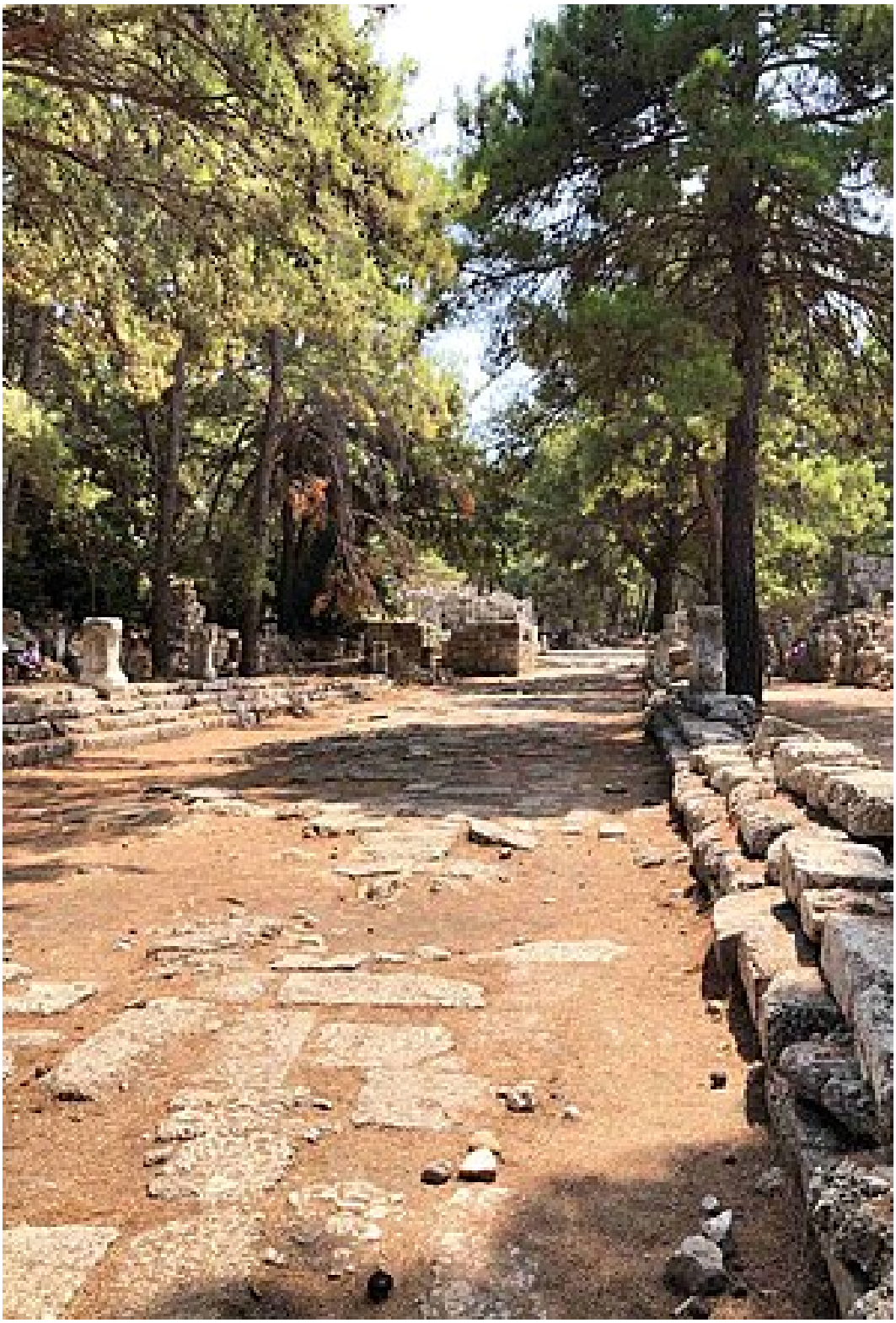
Ana Cadde Kuzey Kesim Doğu Krepidoma Restorasyon Çalışmaları Öncesi Güneyden Görünüm

Lev. 58.

Ana Cadde Kuzey Kesim Doğu Krepidoma Restorasyon Çalışmaları Öncesi Kuzeyden Görünüm

Lev. 59.

Ana Cadde Kuzey Kesim Batı Krepidoma Restorasyon Çalışmaları Öncesi Kuzeyden Görünüm

Lev. 60

Ana Cadde Kuzey Kesim Batı Krepidoma Restorasyon Çalışmaları Öncesi Güneyden Görünüm

Ana Cadde Güney Kesim Doğu Krepidoma Güneyden Görünüm

Lev. 62.

Ana Cadde Güney Kesim Doğu Krepidoma Kuzeyden Görünüm

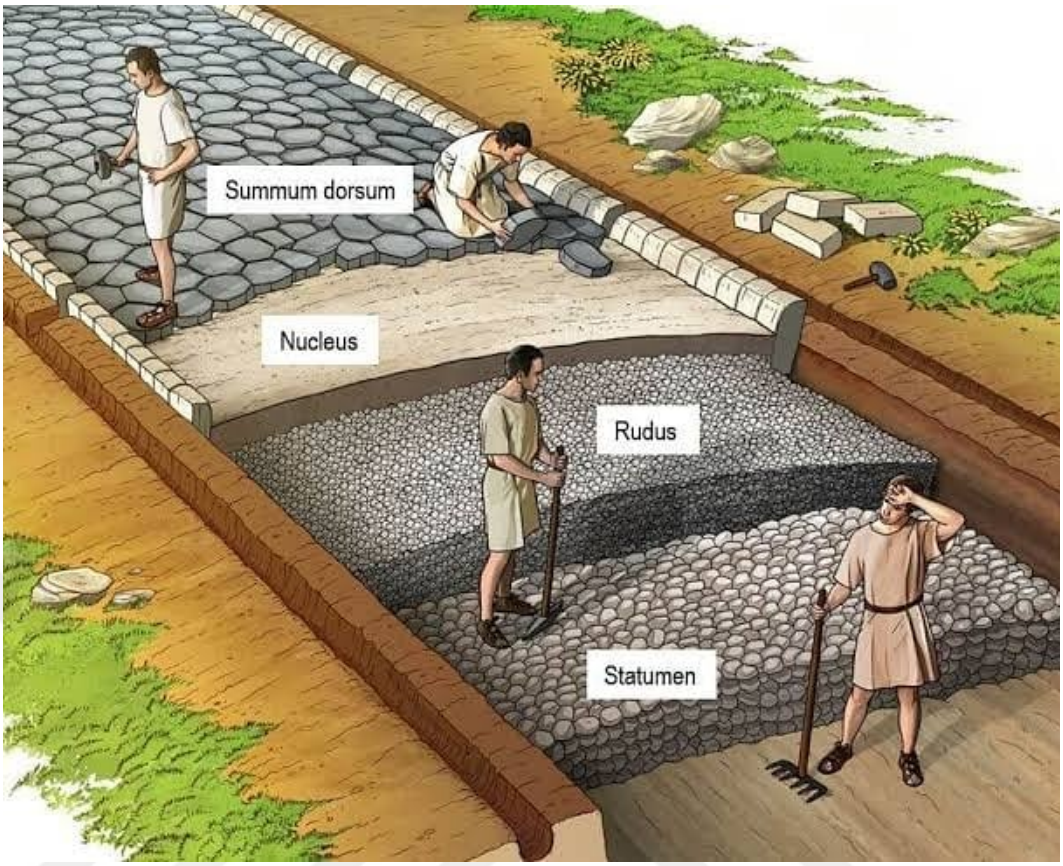
Lev. 63.

Ana Cadde Güney Kesim Batı Krepidoma Kuzeyden Görünüm

Ana Cadde Güney Kesim Batı Krepidoma Güneyden Görünüm

a. Antik Dönem Yol Yapım Teknikleri

b. Summun Dorsum Blok Örnekleri

Lev. 66

a. Kuzey Ana Cadde Krepidomaları

b. A2 Krepis Sırası Restorasyon Sonrası Görünüm

Lev. 67

a. Ana Cadde Kuzey Kesim Doğu Portikosu ve Sahanlık Basamakları Üzerine Konuşlandırılmış Latrina Yapısı

b. Krepis Bloklarının Sökülmesi

Lev. 68

a. Sökülen Krepis Bloklarının Altından Çıkan İşlevini Yitirmiş Blokaj Dolgu

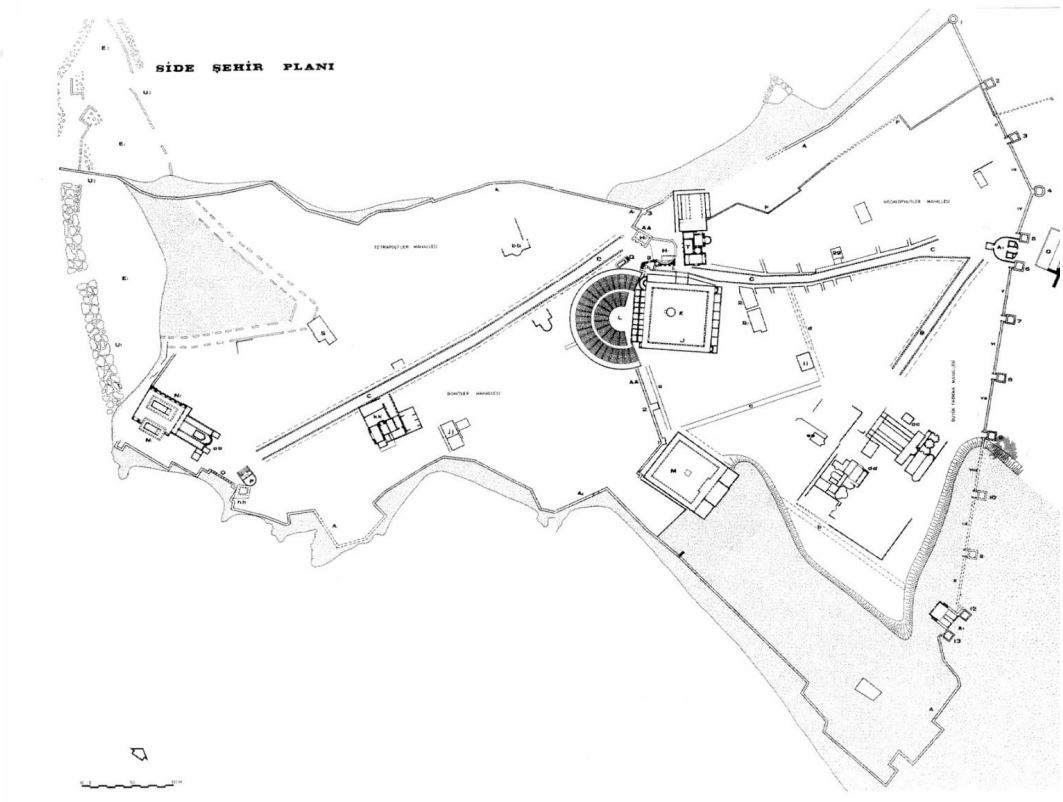

b. Temizlenen Blokaj Alanının Hidrolik Kireçle Yeniden Uygulanması

Lev. 69

a. Side Kent Plan Rekonstrüksiyonu

b. Side Kent Planı ve Ana Caddeleri

Lev. 70

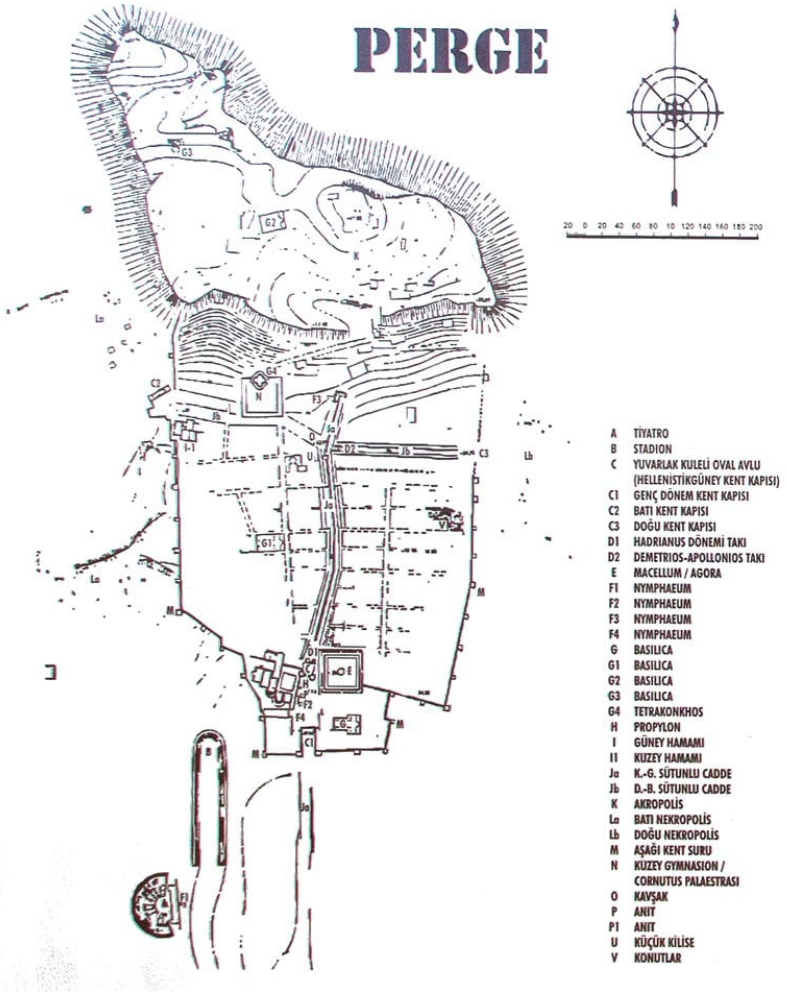

a. Side Ana Caddesi ve Dükkanları

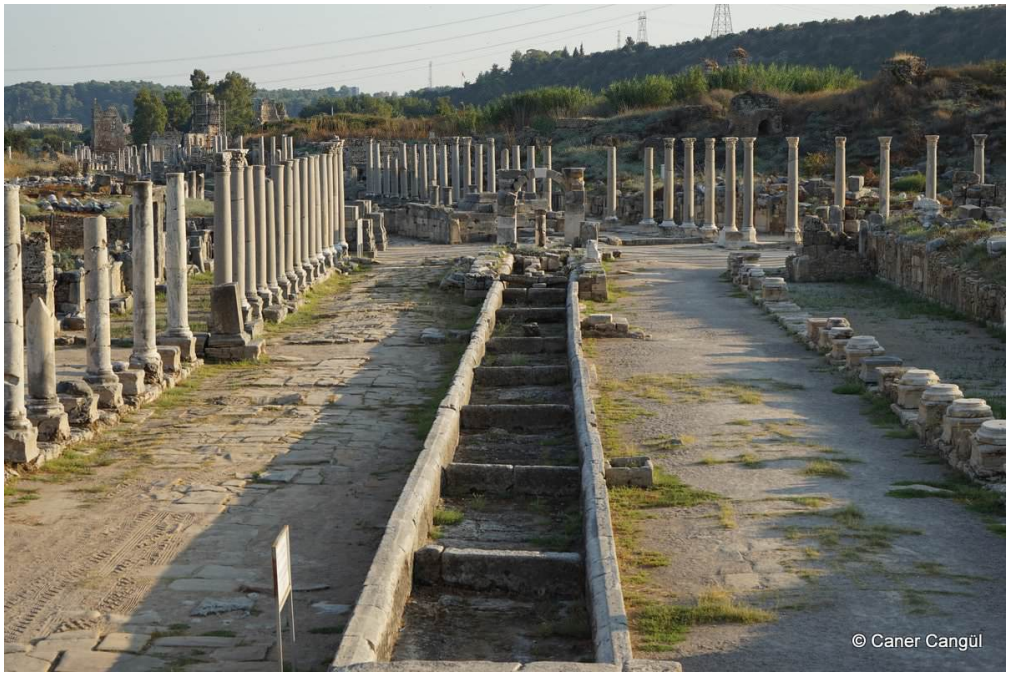

b. Side Ana Cadde Yürüyüş Zemini – Summun Dorsum Blokları

Lev. 71

a. Perge Kent Haritası (A. M. Mansel)

b. Perge Su Kanalları (Caner Cangül)

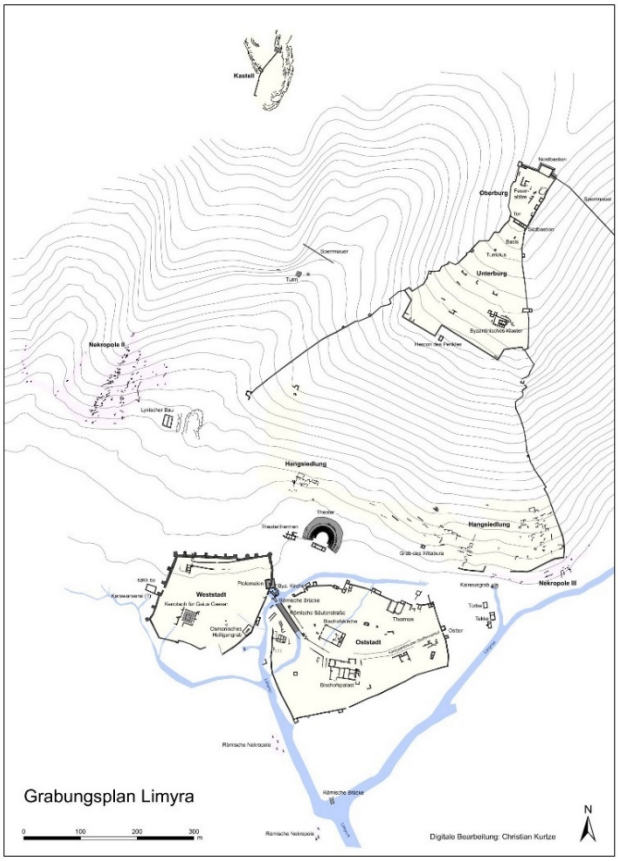
a. Perge Ana Caddesi

b. Perge Ana Caddesi

a. Perge Portiko ve Dükkan Cepheleri

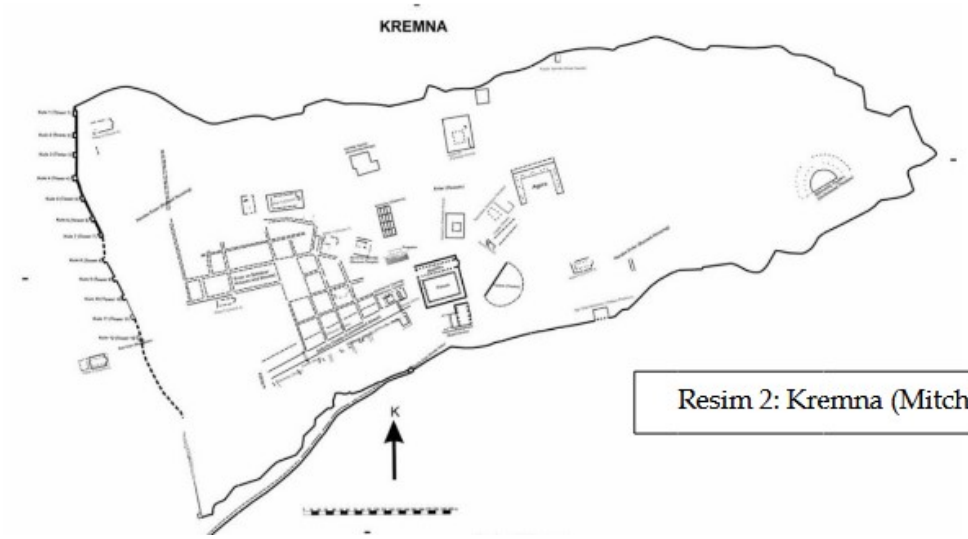

b. Limyra Kent Planı (Christian Kurtze)

Lev. 74

a. Limyra Sütunlu Ana Caddesi

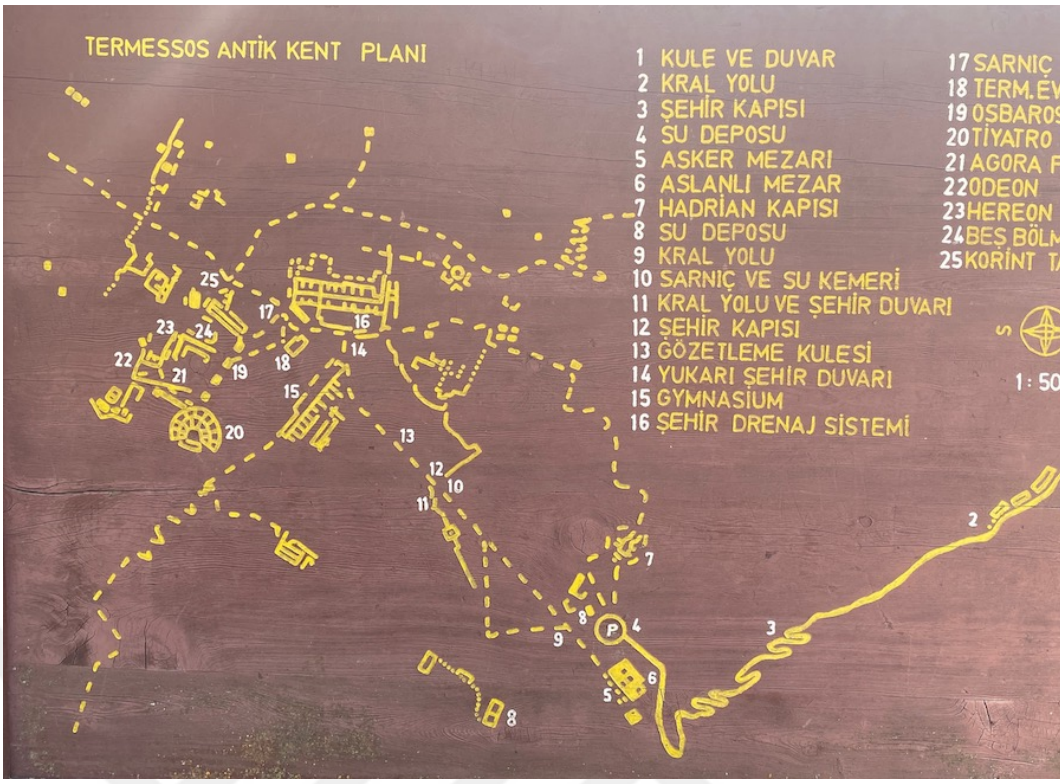

Resim 2: Kremna (Mitchell, 19

b. Kremna Kent Planı

Lev. 75

a. Kremna Ana Caddesi

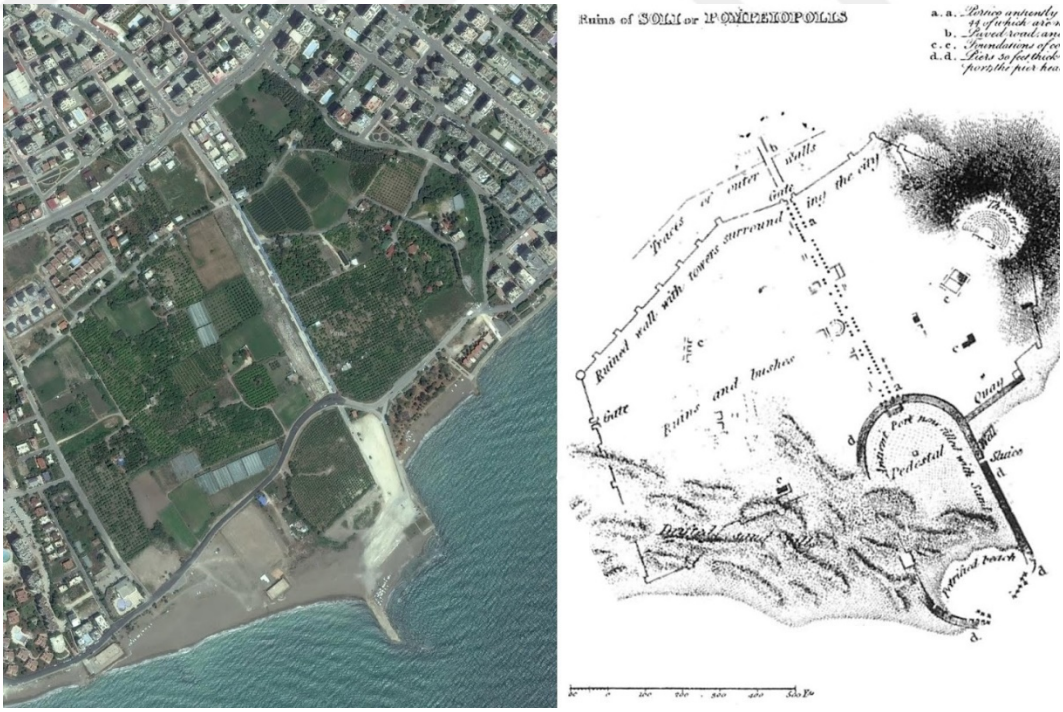

b. Termessos Kent Planı

Lev. 76

a. Termessos Ana Cadde

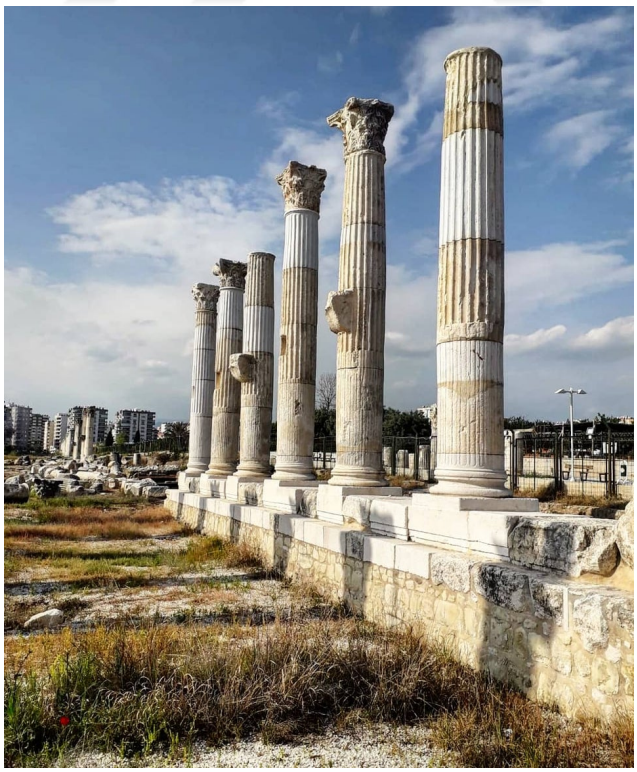

b. Soloi-Pompeipolis Kent Haritası

Lev. 77

a. Soloi-Pompeipolis Ana Caddesi

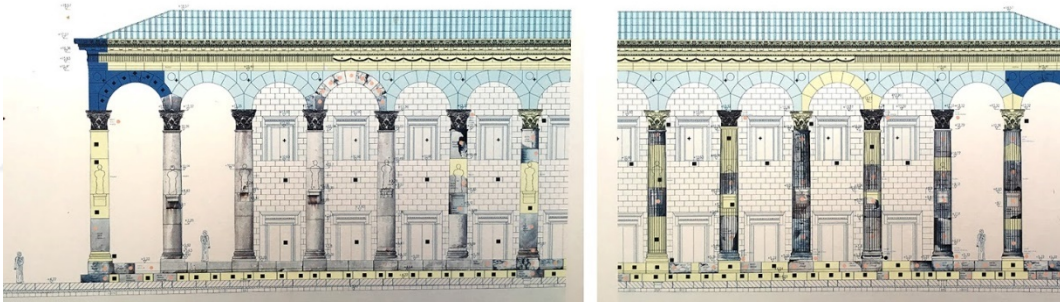

b. Soloi-Pompeipolis Ana Cadde Portikodan Caddeye Bakış

Lev. 78

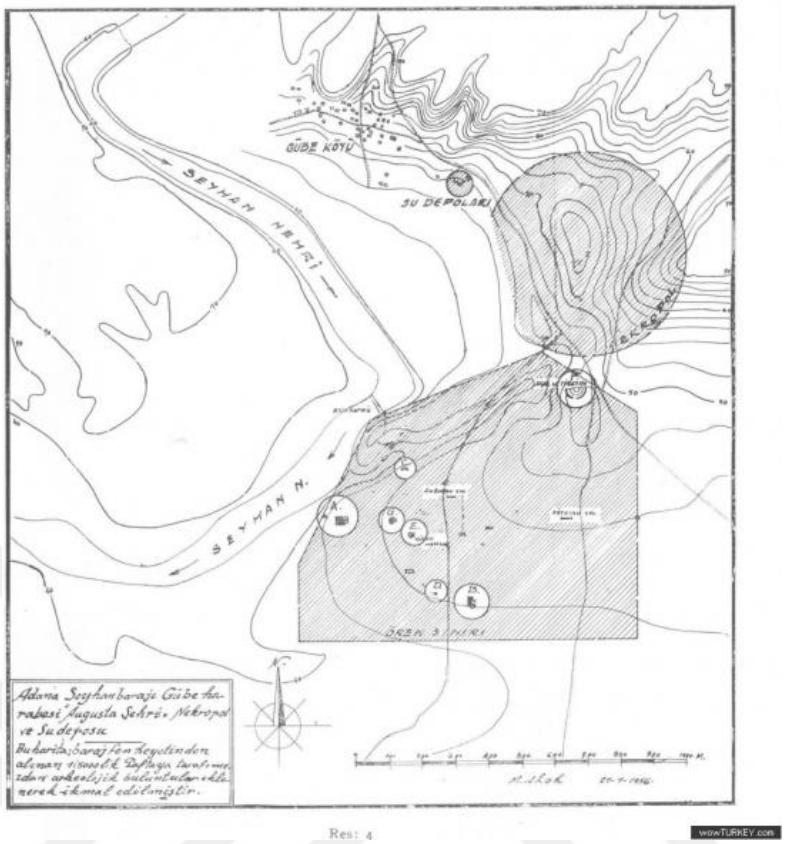
a. Soloi-Pompeipolis ve Tek Krepisli Krepidoması

b. Sütunlu cadde cephe restitüsyonu (Özge Başağaç)

c. Soloi-Pompeipolis Ana Caddesi ve Dükkanları

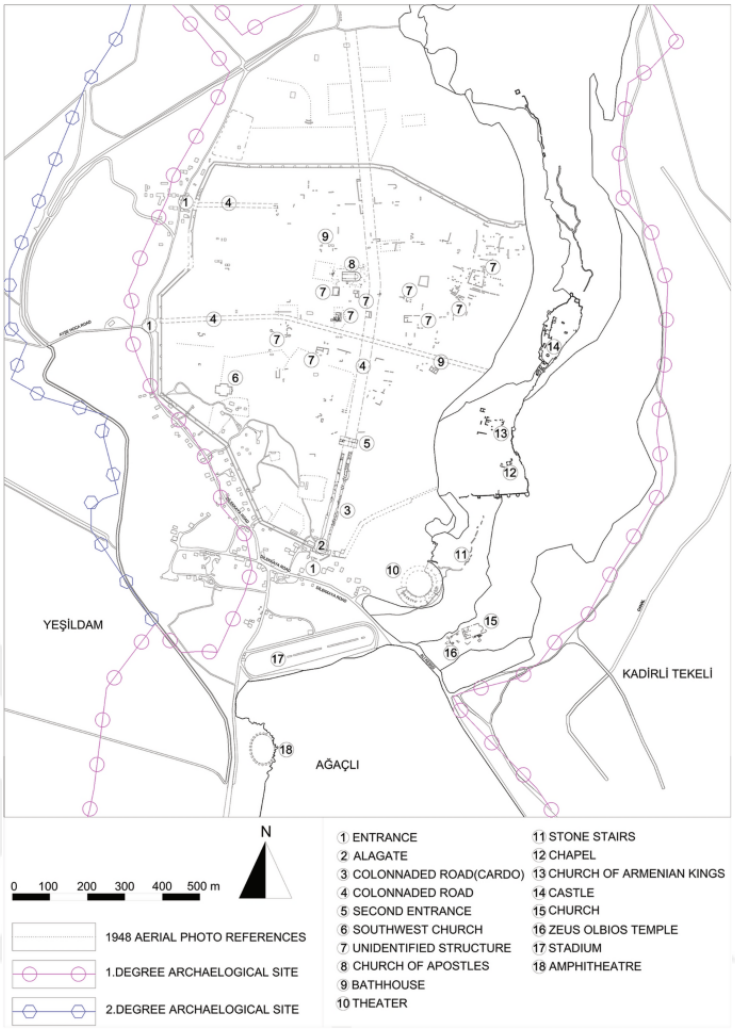
a. Augusta Kent Planı

b. Antiochia ad Cragum Ana Caddesi (Nisa Yılmaz-Erkovan)

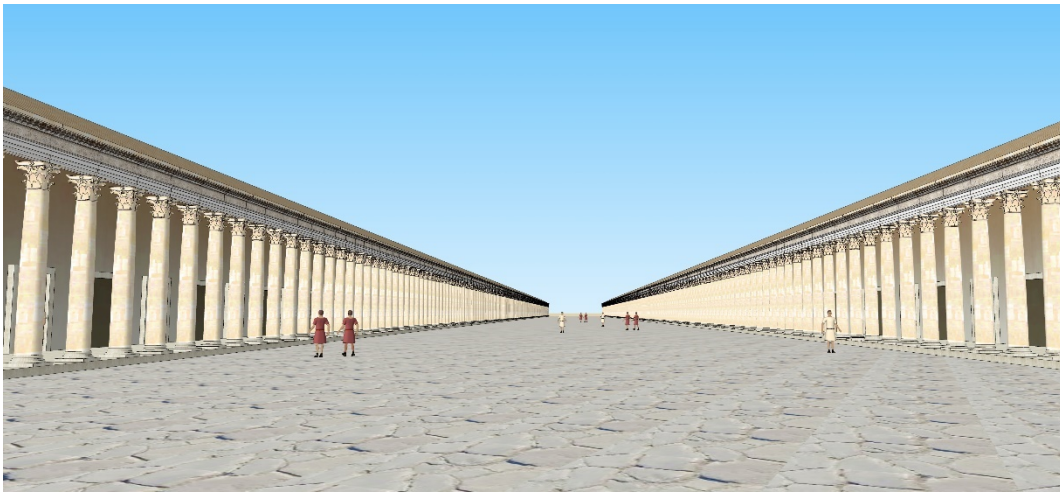

a. Antiochia ad Cragum Ana Caddesi (Nisa Yılmaz-Erkovan)

b. Anazarbos Kent Planı (Hülya Yüceer, & Selen Güler)

Lev. 81

a. Anazarbos Ana Cadde Restitüsyonu (wikimedia)

b. Anabarzos Sütunlu Caddesi

Lev. 82

a. Anazarbos Kent Kapısı

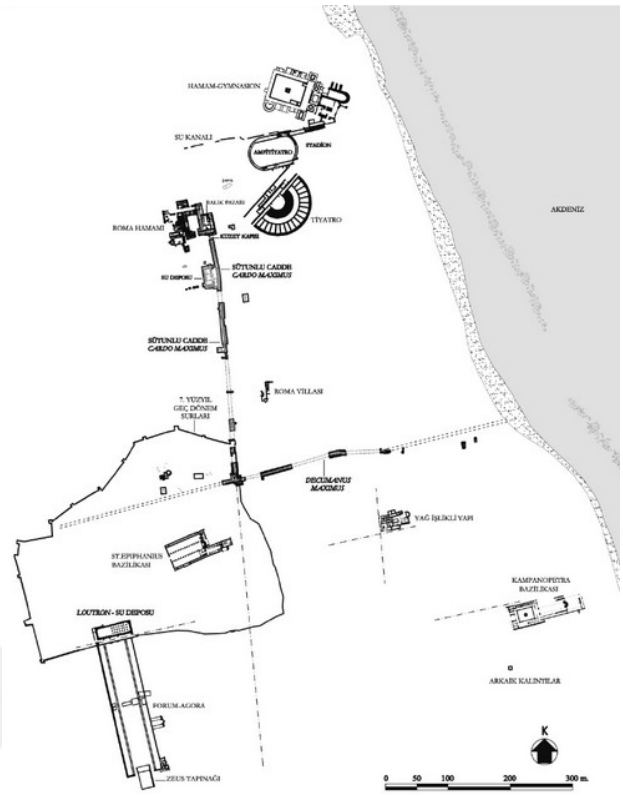
b. Hieropolis Kastabala Ana Cadde

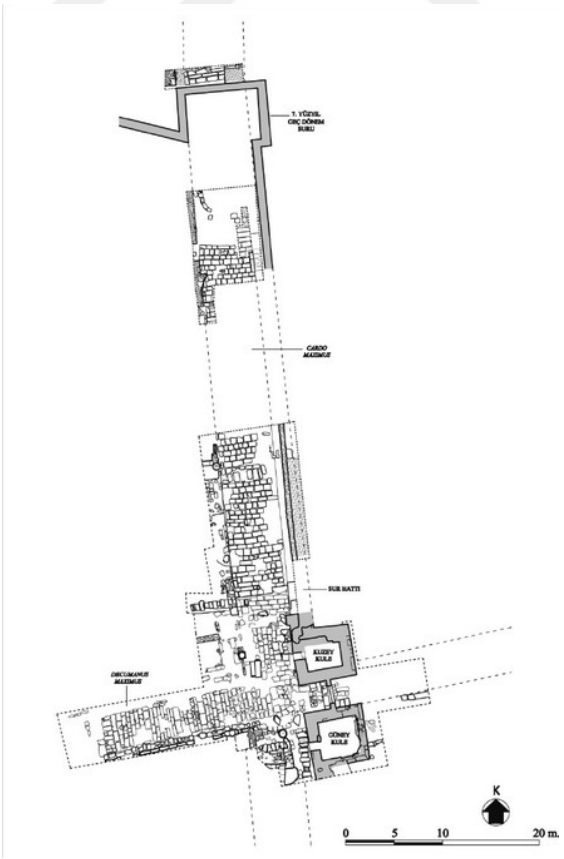
a. Korykos Sütunlu Cadde Kalıntılarının Olduğu Alan (Ercan Aşkın)

b. Korykos Sütunlu Cadde Kalıntılarının Olduğu Alan (Ercan Aşkın)

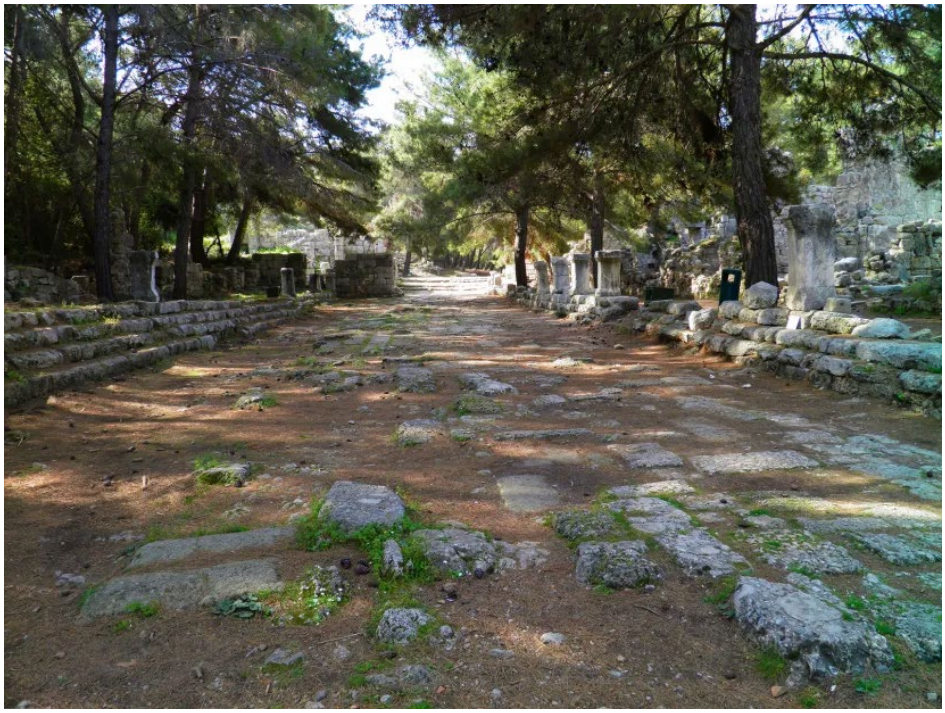
a. Salamis Kent Planı

b. Salamis Ana Cadde Çizim

a. Salamis Ana Cadde

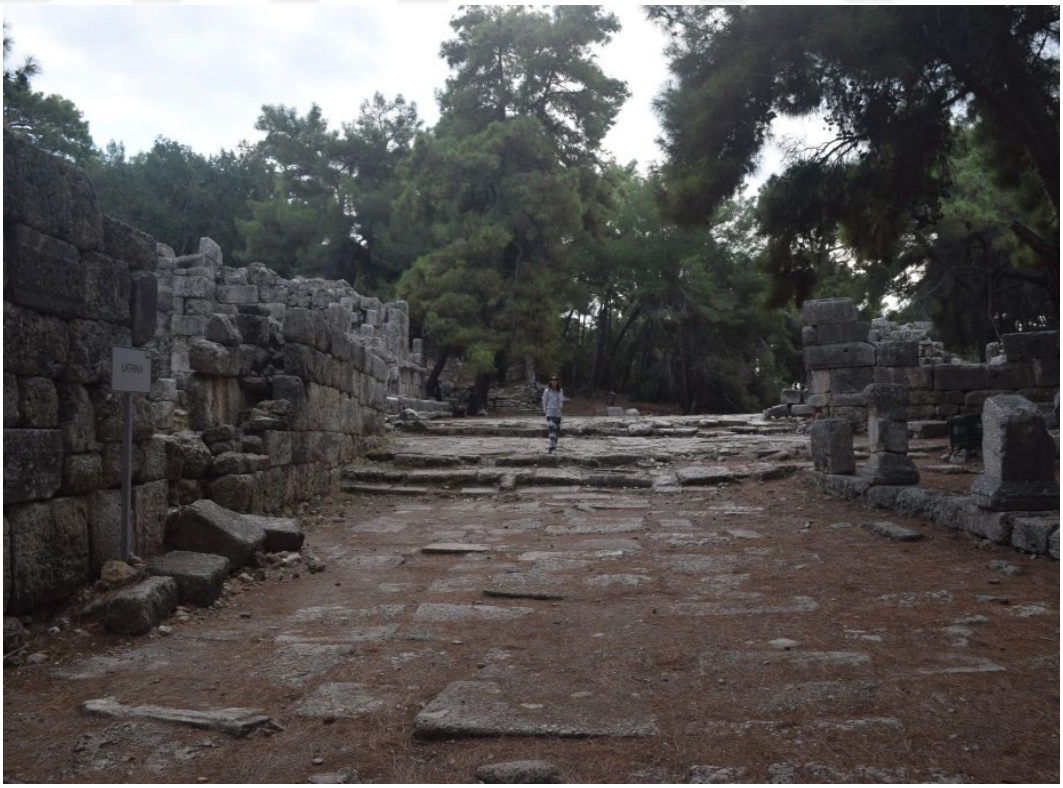

b. Phaselis Ana Cadde Zeminindeki Tahribat

Lev. 86

a. Phaselis Ana Caddesi Krepidomalarındaki Tahribat

b. Phaselis Ana Caddesinden Meydana Çıkan Basamaklardaki Tahribat

a. Phaselis Ana Caddesi Güney Kesim Zeminindeki Bloksuz Alan ve Doğu Krepidomadaki Tahribat

b. Phaselis Ana Caddesi Güney Kesim Batı Krepidoma ve Portikodaki Tahribat

a. Ana Cadde Kuzey Kesim Doğu Krepidoma Bloklarının Sökülmesi

b. Meydana Çıkan Krepislere Ait Blokların Sökülmesi

Lev. 89

a. Doğu Krepidoma Bloklarının Sökülmesi

b. Batı Krepis Bloklarının Sökülmesi

Lev. 90

a. Bloklar Söküldükten Sonra Alt Taraftan Gelen Erken Dönem Katmanları

b. Blokların Sökülmesinden Sonra Alt Tabakalardan Gelen Pişmiş Toprak Zemin Döşemeleri

Lev. 91

a. Krepis Bloklarının Yerleştirilme İşlemleri

b. Krepis Bloklarının Yerleştirilme İşlemleri

Lev. 92

a. Sahanlık Bloklarının Yerleştirilme İşlemleri

b. Krepis Bloklarının Yerleştirilme İşlemleri

a. Sökülen Krepis Bloklarının Altından Çıkan İşlevini Yitirmiş Blokaj Dolgu

b. Sökülen Sahanlık Bloklarının Altından Çıkan İşlevini Yitirmiş Blokaj Dolgu

Lev. 94

a. Sökülen Blokların Altından Çıkan Kanalizasyon

b. Blokların Altına Serilen Yeni Blokaj Dolgu (Dere Kumu ve Kireç Karışımı)

Lev. 95

a. Krepis Bloklarının Altına Hazırlanan Rudus Tabakası

b. Rudus Tabakasının Boşluklarını Doldurmak İçin Serilen Nucleus Tabakası

Lev. 96

a. Ana Cadde Summun Dorsum Blokları Altından Çıkan Mozaik Kaplama

b. Ana Cadde Summun Dorsum Blokları Altında Kullanılan Nucleus Tabakası

a. Erken Dönem Ana Caddeye Ait Kalıntılar

b. Büyük Hamamdan Gelen Künk Su Yolu

a. Roma Hamamından Gelen Künk Su Yolu

b. Latrina Altından Gelen Su Kanalı

a. Latrina Altından Gelen Su Kanalı

b. Tetragonal Agoradan Gelen ve Ana Caddenin Altından Geçen Kanal

Lev. 100

a. Tetragonal Agoradan Gelen ve Ana Caddenin Altından Geçen Kanal

b. Merkezi Kanal Sistemi

Lev. 101

a. Merkezi Kanal Detay

b. Merkezi Kanalı Limana Boşalma Dehlizi

a. Merkezi Kanalı Limana Boşalma Dehlizi

b. Bloklar Üzerinde Yer Alan Yosunlar

Lev. 103

a. Bloklar Üzerinde Yer Alan Likenler

b. Bloklar İçerisinden Kök Alan Bitkiler

a. Bloklarda Görülen Renk Değişimleri

b. Bloklar Arasında Görülen Derz Boşalması

Lev. 105

a. Bloklarda Görülen Çatlak, Kırılma ve Parçalanma

b. Bloklarda Görülen Tuzlanma

c. Bloklarda Görülen Bulgurlanmalar

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Karahan, Tolga
Uyruğu	Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri	
Medeni hali	
Telefon	
Faks	
E-posta	

Eğitim Derecesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet yılı**
Lise	Çorlu Lisesi	2007
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü	2014
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları A.B.D.	2018
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları A.B.D.	2025

İş Deneyimi, Yıl	**Çalıştığı Yer**	**Görev**
5	**Kültür ve Turizm Bakanlığı – Antalya Müzesi**	**Arkeolog**

Yabancı Dil	İngilizce

Yayınlar

a) Makaleler
Karahan T. 2021, "Phaselis'in Devlet Agorası: Tetragonal Agora". Phaselis VII, 55-71. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.21006
T. Karahan, A. İ. Aytek & A. Y. Yener, "Bodies in Pile: Osteological and Archaeological Analysis of Skeletal Remains from Phaselis Infrastucture". Phaselis X (2024) 53-66. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.13889926
b) Kitapta Bölüm
i. Uluslararası Yayınevleri
T. Karahan, "Phaselis Merkezi Liman Depo ve Dükkan Yapılarına Dair bir Ön Değerlendirme". M. Demirel, M. Arslan, U. Orhan (Eds.), *Antalya 100. Yıl Kitabı*. 2022.
d) Kitap Tanıtımları
T. Karahan, *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması.* Yazar: A. BOREN. *Libri* VI (2020) 185-187.
T. Karahan, *On the Agora: The Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece (c. 323 BC – 267 AD).* Yazar: C. Dickenson, *Libri* VI (2020) 105-110.
T. Karahan, *Türkiye'nin Kültür Sorunları.* Yazar: E. Akurgal, *Libri* VI (2020) 63-64.
T. Karahan, *Küçük Asya'nın Tarihöncesi: Karmaşık Avcı Toplayıcılarından, Erken Kentsel Toplumlara.* Yazar: B. S. Düring, Çeviren: A. Keskin. *Libri* II (2016) 521-523. DOI: 10.20480/lbr.2016047
g) Burslar / Teşvikler
▪ 100/2000 YÖK Doktora Bursu, *Sosyal Bilimler, Taşınabilir Kültür Varlıkları ve Koruma ve Onarım Alanı*. 13.09.2019 – 15.01.2021.

Kazı ve Yüzey Araştırmaları

Araştırma Adı	**Yıl**	**Görev**
Beydağları Yüzey Araştırması	2009	Öğrenci Üyeliği
Rhodiapolis Kazıları	2009	Öğrenci Üyeliği
Myra&Andriake Kazıları	2010-2012	Öğrenci Üyeliği
Phaselis Kazıları ve Yüzey Araştırmaları	2016 – 2024	Ekip Üyeliği